

İqtisadi və Siyasi Elmlər Jurnalı

№ 2 (7) 2017

Bakı-2017

İQTİSADI VƏ SİYASİ ELMLƏR JURNALI

Jurnalin təsisçiləri və həmrədaكتورları:

Laçın Vəzir oğlu Abışlı
İkram İsmayıl oğlu Cəbrayilov

Jurnal Azərbaycan Respublikası Ədliyyə Nazirliyində mətbu nəşr kimi № 4022 qeydiyyat nömrəsi ilə 01.12.2015-ci il tarixində qeydiyyatata alınmışdır.

Jurnal ISSN 2518-7082 (Print), ISSN 2519-4925 (Online) nömrələri ilə Beynəlxalq Standart Seriya Nömrəsi mərkəzində qeydiyyatata alınmışdır.

Jurnal Azərbaycan Respublikası Prezidenti yanında Ali Attestasiya Komissiyası Rəyasət Heyətinin 31 mart 2017-ci il tarixli (Protokol № 06-R) qərarı ilə “Azərbaycan Respublikasında dissertasiyaların əsas nəticələrinin dərc olunması tövsiyə edilən dövrü elmi nəşrlərin siyahısına” iqtisad elmləri və siyasi elmlər üzrə daxil edilmişdir.

Tel: (+994 12) 539-60-57, (+994 12) 510-48-53

Web: www.maarif.az

E-mail: journal@maarif.az; abishli@gmail.com; c.ikram84@gmail.com

Jurnal rüblük dövriliklə nəşr olunur. Elmi məqalələr azərbaycan, rus, ingilis, o cümlədən Redaksiya şurasının tövsiyə etdiyi digər dillərdə çap edilir. Elmi məqalələr yalnız nüfuzlu təşkilat və alimlərin rəyləri nəzərə alınmaqla, Redaksiya şurasının qərarı ilə çap edilir.

İşçi qrup:

Qalib Qafarlı, Fərhad Aydınli, Vəfa Cəlilqızı, Aytəkin Orucova

prof. Məhərrəmov Amil (Sədr)
akademik, i.e.d. Nuriyev Əli

Bakı Dövlət Universiteti
AMEA

prof. t.e.d. Abbasbəyli Ağalar
prof. i.e.d. Bekçi İsmail
prof. i.e.d. Çekməyov Vasiliy
prof. f.e.f.d. Əhmədov Əli
prof. i.e.d. Əhmədov Nazim
prof. i.e.d. Əliyev Tərbiz
prof. t.e.d. Həsənalıyev Zeynal
prof. s.e.d. Hüseynova Hicran
prof. s.e.d. Məmmədov Hikmət
prof. f.r.e.d. Orucov Elşar
prof. i.e.d. Rüstəmbəyov Hacıağa
prof. i.e.d. Rüstəmov Ağarza
prof. i.e.d. Sadıxov Rahim
prof. s.e.n. Ştol Vladimir

Bakı Dövlət Universiteti
Nevşehir Universiteti, Türkiyə
Kostroma Dövlət Universiteti
Bakı Dövlət Universiteti
Naxçıvan Dövlət Universiteti
AMEA
Bakı Dövlət Universiteti
Bakı Dövlət Universiteti
Bakı Dövlət Universiteti
Bakı Dövlət Universiteti
Naxçıvan Dövlət Universiteti
Bakı Biznes Universiteti
MDB ölkələri İnstitutu

dos. i.f.d. Abışlı Laçın
dos. h.e.f.d. Babazadə Mehriban
dos. i.f.d. Cəbrayıllov İkrəm
dos. i.f.d. Eyyubov Kamran
dos. i.f.d. Əhmədova Sədaqət
dos. i.f.d. Əliyev Vüqar
dos. s.e.f.d. Güləliyeva Afət
dos. f.e.f.d. İbadov Nazim
dos. i.f.d. İbadov Sabir
dos. i.f.d. Kərimov Xosrov
dos. s.e.f.d. Məmmədov Kərəm
dos. s.e.f.d. Qaraşova Səbinə
dos. i.f.d. Qarayev Fərhad
dos. i.f.d. Rəsulova Mətanət
dos. i.f.d. Səriyev Kutais
dos. i.f.d. Şamilova Hürü
dos. f.e.f.d. Şirinov Azər
dos. s.e.f.d. Talıbov Rza

Bakı Dövlət Universiteti
Bakı Dövlət Universiteti
Bakı Dövlət Universiteti
Bakı Dövlət Universiteti
Bakı Dövlət Universiteti
Bakı Dövlət Universiteti
Bakı Dövlət Universiteti
Bakı Dövlət Universiteti
Bakı Dövlət Universiteti
Bakı Dövlət Universiteti
Bakı Dövlət Universiteti
Bakı Dövlət Universiteti
Bakı Dövlət Universiteti
Bakı Dövlət Universiteti
Bakı Dövlət Universiteti
Bakı Dövlət Universiteti
Bakı Dövlət Universiteti
Bakı Dövlət Universiteti

i.f.d. Xasıyeva Leyla
s.e.f.d. İbrahimov Əlimusa
s.e.f.d. Hüseynov Fərhad
s.e.f.d. İsmayılzadə Xəyyam
s.e.f.d. Rzayev Oqtay

Bakı Dövlət Universiteti
Bakı Dövlət Universiteti
Bakı Dövlət Universiteti
Bakı Dövlət Universiteti
Bakı Dövlət Universiteti

prof. Maharramov Amil (Chief)
acad. Nuriyev Ali

Baku State University
National Academy of Sciences of Azerbaijan

prof. Abbasbeyli Aghalar
prof. Bekchi Ismail
prof. Chekmarev Vasily
prof. Ahmadov Ali
prof. Ahmadov Nazim
prof. Aliyev Tarbiz
prof. Hasanaliyev Zeinal
prof. Huseynova Hijran
prof. Mammadov Hikmat
prof. Orudzhev Elshar
prof. Rustambeyov Hajiaga
prof. Rustamov Agarza
prof. Sadykhov Rahim
prof. Stoll Vladimir

Baku State University
Nevshehir University, Turkey
Kostroma State University
Baku State University
Nakhchivan State University
National Academy of Sciences of Azerbaijan
Baku State University
Baku State University
Baku State University
Baku State University
Baku State University
Nakhchivan State University
Baku Business University
Institute of the CIS Countries

assistant prof. Abishli Lachin
assistant prof. Babazade Mehriban
assistant prof. Jabrailov İkrām
assistant prof. Eyyubov Kamran
assistant prof. Akhmedova Sedaget
assistant prof. Aliyev Vugar
assistant prof. Gulaliyev Afet
assistant prof. Ibadov Nazim
assistant prof. Ibadov Sabir
assistant prof. Karimov Khosrov
assistant prof. Mammadov Karam
assistant prof. Garashova Sabina
assistant prof. Karaev Farhad
assistant prof. Rasulova Metanet
assistant prof. Sariev Kutaisi
assistant prof. Shamilova Huru
assistant prof. Shirinov Azer
assistant prof. Talibov Reza

Baku State University
Baku State University
Baku State University
Baku State University
Baku State University
Baku State University
Baku State University
Baku State University
Baku State University
Baku State University
Baku State University
Baku State University
Baku State University
Baku State University
Baku State University
Baku State University
Baku State University
Baku State University

PhD Khasiyeva Leila
PhD Ibrahimov Alimusa
PhD Huseynov Farhad
PhD Ismailzade Khayyam
PhD Rzayev Oktay

Baku State University
Baku State University
Baku State University
Baku State University
Baku State University

проф. д.э.н. Магеррамов Амиль (Председ.)
акад. НАНАР д.э.н. Нуриев Али

Бакинский Государственный Университет
НАН АР

проф. д.и.н. Аббасбейли Агалар
проф. д.э.н. Бекчи Исмаил
проф. д.э.н. Чекмарев Василий
проф. д.ф.ф.н. Ахмедов Али
проф. д.э.н. Ахмедов Назим
проф. д.э.н. Алиев Тарбиз
проф. д.и.н. Гасаналиев Зейнал
проф. д.п.н. Гусейнова Хиджран
проф. д.п.н. Мамедов Хикмет
проф. д.ф.м.н. Эльшар Оруджев
проф. д.э.н. Рустамбеков Гаджиага
проф. д.э.н. Рустамов Агарза
проф. д.э.н. Садыгов Рахим
проф. д.п.н. Штоль Владимир

Бакинский Государственный Университет
Университет Невшехир, Турция
Костромской Государственный Университет
Бакинский Государственный Университет
Нахичеванский Государственный Университет
Бакинский Государственный Университет
Бакинский Государственный Университет
Бакинский Государственный Университет
Бакинский Государственный Университет
Бакинский Государственный Университет
Бакинский Государственный Университет
Нахичеванский Государственный Университет
Бакинский Университет Бизнеса
Институт Стран СНГ

доц. д.ф.э. Абишли Лачин
доц. д.ф.ю.н. Бабазаде Мехрибан
доц. д.ф.э. Джабраиллов Икрам
доц. д.ф.э. Эюбов Камран
доц. д.ф.э. Ахмедова Седагет
доц. д.ф.э. Алиев Вугар
доц. д.ф.п.н. Гюльалиева Афет
доц. д.ф.ф.н. Ибадов Назим
доц. д.ф.э. Ибадов Сабир
доц. д.ф.э. Каримов Хосров
доц. д.ф.п.н. Мамедов Карам
доц. д.ф.п.н. Гарашова Сабина
доц. д.ф.э. Караев Фархад
доц. д.ф.э. Расулова Метанет
доц. д.ф.э. Сариев Кутаис
доц. д.ф.э. Шамилова Хуру
доц. д.ф.ф.н. Ширинов Азер
доц. д.ф.п.н. Талыбов Реза

Бакинский Государственный Университет
Бакинский Государственный Университет
Бакинский Государственный Университет
Бакинский Государственный Университет
Бакинский Государственный Университет
Бакинский Государственный Университет
Бакинский Государственный Университет
Бакинский Государственный Университет
Бакинский Государственный Университет
Бакинский Государственный Университет
Бакинский Государственный Университет
Бакинский Государственный Университет
Бакинский Государственный Университет
Бакинский Государственный Университет
Бакинский Государственный Университет
Бакинский Государственный Университет
Бакинский Государственный Университет

д.ф.э. Хасиева Лейла
д.ф.п.н. Ибрагимов Алимуса
д.ф.п.н. Гусейнов Фархад
д.ф.п.н. Исмаилзаде Хайям
д.ф.п.н. Рзаев Октай

Бакинский Государственный Университет
Бакинский Государственный Университет
Бакинский Государственный Университет
Бакинский Государственный Университет
Бакинский Государственный Университет

MÜNDƏRİCAT

İqtisadiyyat bölməsi

РАЗВИТИЯ ТУРИЗМА В АЗЕРБАЙДЖАНСКОЙ РЕСПУБЛИКЕ И МЕЖДУНАРОДНЫЙ ОПЫТ РЕГУЛИРОВАНИЯ

Айтакин Гасан кызы Ахундова..... 8

AZƏRBAYCAN İQTİSADİYYATINDA ƏSAS KAPİTALA YÖNƏLDİLMİŞ İNVESTİSİYALARIN ZAMAN SİRALARININ QIYMƏTLƏNDİRİLMƏSİ

Murad Ramiz oğlu Tağıyev, Əhməd Cavanşir oğlu Həsənov..... 21

Siyasət bölməsi

MƏDƏNİYYƏT, ONUN BAŞLICA FUNKSIYA VƏ XÜSUSİYYƏTLƏRİ

Aytəkin Elxan qızı Orucova..... 34

QÜVVƏLƏR BALANSI NƏZƏRİYYƏSİ VƏ MÜASİR BEYNƏLXALQ MÜNASİBƏTLƏR SİSTEMİNİN DİNAMİKASI

Sənubər Adışirin qızı Babasova..... 40

QARA BAĞDAN QIRMIZI CƏNNƏTƏ: XOCALI SOYQIRIMI VƏ KƏŞMİRDƏ HİNDİSTAN ZORAKILIĞININ MÜQAYİSƏLİ ANALİZİ

Muhammad Saeed..... 49

ГЕНДЕРНОЕ КВОТИРОВАНИЕ И МЕЖДУНАРОДНЫЙ ОПЫТ

Тамам Шамамед кызы Джафарова..... 59

CONTENTS

ENGLISH VERSION

Section of economics

DEVELOPMENT OF TOURISM IN THE AZERBAIJAN REPUBLIC AND THE INTERNATIONAL EXPERIENCE OF REGULATION

Aytakin Akhundova 76

EVALUATION OF THE TIME SERIES OF INVESTMENTS IN FIXED ASSETS OF THE ECONOMY OF AZERBAIJAN

Murad Tagiyev, Ahmad Hasanov 87

Section of politics

THE CONCEPT OF CULTURE-FUNDAMENTAL FUNCTIONS AND CHARACTERISTICS

Aytakin Orujova 99

THE THEORY OF BALANCE OF POWER AND DYNAMICS OF MODERN INTERNATIONAL RELATIONS SYSTEM

Sanubar Babashova 103

BLACK GARDEN TO RED HEAVEN: A COMPARATIVE ANALYSIS OF KHOJALY GENOCIDE AND INDIAN ATROCITIES IN KASHMIR

Muhammad Saeed 110

GENDER QUOTAS AND INTERNATIONAL EXPERIENCE

Tamam Jafarova 118

АЙТАКИН ГАСАН КЫЗЫ АХУНДОВА*Бакинский Государственный Университет**преподаватель кафедры Мировая экономика**диссертант институт экономики НАНА**e-mail: axundova48@hotmail.com***УДК: 338.48****РАЗВИТИЯ ТУРИЗМА В АЗЕРБАЙДЖАНСКОЙ
РЕСПУБЛИКЕ И МЕЖДУНАРОДНЫЙ ОПЫТ
РЕГУЛИРОВАНИЯ****АННОТАЦИЯ**

В статье исследуется современное состояние развития туризма в Азербайджане. Определен круг проблем, сдерживающих развитие сферы туризма в республике и, намечены пути их решения. Подчеркнута роль государства, которая на основе различных нормативно – правовых актов, законов и государственных программ, регулирует развитие туристской индустрии. К тому же, предлагается изучить опыт Грузии, Турции и других ведущих туристических стран, которые преуспевают в развитии индустрии туризма.

Ключевые слова: *индустрия туризма, развитие, туристское потребление, туристские услуги, международный опыт, государственное регулирование.*

Туризм как часть народнохозяйственного комплекса страны связана с непродуцированной сферой, первоначальное предназначение которого – удовлетворение потребностей населения в путешествиях и в полноценном отдыхе. С позиции экономического развития, когда необходимость общества в путешествиях резко возросла, очевидно, что стало увеличиваться не только число потребителей туристских услуг и товаров, но появились и производители таких услуг. Для потребителей туристских услуг туризм является путешествием (поездкой, походом), совершаемых в рекреационных, деловых, образовательных и других целях. Для представителей туристской индустрии – это сфера приложения капитала, а также область деятельности, которая направлена на формирование и удовлетворение потребностей потенциальных клиентов (1, с. 142).

В современном мире индустрия туризма является актуальной и важной частью экономики каждого государства. Данная отрасль относится к числу наиболее динамично развивающихся и высокодоходных. Туризм, с одной стороны, - важнейший фактор оздоровления нации, а с другой – стабильный источник пополнения доходной части бюджета. Кроме того, являясь мощным работодателем, туризм способствует решению одной из важных социальных задач общества - занятости населения (2, с. 6).

В некоторых странах доходы от туризма составляют более 50% ВВП. Это, например, такие островные государства, как Макао (89,5%), Антигуа и Барбуда (75,8%), Англия (71%), Аруба (70%), Мальдивы (61,3%), Сейшельские (54,5%) и Багамские острова (53,6%). Более развитые страны получают, конечно, меньшую прибыль от туризма и лидируют в этом списке США, которые в год зарабатывают на туристах порядка 110 млрд. долл. Ежегодно 35 млн. туристов посещают Тайм-сквер, около 31 млн. играют в казино в Лас-Вегасе. Согласно рейтингу Всемирной туристской организации (ВТО) США — вторая после Франции по посещаемости страна в мире. Каждый год в США приезжает порядка 80 млн. туристов. Аналитики прогнозируют, что к 2020 году количество международных туристов вырастет до 1,6 млрд. человек и лидером по приему гостей станет Китай — в этой стране туризм развивается особенно интенсивно (3).

В индустрии туризма, динамика возрастания объёмов оказанных услуг приводит к увеличению рабочих мест намного быстрее, чем в других отраслях хозяйственной деятельности. Во всём мире в туристской отрасли занято более 297 млн. человек. По данным ВТО, обслуживание одного иностранного туриста в стране его пребывания генерирует в совокупности около 9 рабочих мест.

Туризм, вдобавок, способствует и диверсификации экономики, ускоряя развитие других отраслей экономики, непосредственно обслуживающих сферу туризма: транспорт и связь, торговля, строительство и сельское хозяйство, производство товаров народного потребления. Отсюда следует, что туризм всегда связан с ресурсами, структурой и развитием определенной территории.

Особенность туризма (въездного, выездного, внутреннего) заключается в том, что он влияет на экономику через спрос и потребление туристов. Специфика туристского потребления состоит в том, что не товар доставляется потребителю, а потребитель - турист прибывает к месту производства и потребления товаров и услуг. Именно через потребление туризм стимулирует хозяйственную деятельность страны или отдельного региона. Уве-

личиваются доходы гостиниц, предприятий питания, транспортных предприятий, спортивных объектов, учреждений культуры и т. д. Повышается спрос на сувениры и изделия местных ремесел, что служит целям рекламы данного региона. Возрастает товарооборот предприятий торговли как специального, так и общего назначения (4, с. 89).

В отличие от других секторов экономики, туризм обладает устойчивым мультипликационным эффектом, прямо или косвенно воздействуя на многие ключевые отрасли экономики. Туристский мультипликатор – показатель, отражающий увеличение доходов региона в зависимости от расходов туристов, т. е. – это реакция какого-либо экономического показателя на изменение расходов туристов. Чем выше значение коэффициента мультипликации, тем значительнее вклад туризма в экономику (5, с. 32). Мультипликационный эффект отражается в том, что доход, полученный в одной отрасли, способствуют созданию нового дохода у другого субъекта экономической деятельности.

Таким образом, анализируя выше сказанное, можно отметить, что индустрия туризма является весьма сложной системой, степень развития которой зависит от степени развития экономики страны в целом. Поэтому, как правило, страны с развитой экономикой лидируют на мировом рынке по экспорту и импорту туристских услуг, а также по количеству туристских путешествий своих граждан.

Экономическая экспортно – сырьевая стратегия азербайджанской экономики основывается на значительной добыче и экспорте минеральных ресурсов. Однако это затруднительный путь развития отечественной экономики, поскольку эти ресурсы истощаются, невозобновляемы и значительно уменьшаются. На данный момент три четверти доходов страны по-прежнему приходится на нефть и газ. При нынешних темпах их добычи (ГНКАР/SOCAR объявила, что добыча нефти в Азербайджане, в 2016 года снизилась на 7,3% по отношению к 2015 году, т. е. за 2016 г. было добыто 37,7 млн. тонн нефти против 38,2 млн. тонн прошлого года), как отмечают эксперты, запасы энергоресурсов будут истощены через 18 лет.

В сущности, с моей точки зрения, национальной экономикой будущего республики является развитая экономика туризма, работающая на возобновляемых ресурсах, при их разумном использовании. Примером тому могут служить многие страны, где приоритетами развития их экономики является большей частью развитие индустрии туризма. Это можно сказать в отношении таких стран, как Норвегия, ОАЭ, Венесуэла, Мексика и др.

Так, в 2016 г., по данным ГНКАР, добыча нефти в нашей стране составило 37,7 млн. тонн, на экспорт ушло более 19 млн. тонн прибыльной

нефти, при этом на внутреннем рынке осталось 18,7 млн. тонн. Относительно установившихся мировых цен на азербайджанскую нефть, по данным на 2016 год, около 55 долл./ баррель – доход от ее экспорта при нынешней ситуации мирового рынка составляет около 7, 6 млрд. долларов. От этой суммы налоговые поступления в бюджеты разных уровней в виде налогов на добычу минеральных ресурсов, НДС, таможенных пошлин могут составить больше 3 млрд. долларов (без учета налоговых поступлений от продажи энергоресурсов на внутреннем рынке).

По данным ЮНВТО, повышение доли туризма в мировом экспорте в 2015 году выросло до 7%, а общая экспортная выручка от международного туризма составила 1,4 триллиона долларов. Т. е. половину экспортной выручки от продажи минерально – сырьевых ресурсов в Азербайджане можно получить и в быстро развивающейся сфере туризма, ежегодно, при его приоритетном развитии и необходимой государственной поддержке.

Эксперты ООН выяснили, что доходы от туристов на проживание, питание, напитки, развлечения, магазины и другие услуги достигли в 2015 году 1,23 млрд. долларов, увеличившись на 3,6%. Международный туризм составляет приблизительно 7% от общего объема мирового экспорта и 30% от экспорта услуг по всему миру. По данным UNWTO, рост международного туризма в общем объеме экспорта услуг и товаров в 2015 году составил 6 - 7%, что заметно превышает прогресс других отраслей мировой экономики, показавших средний рост в 2,8% (6).

Как отмечает ЮНВТО, ведущими странами по доходам от туризма на мировом туристическом рынке в 2015 г. являются США (178 млрд. долларов), Китай (114 млрд. долларов), Испания (57 млрд. долларов) и Франция (46 млрд. долларов).

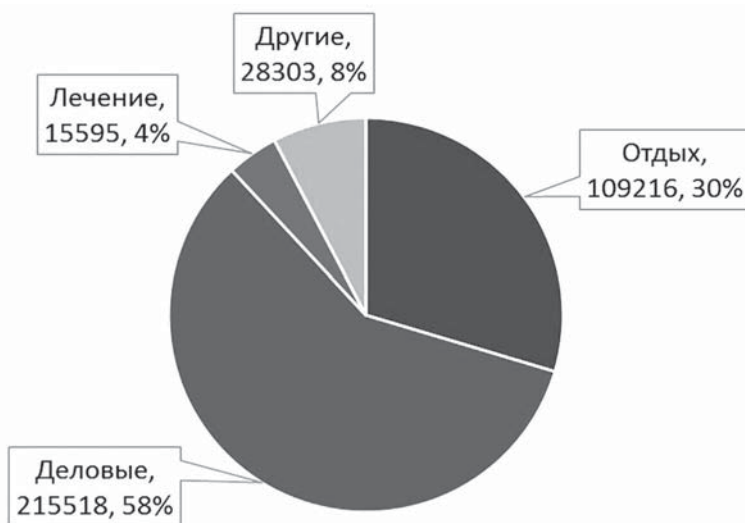
По данным Совета Всемирной экономики и туризма (WTTC), недавно опубликовавшего доклад за 2016 год, которая оценивает по разным индикаторам влияние туризма на экономику 184 стран мира. В частности, там считается рост прямой доли путешествий и туризма в ВВП той или иной страны. Этот показатель для Азербайджана составит в этом году 4%, что ставит страну на 59-е место по прямому участию туризма в экономике страны. Для сравнения: Болгария - на 65-м, Украина - на 111-м, Россия - на 144-м, а Турция - на 161-м месте. Это считается для нашей страны хорошим показателем для становления и развития нового типа экономики – туристско – рекреационной, которая в будущем сможет приносить доходы аналогичные с нынешними доходами экспортно – сырьевой экономики.

Азербайджан обладает богатым туристским потенциалом. Это уникальная природа, сочетающая в себе реки, озера, флору, фауну, горные вершины,

это древняя культура, архитектура, восходящая к незапамятным временам. Туристский потенциал рекреационных ресурсов, историко – культурное наследие даст возможность стране гармонично консолидироваться в международный рынок туризма, достигая при этом значительного роста туризма в республике. Это активизирует создание новых рабочих мест, обеспечит приток иностранной валюты в экономику страну, улучшит местную инфраструктуру, повысит уровень благосостояния нации, стимулирует развитие смежных с туризмом отраслей и расширит международные контакты.

Азербайджан благодаря своему уникальному природному и культурному потенциалу, а также интересу зарубежных туристов как к новому направлению имеет все основания для развития большинства видов туризма. Как показывают статистические данные Госкомстат АР, в последние годы в Азербайджане активно развиваются деловой туризм - 58%, 30% прибыли в страну с целью отдыха и развлечений, т. е. развит культурно – познавательный и пляжный туризм, 4% туристов с целью лечения и 8% - с другими целями (7, с. 36) (диагр.1).

Диаграмма 1.

Культурно-познавательный, или экскурсионный, туризм представляет собой путешествия и поездки с познавательными целями. Одним из самых популярных маршрутов по Азербайджану является «Великий шёлковый путь» (535 евро, с перелётом, 6 дней/5 ночей), включающий, в частности, посещение Бакинской крепости с дворцом Ширваншахов и Девичьей башней, Гобустанского заповедника, горячей горы Янардаг, храма огнепоклонников Атешгях, исторических городов Шемахи и Шеки.

В Баку достаточно развитая инфраструктура делового туризма или MICE туризма, чему способствует социально-экономические преобразования, произошедшие за последние 15 лет в республике и превращение Баку в один из деловых центров региона. Здесь проводится большое количество бизнес – мероприятий, различные международные выставки, конференции, производственные совещания и семинары, форумы, которые способствуют развитию международных контактов, интеграции города Баку в мировое пространство.

Масштабы международных контактов Азербайджана с зарубежными странами постоянно растут, вследствие чего приоритетом развития гостиничного бизнеса в республике считается строительство фешенебельных, выгодно расположенных конгресс отелей (как правило, это отели 4 и 5*). Во многих крупных промышленных и культурных центрах - Баку, Губа, Габала, Гянджа и других городах - с каждым годом увеличивается число гостиниц, оснащенных всем необходимым для бизнес и конгресс туризма, а отели старого образца усовершенствуются, с учетом требований бизнесменов.

Наряду с этим в стране действуют филиалы и представительства многих иностранных торговых фирм, банков, компаний, к которым приезжают новые сотрудники или партнеры из других городов. Зачастую с бизнесменами приезжают члены их семей. Для них туристская компания устраивает индивидуальные программы отдыха и экскурсий.

Отличительной чертой бизнес - туризма является то, что бизнесмены, расходуя в стране гораздо больше денег, чем среднестатистические туристы. Поэтому Азербайджан следует примеру многих стран мира, и почти ежегодно организует у себя тот или иной международный симпозиум, форум и др.

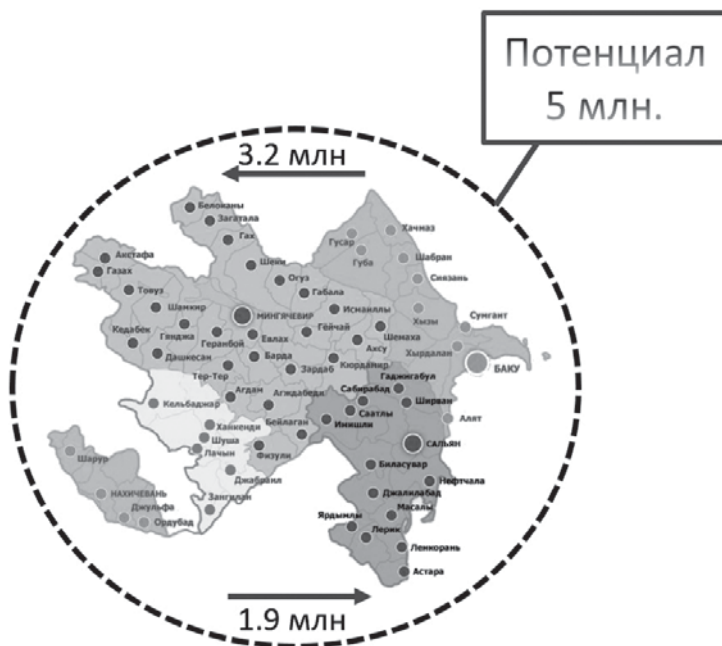
Богатые минеральные и термальные источники, грязевые вулканы, имеющие лечебное значение, способствуют интенсивному формированию в стране лечебного туризма. Особенно в Нафталанском и Нахчыванском регионе, в Массалах и минеральных водах Гянджи. Необычные климатические условия, наличие солнца и пляжа содействуют развитию в Азербайджане пляжного туризма. Благодаря горнолыжным курортам «Шахдаг» и «Туфан» бурно расширяется и зимний вид туризма. Одним из новых направлений туризма, развивающихся в нашей стране, является сельский туризм, который также принято называть «агротуризмом» или «зеленым» туризмом, привлекательным для развития которого является Гахский район.

Индустрия туризма в Азербайджане на государственном уровне признана одной из приоритетных отраслей экономики, в связи с чем, появились Государственные программы и законодательные акты по развитию туризма АР, увеличилось государственное инвестирование в туристскую отрасль Азербайджана. В частности, 4 июня 1999 г. под №164 Президентом Г. Алие-

вым в Азербайджане был принят закон «О Туризме», который стал основой и стержнем правовой системы в сфере туризма в Азербайджане. Важным шагом на пути развития туризма в стране также послужили и две государственные программы по развитию туризма на 2002-2005 гг. и 2010 -2014 гг., концепция развития «Азербайджан – 2020: взгляд в будущее». В названных документах определены правовые основы формирования туристской индустрии в Азербайджане, отвечающей современным экономическим, социальным и экологическим требованиям, и обеспечение превращения туристской отрасли в одну из опор развития экономики страны. К тому же, по распоряжению главы государства АР создаётся реестр туристических объектов, и разрабатываются проекты рекреационных зон.

В то же время объем въездного туризма, согласно результатам статистических исследований Госкомстат АР, в 2015 г. составило 1,9 млн. иностранцев, тогда как объем выездного туризма составляет 3,2 млн. человек (больше на 68 %) (7, с.33). И это при том, что туристский потенциал Азербайджана, по расчетам министерства культуры и туризма, оценивается в 5 млн. туристов в год (диагр. 2). Т. е. несмотря на приоритетное развитие внутреннего, въездного и социального туризма, как это провозглашается в законе АР «О туризме», в нашей стране пока преобладает рынок выездного туризма.

Диаграмма 2.

Большим спросом у азербайджанцев пользуются туры познавательного характера, отдых в Турции, во Франции, Испании, Италии, ОАЭ, шопинг - туры, развлекательный и молодёжный туризм, образовательный и деловой туры, горнолыжный туризм, лечение и оздоровление. Основные причины, определяющие выездной характер азербайджанского туризма являются: упрощение визового режима; доступность цен на выездные туры; возрастание внешних деловых контактов; большая конкурентоспособность зарубежного туристского продукта (высококласный гостиничный сервис и обслуживание, оригинальные развлекательные туры, комфортабельный транспорт в турах).

За 2015 год рост выездного туризма в республике в 4,5 раз превышает въездной туризм, что способствует снижению экономической эффективности национальной туристской индустрии. А сдерживающим фактором развития въездного туризма, опять же является качество, разнообразие предоставляемых туристских услуг и уровень цен на услуги внутреннего туризма.

Поэтому, для того, чтобы усилить положение азербайджанских туристических предприятий на мировом рынке туристских услуг, необходима финансовая поддержка со стороны государства, нужна рекламно – маркетинговая политика, улучшение системы планирования, необходимо осуществлять правильную ценовую политику и укрепить положительные стороны их деятельности. Как заявляют в министерстве культуры и туризма Азербайджана, 70% из активно действующих в нашей стране туристических компаний оказывает услуги выездного туризма (outcoming), и только незначительная их часть занимается внутренним туризмом (incoming), так как, «для того чтобы заниматься таким видом туристических услуг, надо больше работать и пропагандировать свой потенциал, а наши компании стремятся к быстрому заработкам».

Однако нужно отметить, что приток туристов из большинства стран намного вырос с 2010 к 2015 году, в основном из стран Центральной и Восточной Европы, США, стран Дальнего Востока и арабских стран. При этом из года в год увеличивается число туристов, посещающих Азербайджан из Италии, Франции, Венгрии, Испании, Великобритании, ФРГ. Отсюда следует, что по статистике международного туризма наблюдается положительная динамика посещаемости, поскольку количество туристов с 2010 года на 2015 выросло с 1 279,8 до 1 921,9 человек (47, с. 33). То есть развитие международного туризма в республике увеличилось на 50%. К тому же, в связи с упрощением визового контроля для граждан стран Персидского залива, введенного с 1 февраля 2016 г., количество туристов прибывших в Азербайджан из Ирака в 2016 г. увеличилось в 30 раз, из ОАЭ – в 19 раз,

из Бахрейна – в 13 раз. Ежедневно Азербайджан посещают примерно 600 – 1000 туристов из стран Персидского залива, которые в стране в день тратят 150 – 200 долл.

Доминирует благоприятная динамика роста туристской деятельности и в показателях ВВП Азербайджана. Его вклад в экономику страны, т. е. в ВВП Азербайджана на 2015 г. по данным министерства культуры и туризма, составляет 2,4%, или 1,3 млрд. манат (8). При этом из года в год инвестиции в туризм увеличиваются. Согласно Госкомстат АР в Азербайджане инвестиции в сектор размещения туристов и услуг общественного питания за 2015 год выросли в 5,7 раза и достигли 260,4 млн. манатов (7, с. 54).

Для формирования и развития туризма в Азербайджане требуется обязательное привлечение инвесторов и частных бизнесменов. Они создают новые инфраструктурные объекты отдыха и развлечений, улучшают, обновляют и поддерживают наиболее значимые объекты туристской индустрии. Т. е. необходимо создать в Азербайджане такие надлежащие условия, чтобы приезжающие в нашу страну туристы провели здесь как можно больше времени.

Однако невыгодные условия аренды земли, отсутствие льготного кредитования, существование региональных управленческих барьеров, и нехватка подготовленных инвестиционных участков служат барьером, как для привлечения инвестиций, так и для заинтересованности бизнесменов. Например, для того, чтобы зарегистрировать земельный участок под гостиницу или ресторан постоянно запрашивают значительное количество договоров, ввиду чего весь этот процесс затягивается надолго, на два – три и больше года. Поэтому, стоит в данном направлении понаблюдать и изучить опыт Грузии, Турции, Испании, Франции, Сингапура и других ведущих туристических стран, которые преуспевают в развитии индустрии туризма, благодаря сформированию положительной бизнес среды.

Так, к примеру, Турецкое правительство для развития международного туризма на своей территории приняла ряд комплексных мер. В 1982 году в стране был принят «Закон об инвестициях в области туризма», предусматривающий государством возможность пользоваться земельным капиталом в течение 49 лет. Кроме того, турецкие законодатели приняли законы в налоговом и таможенном кодексе, благодаря которым 40% от общего объема затрат на инвестиции в сферу туризма не облагаются налогом на добавочную стоимость и предоставлены льготы по пошлинам на импорт соответствующего оборудования для туристских объектов. При закупке местного оборудования для развития туристской индустрии предоставляют значительные льготы на налоги и пошлины (9, с. 52].

Сфера туризма динамично развивается в последние годы и в Грузии, в связи с чем, было бы целесообразно перенять их опыт. Только в 2015 году Грузию посетили около 6 млн. туристов, а Азербайджан 1,9 млн. туристов. При этом растут и доходы в госбюджет Грузии от этой сферы — в 2015 году они составили более 1,9 миллиарда долларов, тогда как в Азербайджане - 1,3 млрд. манат. И по данным Национальной администрации туризма Грузии, в 2016 г. в пятерке стран, граждане которых чаще посещали Грузию, первенство принадлежит Азербайджану (1 млн. 523 тыс. 75 человек).

Чем же объясняется успех Грузии в развитии индустрии туризма?

Власти страны активно работают над привлечением туристов, задействованы проекты по организации развлекательных программ, привлечения фильм-мейкеров, улучшением сервиса. Также, с целью привлечения туристов на летний сезон 2016 года в Грузии сняли новый клип «Summer in Georgia», который показали в 16 странах мира. Съемки клипа проходили по всей Грузии, в котором продемонстрировали все ресурсы страны – море, горы, вино, кухня и развлечение, для популяризации летнего туристического сезона.

Кроме того, Правительством Грузии за один год при поддержке со стороны Всемирного банка, а также всех заинтересованных сторон туристической отрасли была разработана национальная долгосрочная стратегия развития туристической индустрии на 2015 – 2025 гг. Вместе с тем, при формировании стратегии учитывались мнения и представителей из государственного и частного сектора, проводились консультации со специалистами туриндустрии, направленные на выявление основных проблем в сфере развития туризма, и определение наиважнейших целей для их решения. Для увеличения туристских потоков в Грузии создаются более высококачественные туристические продукты, улучшается качества слуг, что позволяет стране стать туристическим направлением мирового уровня.

Почему же поток азербайджанцев в Грузию увеличивается с каждым годом? Почему иностранцы предпочитают Азербайджану Грузию? Ответ очевиден. Основным фактором являются высокие цены на туристские услуги в Азербайджане.

Например, для отдыха на курорте Шахдаг нужны немалые деньги. Стоимость лыжного снаряжения (лыжи, куртка, брюки) составляет 53 маната. Безлимитное катание на канатной дороге – 16 манат. Обед на одного человека – 15 манат. Т. е. отдых на одного человека составляет 84 маната. А в зимнем курортном Бакуриани (Грузия) такой отдых обходится в 20 лари (приблизительно 16 манат). Естественно, туристы предпочтут Грузию.

Кроме того, в Азербайджане не предусмотрена система хостелов и туристическая сфера не рассчитана на людей со средним и низким достатком.

Как отмечают в министерстве культуры и туризма АР, они не против строительства нескольких хостелов, но не в массовом порядке, так как в Азербайджане структура туризма и его потенциальные возможности не готовы к их массовому распространению. На сегодняшний день в Баку уже действуют 25 хостелов для туристов, созданными частными лицами, в принадлежащих им домах, ценовая политика от 10 долларов и выше. Для сравнения отметим, что в Тбилиси функционируют уже 40 хостелов, цены от 5 долларов и выше. Поэтому в сфере туризма мы значительно уступаем Грузии и Турции. Т. е. основными причинами туристического потока из Азербайджана в Грузию являются дешевые цены, и высокий уровень сервиса.

С целью урегулирования ценовой политики необходимо проводить сравнительный анализ цен на туристические услуги в соседних странах и в Азербайджане. И из-за того, что такие исследования не проводились, Азербайджан теряет потенциальных туристов. А причина проста – чересчур высокие цены и не конкурентоспособность сервиса. Для введения правильной ценовой политики в Азербайджане отечественные предприниматели не умеют консолидироваться. В Азербайджане отсутствуют льготы в туристическом секторе, хотя в соседних странах эта практика достаточно давно применяется. У нас мало гостиниц, которые работают по принципу «все включено».

К тому же, во всем мире гостиницы предоставляют туристическим фирмам довольно большие скидки. Это положительно влияет на ценовую политику туристических компаний, что способствует росту клиентов. К тому же, в Азербайджане туристический сектор не получает субсидий от государства и налоговых льгот в отношении них не применяется. В результате чего они не могут снизить цены. Например, в Турции если отели снижают стоимость номеров, то образовавшуюся разницу, в случае если отель понесет убытки, берет на себя государство. В свою очередь, в Грузии, а также в странах Восточной и Центральной Европы туристические компании привлекаются к оплате НДС по более низким ставкам.

Исследования показывают, что неправильная туристическая политика в Азербайджане, монополия в туризме, неконкурентоспособность туристических предприятий способствуют повышению цен в туристическом бизнесе.

Таким образом, становится вполне очевидным, что туризм – это отрасль экономики со своими признаками, тенденциями и закономерностями. Это сложный универсальный и межотраслевой комплекс, реализующий большие доходы государству и бизнесу, при этом, испытывающая потребность в их активном вмешательстве.

Туризм в Азербайджане в данное время не играет доминирующей роли в экономике и социальной сфере страны, как это происходит в ряде развитых стран. Поэтому в будущем туристско – рекреационная деятельность должна стать основой новой нересурсной политики экономики Азербайджана, выступающая в качестве катализатора и мультипликатора экономического роста.

ЛИТЕРАТУРА

1. Балабанов И. Т., Балабанов А. И. Экономика туризма: Учебное пособие. – М.: Финансы и статистика, 2003, 176 с.
2. Гуляев В. Г., Селиванов И. А. Туризм: экономика, управление, устойчивое развитие. – М.: Изд. «Советский спорт», 2008, 280 с.
3. <http://bujet.ru/article/237360.php> – Туризм – государственный бизнес.
4. Квартальнов В. А. Туризм. – М.: Финансы и статистика, 2003, 315 с.
5. Овчаров А. О. Экономика туризма: Учеб. Пособие. – М.: ИНФРА- М, 2013, 253 с.
6. <http://1news.az/economy/20160222040436367.html>
7. Государственный комитет по статистике АР. Туризм в Азербайджане, 2016 год.
8. <http://mct.gov.az>
9. Самедов А. Н. Туризм в Азербайджане// А. Н. Самедов, Б. З. Ибрагимбеи-ли. – Баку: Озан, 2011, 178 с.

AYTƏKİN HƏSƏN qızı AXUNDOVA

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASINDA TURİZMİN İNKİŞAFI
VƏ ONUN TƏNZİMLƏNMƏSİNDƏ BEYNƏLXALQ
TƏCRÜBƏDƏN İSTİFADƏ

XÜLASƏ

Məqalədə, Azərbaycan Respublikasında turizmin inkişafının müasir vəziyyəti tədqiq edilir. Müəllif tərəfindən, respublikada turizm sahəsinin inkişafını ləngidən problemlər müəyyən edilmiş və onların həlli yolları göstərilmişdir. Müxtəlif normativ-hüquqi aktlar, qanunlar və dövlət proqramları əsasında dövlətin turizm industriyasının inkişafını tənzimləyən fəaliyyəti araşdırılmışdır. Eyni zamanda, müəllif, Gürcüstanın, Türkiyənin və digər aparıcı turizm ölkələrinin turizmin inkişafında uğurlu təcrübəsini öyrənərək, ondan istifadə edilməsini təklif edir.

Açar sözlər: turizm sənayesi, inkişaf, turizm istehlakı, turizm xidmətləri, beynəlxalq təcrübə, dövlət tənzimlənməsi.

Məqalənin redaksiyaya daxil olma tarixi: 12.04.2017

Redaksiya heyətinin 20.06.2017 tarixli qərarı ilə çapa tövsiyə edilmişdir

Rəyçi: prof., i.e.d. A.M.Məhərrəmov

TAĞIYEV MURAD RAMİZ OĞLU

*i.e.d., professor, BDU-nin Riyazi
İqtisadiyyat Kafedrasının Professoru
e-mail: tagiemr@hotmail.com*

HƏSƏNOV ƏHMƏD CAVANŞIR OĞLU

*Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası
İdarəetmə Sistemləri İnstitutunun Dissertantı
e-mail: ahmad_hasanov@yahoo.com*

UOT: 33:303.7; 330.44

AZƏRBAYCAN İQTİSADİYYATINDA ƏSAS KAPİTALA YÖNƏLDİLMİŞ İNVESTİSİYALARIN ZAMAN SİRALARININ QIYMƏTLƏNDİRİLMƏSİ

XÜLASƏ

Məqalədə əsas məqsəd iqtisadi artımın əsas amillərindən biri hesab edilən əsas kapitala yönəldilmiş investisiyaların zaman sıralarının qısamüddətli proqnozlaşdırılması məsələsindən ibarətdir. Məlumdur ki, proqnozlaşdırmanın nəticələri bir çox amillərdən asılıdır. Bu müəyyənədicə amillərdən biri də zəruri proqnozlaşdırma üsulunun seçilməsidir. Bu məqsədlə tədqiqat işində retrospektiv verilənlərə malik olan müxtəlif sistemlərin təhlili əsasında onların sonrakı vəziyyətlərinin müəyyənləşdirilməsi məsələsinin həlli üsulları araşdırılmışdır.

Əsas kapitala yönəldilmiş investisiyaların qısamüddətli proqnozlaşdırılması üçün eksponensial hamarlanma üsulu və ARMA(p,q) modelindən istifadə edilmişdir. Əsas kapitala yönəldilmiş investisiyaların təhlili və proqnozlaşdırılması məqsədilə Azərbaycan Respublikası Dövlət Statistika Komitəsinin 2000-2015-ci illər üzrə rüblük məlumatlarından istifadə edilmişdir. Müəyyən olunmuşdur ki, təhlil olunan dövrdə əsas kapitala investisiyaların Holt-Vinter additiv üsulu, həmçinin, sərbəst hədd və trend amili nəzərə alınmaqla ARIMA (3,2,3) modeli əsasında proqnozlaşdırılması daha dəqiq nəticə verir.

Əsas kapitala yönəldilmiş investisiyaların təhlil olunan dövrdə dinamikasında hər ilin birinci rübündə digər mövsümlərə nisbətən azalma, sonuncu rübündə isə əksinə artma müşahidə olunmuşdur. Hər iki modeldən alınan nəticəyə görə bu tendensiyanın qısamüddətli dövrdə də davam edəcəyi müəyyənləşdirilmişdir.

Tendensiyanın davam etməsinə baxmayaraq, növbəti yaxın dövrdə əsas kapitala investisiyaların dinamikasında əvvəlki illərlə müqayisədə mövsümlərə müvafiq olaraq nisbətən azalma proqnozlaşdırılmışdır.

Təqdim olunan proqnozlar inersiyalı xarakter daşıyır, ona görə ki, müvafiq modellər göstəricilərin proqnozların qurulması anına qədər olan dinamikasını nəzərə alır və xüsusilə, proqnozun qurulması üçün bilavasitə əvvəlki zaman intervalı müddətində xarakterik olan zaman tendensiyasından ciddi asılıdır. Gələcək tədqiqatlarımızda ölkə iqtisadiyyatında əsas kapitala yönəldilmiş investisiyaların azalmasına səbəb olan digər iqtisadi amillərin təsirini müəyyənləşdirməyə diqqət ayıracağıq.

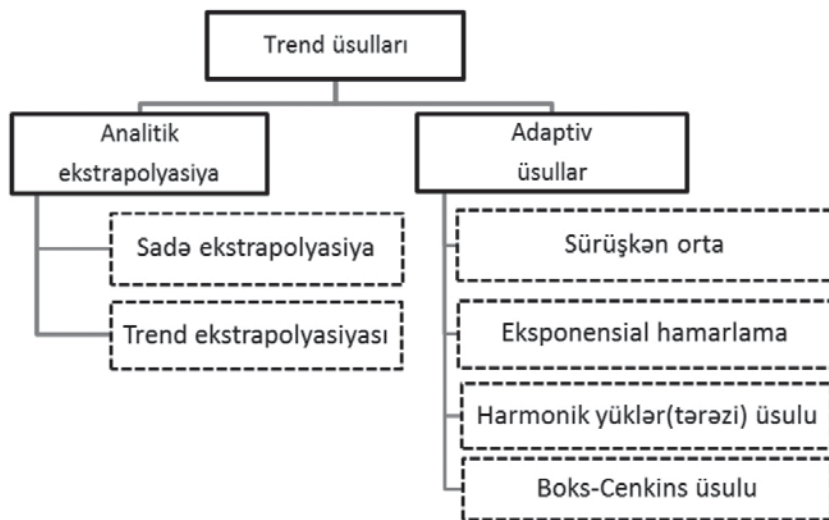
Açar sözlər: *əsas kapitala yönəldilmiş investisiyalar, zaman sıraları, Holt-Vinter üsulu, ARMA(p,q), ARIMA (p,k,q), esponensial hamaralama, qıssamüddətli proqnoz, hipotizləri yoxlanılması, Akayk və Şvars kriteriyələri.*

Məlumdur ki, əsas kapitala yönəldilmiş investisiyaların iqtisadi artımın əsas amillərindən biri hesab edilməsi elmi ictimaiyyət tərəfindən yekdilliklə qəbul olunmuşdur. İnvestisiyaların artması istənilən iqtisadi sistem üçün bu baxımdan faydalıdır ki, istehsal və texnoloji baza yenilənir, buraxılış artır və xüsusi xərclər azalır, rentabellik və rəqabətqabiliyyətlilik yüksəlir, ətraf mühitdən asılılıq azalır. Bütün ölkələrin hakimiyyət orqanları iqtisadiyyata yeni investisiyaların cəlb edilməsinin zəruriliyini bəyan edirlər.

Retrospektiv verilənlərə malik olan müxtəlif sistemlərin (iqtisadi, sosioloji, ekoloji və s.) təhlili əsasında onların sonrakı vəziyyətlərinin müəyyənləşdirilməsi məsələsi həmişə aktual olaraq qalır. Bu məsələnin həlli isə həmin sistemləri xarakterizə edən əsas göstəricilərin əmələ gətirdiyi zaman sıralarının təhlili və sonrakı qiymətlərinin proqnozlaşdırılması yolu ilə mümkündür. Proqnozlaşdırmanın nəticələri bir çox parametrlərdən asılıdır: zəruri statistik məlumatların həcmindən, onların keyfiyyət və etibarlılığından, prosesin baş verdiyi mühitdəki dəyişikliklərin hesabından, müşahidələrin sayından, zəruri hesablama vasitələrinin əlyətərliliyi. Əsas müəyyənədicilərdən biri də zəruri proqnozlaşdırma üsulunun seçilməsidir [4].

İqtisadi ədəbiyyatlarda əsas kapitala investisiyaların daha optimal proqnoz variantlarının seçilməsi üçün müxtəlif hesablamalardan, üsullardan istifadə olunur. Bu üsulların tətbiqi üçün müxtəlif proqram paketləri mövcudur və tədqiqat işində bu məqsədlə Eviews proqram zərfindən istifadə edilmişdir.

Dinamik sıraların ekstrapolyasiya üsulları (trend üsulları) iki əsas bloka – analitik və adaptiv üsullara bölünür:

Şəkil 1. Dinamik sıraların ekstrapolyasiya üsulları.

Qısamüddətli proqnozlaşdırılma məqsədləri üçün zaman sıralarının hamarlanması, trend amilinin təsirinin müəyyənləşdirilməsi və kənarlaşdırılması və s. üsullardan istifadə olunur. Sürüşkən ortanın tətbiqi zaman sıralarının qonşu müşahidələrinin ortalanması və növbəti zaman dövrünə keçid yolu ilə daha hamar yeni sıranın alınması ilə nəticələnir. Proqnozlaşdırmada belə bir sadə fərziyyəyə əsaslanılır ki, zamana görə növbəti göstərici öz qiymətinə görə sonuncu zaman aralığında hesablanan ortaya bərabər olacaq. Ekspontensial hamarlama üsulunun mahiyyəti ondan ibarətdir ki, zaman sırası çəkili ekspontensial qanuna tabe olan çəkili sürüşkən ortanın köməyi ilə hamarlaşdırılır. Ekspontensial paylanmış çəkilərlə çəkili sürüşkən orta hamarlama intervalının sonunda prosesin qiymətini xarakterizə edir. Məhz bu xassə proqnozlaşdırma üçün istifadə olunur [5].

Zaman sıralarını əmələ gətirən komponentlərdən asılı olaraq ekspontensial hamarlama üsullarının aşağıdakı variantlarından istifadə edilir [6]:

- Birqat ekspontensial hamarlama (single exponential smoothing). Əgər zaman sırasının tərkibində trend və mövsümi komponentlər olmazsa, bu variantdan istifadə edilir.

$$(\tilde{y}_t) = \alpha y_t + (1 - \alpha) \tilde{y}_{t-1}, \quad 0 < \alpha < 1$$

Burada, $\tilde{y}_t$ – t zaman anında sıranın hamarlanmış qiymətidir, α – ekspontensial hamarlama parametridir, $\tilde{y}_{t-1}$ – t-1 anında sıranın hamarlanmış qiyməti, y_t – verilən sıranın t anında qiymətidir.

α parametri sıranın cari addımda hamarlanmamış qiyməti və sonrakı addımda hamarlanmış qiyməti arasında nisbəti müəyyən edir. α – nın qiyməti nə qədər

kiçik olarsa, hamaralama dərəcəsi bir o qədər yüksək olar. Məsələn, $\alpha = 0$ olduqda, başlanğıc sıranın qiymətləri nəzərə alınmır, bu zaman hamarlanmış sıra sabit olur.

- Holt və ya ikiqat eksponensial hamaralama (double exponential smoothing)

Bu üsul birqat eksponensial hamaralama üsulunun daha geniş formasıdır. Trend amilini nəzərə almaq üçün daha dir tənlik əlavə olunur:

$$T_t = \beta(\tilde{y}_t - \tilde{y}_{t-1}) + (1-\beta)T_{t-1}, \quad 0 < \beta < 1$$

Bu tənlikdə olan daha bir β eksponensial hamaralama sabiti birinci tənlikdə olan α sabitinə uyğun olaraq seçilir. Bu tənlik trendi sıranın cari və sonrakı hamarlanmış qiymətləri arasındakı fərq kimi qiymətləndirir, sonra isə trend birinci tənlikdə olduğu kimi hamarlaşdırılır. İkinci tənlik analoji olaraq birinci üsulda olan tənlikdir. Fərq yalnız ondan ibarətdir ki, ikinci toplanan kimi $t-1$ anında hamarlanmış qiymət və trend götürülür.

Beləliklə, bu üsul aşağıdakı iki tənliklə ifadə olunur:

$$\tilde{y}_t = \alpha y_t + (1-\alpha)(\tilde{y}_{t-1} + T_{t-1})$$

$$T_t = \beta(\tilde{y}_t - \tilde{y}_{t-1}) + (1-\beta)T_{t-1}$$

- Holt-Vinters modeli və ya üçqat eksponensial hamaralama (triple exponential smoothing).

Əgər zaman sırasının tərkibində bunlardan əlavə, dövrü komponent varsa, onda üçqat eksponensial hamaralama düsturundan istifadə olunur. Bu üsul hər iki komponenti nəzərə alır və üç tənlikdən ibarətdir. Mövsümi komponentin xarakterindən asılı olaraq bu üsul additiv və multiplikativə ayrılır. Birinci halda mövsümi komponentin amplitudu sabitdir və zamana görə sıranın baza γ amplitudasından asılı deyildir. İkinci halda amplituda sıranın baza amplitudasının dəyişməsi ilə bərabər dəyişir. Məlumdur ki, multiplikativ modeli additivə gətirmək olur. Bu üsulun üç əsas tənliyi aşağıdakı kimidir:

$$\tilde{y}_t = \alpha \frac{y_t}{I_{t-L}} + (1-\alpha)(\tilde{y}_{t-1} + T_{t-1})$$

$$T_t = \beta(\tilde{y}_t - \tilde{y}_{t-1}) + (1-\beta)T_{t-1}$$

$$I_t = \gamma \frac{y_t}{\tilde{y}_t} + (1-\gamma)I_{t-L}$$

Burada, $\alpha, \beta, \gamma [0; 1]$ aralığında qiymət alır. y – müşahidə, $\tilde{y}$ – müşahidənin hamarlanmış qiyməti, I – meylin əmsali, I – mövsümlilik indeksi, t – cari müşahidənin indeksidir. Bu üsulda birinci tənlik zaman sırasının qiymətinin hamarlanmasını,

ikinci tənlik trendin hamarlanmasını, üçüncü mövsümi komponentin hamarlanmasını göstərir.

Bu tənliklərin xüsusiyyəti burada dövrlərin sayını müəyyən edən L ədədinin mövcud olmasıdır. Dövrlərin sayına əsasən, müvafiq olaraq mövsümiyin başlanğıc indekslərini hesablamaq olar. Beləliklə, bu üsul mövsümlilik indekslərinin hesablanması nöqtəyi nəzərindən minimum L sayda müşahidənin mövcudluğunu tələb edir. Aydındır ki, tam mövsümlər nə qədər çox olarsa, başlanğıc mövsümlilik indeksi bir o qədər dəqiq olar.

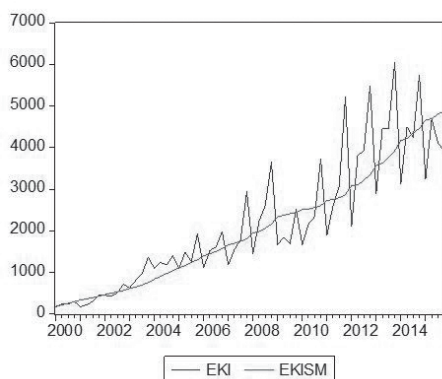
Beləliklə, mövsümi dəyişikliklərə məruz qalan iqtisadi göstəricilər trend amili kimi, mövsümi amilləri də özündə əks etdirən zaman sıraları vasitəsilə modelləşdirilir. Bu cür sıraları mövsümi-trend zaman sıraları adlandırırlar. Belə proseslərin qısamüddətli proqnozlaşdırılması üçün mövsümi amillər daxil edilməklə adaptiv modellərdən istifadə olunur. Azərbaycan Respublikası Dövlət Statistika Komitəsinin məlumatları əsasında ölkədə əsas kapitalla yönəldilmiş investisiyaların 2000-2015-ci illər üzrə rüblük qiymətlərinin əmələ gətirdiyi EKİ zaman sırasına eksponensial hamarlanma üsulunu tətbiq edərkən EViews proqram zərfi avtomatik olaraq mövsümi amil nəzərə alınmamaqla Holt-Vinter üsulunu seçmişdir və nəticə aşağıdakı kimi alınmışdır:

Date: 08/24/16 Time: 21:59		
Sample: 2000Q1 2015Q4		
Included observations: 64		
Method: Holt-Winters No Seasonal		
Original Series: EKİ		
Forecast Series: EKISM		
Parameters:	Alpha	0.0600
	Beta	0.1300
Sum of Squared Residuals		34729915
Root Mean Squared Error		736.6512
End of Period Levels:		Mean 4816.417
		Trend 100.7807

Cədvəl 1. Əsas kapitalla investisiyaların EKİ sırasının hamarlanması

Məlumdur ki, alfanın qiyməti nə qədər kiçik olarsa, hamarlanma dərəcəsi bir o qədər yüksək olacaq. $\alpha = 0,06$ olması kiçik qiymət hesab olunur və sıranın cari zaman anında qiymət səviyyəsi onun həm keçmiş, həm də sonuncu müşahidə

qiymətlərinə əsaslanır. $\beta = 0,13$ bərabər olması, yəni 0-a yaxın qiymət alması isə trend amilinin meyililiyinin seçilmiş zaman müddətində yenilənmədiyini və başlanğıc qiymətə bərabər olduğunu göstərir. Başlanğıc EKİ zaman sırası ilə hamarlanmadan sonra alınan EKİSM sırasının dəyişmə meyillərini aydın müqayisə etmək üçün eyni qrafikdə verək (şəkil 2.).

Şəkil 2. Əsak kapitala investisiyaların EKİ və hamarlanmış EKİSM sıralarının qrafiki

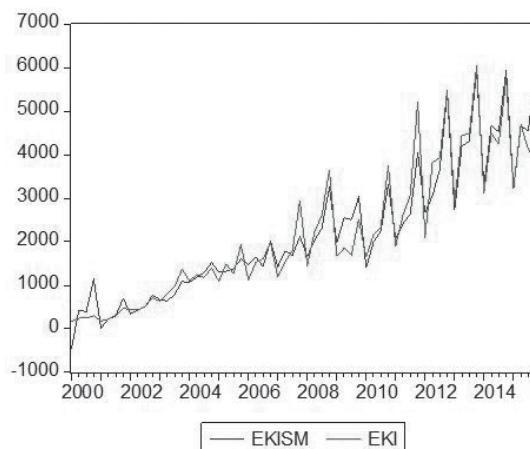
Şəkil 2.-dən aydın görünür ki, hamarlanmış sıranın qrafiki əsas sıranın qrafikindən çox fərqlidir. Demək oar ki, əsas sıranı əks etdirən əyridən keçən düz xəttin qrafikidir. Bu baxımdan, mövsümi amil nəzərə alınmaqla Holt-Vinter additiv üsulunu tətbiq edərək aşağıdakı nəticəni alırıq. Cədvəl 2.-dən göründüyü kimi alfa, betta və qammanın qiymətləri müvafiq olaraq, 0,42 ; 0,00 və 1,00 alınmışdır.

Date: 09/25/16 Time: 19:42			
Sample: 2000Q1 2015Q4			
Included observations: 64			
Method: Holt-Winters Additive Seasonal			
Original Series: EKİ			
Forecast Series: EKİSM			
Parameters:	Alpha		0.4200
	Beta		0.0000
	Gamma		1.0000
Sum of Squared Residuals			12003979
Root Mean Squared Error			433.0845

End of Period Levels:		Mean	3705.158
		Trend	62.45491
		Seasonals:	
		2015Q1	-958.2348
		2015Q2	429.6279
		2015Q3	-24.08530
		2015Q4	552.6922

Cədvəl 2. Əsas kapitalla investisiyaların EKİ sırasının Holt-Vinter additiv üsulu ilə hamarlanması

Yuxarıda qeyd etdiyimiz kimi ki, alfanın qiyməti nə qədər kiçik olarsa, hamarlama dərəcəsi bir o qədər yüksək olacaq. $\alpha = 0,42$ olması nisbətən kiçik qiymət hesab olunur və sıranın cari zaman anında qiymət səviyyəsi onun həm keçmiş, həm də sonuncu müşahidə qiymətlərinə əsaslanır. Bettanın sıfıra bərabər olması isə trend amilinin meyililiyinin seçilmiş zaman müddətində yenilənmədiyini və başlanğıc qiymətə bərabər olduğunu göstərir. Qammanın bettanın əksinə olaraq böyük olması, yəni vahidə bərabər qiymət alması mövsümi komponentin yalnız ən sonuncu müşahidələrin qiymətinə əsaslandığına işarədir.

Şəkil 3. Əsas kapitalla investisiyaların EKİ və Holt-Vinter additiv üsulu ilə hamarlanmış EKISM sıraların qrafiki.

Qısamüddətli proqnozlaşdırma məsələlərinə səmərəli yanaşmalardan biri də – ARIMA(p, k, q) modeli, xüsusi halı kimi AR-, MA- və ARMA modellərinin istifadəsinə əsaslanan proqnozlaşdırma. Stoxastik proseslərin təsviri üçün avtoreqressiya (AR) modellərindən geniş istifadə olunur. Avtoreqressiya modeli elə

modelə deyilir ki, modelləşdirilən qiymətlər özündən əvvəlki müşahidələrin xətti funksiyası olsun. ARIMA modeli zaman sıralarının kifayət qədər geniş spektrini əhatə edir, bu modellərin cüzi modifikasiyası mövsümi zaman sıralarını olduqca dəqiq təsvir etməyə imkan verir.

Zaman sıralarının ARIMA modelinin istifadəsinə əsaslanan üsulla proqnozlaşdırılması problemlərini nəzərdən keçirək. İlk əvvəl qiymətləndirilən sıranın stasionar olub-olmaması yoxlanılır. Sıranın stasionarlığının yoxlanılması vahid kökün varlığı testləri ilə aparıla bilər. Əgər qiymətləndirilən zaman sırası stasionar olarsa, onda, məlumdur ki, ARMA(p,q) modelindən istifadə olunacaq. Model o zaman adekvat hesab olunur ki, qalıqlar “ağ küy” sırasının şərtlərini ödəsin. Avtoregressiya və sürüşkən orta modeli (Auto Regressive Moving Average ARMA(p,q)) aşağıdakı şəkildə yazılır:

$$Y_t = \alpha_0 + \alpha_1 Y_{t-1} + \alpha_2 Y_{t-2} + \dots + \alpha_p Y_{t-p} + \delta_t + \beta_1 \delta_{t-1} + \beta_2 \delta_{t-2} + \dots + \beta_q \delta_{t-q} + v_t.$$

Qiymətləndirilən sıra qeyri-stasionar olduqda isə, ARIMA(p, k, q) modelindən istifadə edilir. Bu zaman qeyri-stasionarlığın aradan qaldırılması üçün ardıcıl fərqlər üsulundan istifadə etmək olar. ARIMA(p,k,q) avtoregressiya və inteqrallanan sürüşkən orta modelində (AutoRegressive Integrated Moving Average) – p, k, q müvafiq olaraq avtoregressiya, ardıcıl fərqlər və sürüşkən ortanın tərtibidir.

Əgər sırasının k tərtib fərqlərinin $\Delta^k y_t$ ardıcılığı stasionar zaman sırası əmələ gətirərsə, bu sıra k tərtibdən inteqrallanan adlanır. Ekonometrik təbiiqi məsələlərdə mövsümi amillərin təsiri altında formalaşan zaman sıralarını p, k və q tərtib avtoregressiya – inteqrallanan sürüşkən orta ARIMA(p, k, q) modellərinin köməyi ilə kifayət qədər adekvat təsvir etmək olar. Bu sinfə təsadüfi dolaşan prosesini təsvir edən stoxastik trendin ARIMA(0, 1, 0) sadə modeli daxildir. Təsadüfi dolaşanların çoxalması eyni paylanmaya malik asılı olmayan təsadüfi kəmiyyətlərin ardıcılığını («белый шум») əmələ gətirir. Buna görə, təsadüfi dolaşan prosesini həmçinin “inteqrallanan ağ küy” adlandırırlar.

ARIMA (p, k, q) modeli k=1 olduqda, ümumi şəkildə aşağıdakı kimi yazılır:

$$z_t = \alpha_0 + \alpha_1 z_{t-1} + \alpha_2 z_{t-2} + \dots + \alpha_p z_{t-p} + \delta_t + \beta_1 \delta_{t-1} + \beta_2 \delta_{t-2} + \dots + \beta_q \delta_{t-q} + v_t.$$

Burada, $z_t = Y_t - Y_{t-1}$ – birinci tərtib ardıcıl fərqlərdir; p+1 dəfə təkrarlanaraq p tərtib ədədi çoxhədli şəkildə ardıcıl fərqlərin hesablanması yolu ilə qeyri-təsadüfi tərkiblərin kənarlaşdırılması üçün istifadə edilir. Əgər $Y_1, Y_2, \dots, Y_n$ zaman sırası verilmişdirsə, onda birinci tərtib ardıcıl fərqlər $\Delta Y = Y_t - Y_{t-1}$, $t = 2, \dots, n$ kimi işarə edilir. İkinci tərtib ardıcıl fərqlər isə birinci tərtib ardıcıl fərqlərin fərqləridir: $\Delta(\Delta Y) = \Delta Y_t - \Delta Y_{t-1}$.

Azərbaycan Respublikası Dövlət Statistika Komitəsinin məlumatları əsasında əsas kapitalla yönəldilmiş investisiyaların 2000-2015-ci illər üzrə rüb-lük qiymətlərinin əmələ gətirdiyi EKİ zaman sırası üçün sərbəst hədd və trend amili nəzərə alınmaqla Genişləndirilmiş Dki-Fuller testinin nəticəsinə görə təhlil olunan sıra qeyri-stasionardır. ADF testinin nəticəsinə görə Diki-Fuller əmsalının t – statistikasının $t_0 = -2,24$ qiyməti hər üç əhəmiyyətlik səviyyəsində t_{crit} qiymətindən böyükdür (cədvəl 3.). Deməli, vahid kökün varlığı hipotezi rədd edilmir. EKİ sırası qeyri-stasionardır. EKİ sırasının birinci tərtib diferensialı $D(EKİ)$ da ADF testinin nəticələrinə görə stasionar deyil. Eki sırası cədvəldən göründüyü kimi 2-ci tərtibdən integrallanan sıradır. Buradan aydın olur ki, EKİ sırası üçün ARIMA (p,k,q) modelini qurarkən $k=2$ qəbul edilməlidir.

Sıra	ADF testinin statistikasının qiyməti	Əhəmiyyətlik səviyyəsi	Kritik qiymət	Nəticə	Diagnoz
EKİ	-2.239233	1% 5% 10%	-4.121303 -3.487845 -3.172314	Sıfır fərziyyəsini inkar etmir	Qeyri-stasionarlıq
D(EKİ)	-2.704023	1% 5% 10%	-4.121303 -3.487845 -3.172314	Sıfır fərziyyəsini inkar etmir	Qeyri-stasionarlıq
D(EKİ,2)	-28.02941	1% 5% 10%	-2.604746 -1.946447 -1.613238	Sıfır fərziyyəsini inkar edir	Stasionarlıq

Cədvəl 3. EKİ zaman sırasının stasionallığının yoxlanılması üçün Genişləndirilmiş Dki-Fuller testinin nəticələri

ARIMA (p,k,q) modelində p və q -nün tərtiblərini müəyyənləşdirmək üçün Akayk [AIC, Akaike (1973)] və Şvars informasiya kriterilərindən [SIC, Schwarz (1978)] istifadə olunur.

Əgər yalnız AR modellərinə baxılması məhdudiyyəti qoyularsa, yəni, fərz edək ki, Y_t prosesi naməlum p həqiqi tərtibdən $AR(p)$ modeli ilə ifadə edilir:

$$Y_t = \alpha_0 + \alpha_1 Y_{t-1} + \alpha_2 Y_{t-2} + \dots + \alpha_p Y_{t-p} + \varepsilon_t$$

onda, bu halda p -ni müəyyən etmək üçün Akayk və Şvars informasiya kriterilərinə əsasən, p -nin alternativ qiymətləri arasında müvafiq olaraq aşağıdakı kəmiyyətləri minimallaşdıran qiyməti seçilir:

$$AIC(p) = \ln \hat{\sigma}_p^2 + (2p/T)$$

$$SIC = \ln \hat{\sigma}_p^2 + p \frac{\ln T}{T}$$

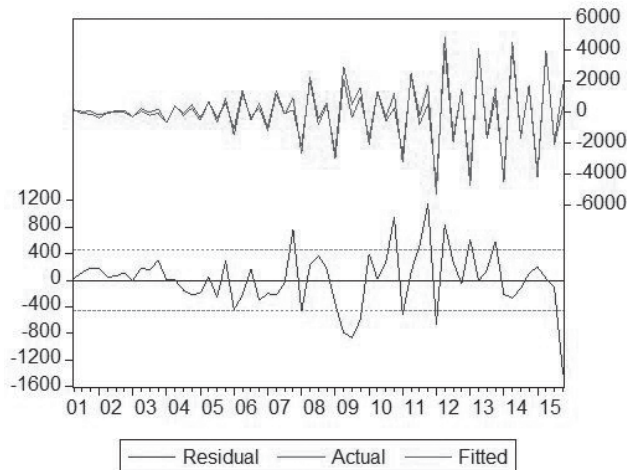
Burada, T – müşahidələrin sayı, $\hat{\sigma}_p^2$ – p tərtibdən avtoregressiya modelində qalıqların dispersiyasının maksimal həqiqətə uyğun qiymətidir [2].

Əsas kapitala yönəldilmiş investisiyaların təhlil olunan dövrdə əmələ gətirdiyi EKİ zaman sırası üçün p və q tərtiblərinin müxtəlif qiymətlərində ARIMA(p, k, q) modelinin tətbiqindən alınan nəticələrə görə Akaykə və Şvars kriteriləri ən kiçik qiyməti $p=3$ və $q=3$ olduqda alır.

Dependent Variable: D(EKI,2)				
Method: Least Squares				
Date: 09/26/16 Time: 15:37				
Sample (adjusted): 2001Q2 2015Q4				
Included observations: 59 after adjustments				
Convergence achieved after 25 iterations				
Backcast: 2000Q3 2001Q1				
Variable	Coefficient	Std. Error	t-Statistic	Prob.
C	11.89718	7.395919	1.608614	0.1139
@TREND	-0.386159	0.212048	-1.821086	0.0745
AR(1)	-1.084382	0.071724	-15.11881	0.0000
AR(2)	-1.040466	0.094661	-10.99148	0.0000
AR(3)	-0.937490	0.067398	-13.90983	0.0000
MA(1)	-0.404180	0.168191	-2.403097	0.0199
MA(2)	-0.237931	0.173700	-1.369779	0.1768
MA(3)	-0.292284	0.166605	-1.754356	0.0854
R-squared	0.954169	Mean dependent var		-1.699703
Adjusted R-squared	0.947878	S.D. dependent var		2034.298
S.E. of regression	464.4345	Akaike info criterion		15.24499
Sum squared resid	11000670	Schwarz criterion		15.52669
Log likelihood	-441.7273	F-statistic		151.6825
Durbin-Watson stat	1.742734	Prob(F-statistic)		0.000000
Inverted AR Roots	-.05-.97i	-.05+.97i	-.99	
Inverted MA Roots	.96	-.28-.47i	-.28+.47i	

Cədvəl4. Əsas kapitala yönəldilmiş investisiyaların ARIMA (3,2, 3) modelinin nəticəsi

Azərbaycan Respublikası Dövlət Statistika Komitəsinin məlumatları əsasında əsas kapitalla yönəldilmiş investisiyaların 2000-2015-ci illər üzrə rüblük qiymətlərinin əmələ gətirdiyi EKİ zaman sırasının sərbəst hədd və trend amili nəzərə alınmaqla ARIMA (3,2,3) modeli əsasında alınmış qrafiki şəkil 4.-də verilmişdir. Qrafikdən görünür ki, proqnoz modelin qrafiki ilə əsas sıranın qrafiki əsasən üst-üstə düşür.

Şəkil 4. Əsas kapitalla yönəldilmiş investisiyaların ARIMA (3,2, 3) modelinin qrafiki.

Beləliklə bu nəticəyə gəlirik ki, Holt-Vinters və ARIMA(p,k,q) modellərinin əsas xüsusiyyətləri ondan ibarətdir ki, qısamüddətli proqnozlaşdırma məsələlərini həll etməyə imkan verir. Bu modellərin qurulması üçün müşahidələrin sayının (rüblük və ya aylıq statistik verilənlərin) kifayət qədər olması zəruridir.

Əsas kapitalla yönəldilmiş investisiyaların təhlil olunan dövrdə dinamikasına nəzər salsaq, hər ilin birinci rübündə digər mövsümlərə nisbətən azalma, sonuncu rübündə isə əksinə artma baş verir. Hər iki modelin nəticəsinə görə bu tendensiyanın növbəti illərdə də davam edəcəyi gözlənilir. Lakin qrafiklərə diqqət yetirsək tendensiyanın davam etməsinə baxmayaraq, növbəti yaxın dövrdə əsas kapitalla investisiyaların dinamikasında əvvəlki illərlə müqayisədə mövsümlərə müvafiq olaraq nisbətən azalma proqnozlaşdırılır.

Qeyd edək ki, burada alınan proqnoz qiymətlər tədqiqatçının mülahizə ifadələri və ya ekspert qiymətləndirmələri deyil, konkret iqtisadi göstəricilərin proqnoz qiymətlərinin mövcud trend və bəzi hallarda isə, onun zəruri dəyişiklikləri nəzərə alınmaqla, zaman sıralarının ARIMA(p, k, q) formal modelləri əsasında yerinə yetirilmiş hesablanması özündə əks etdirir. Təqdim olunan proqnozlar

inersiyalı xarakter daşıyır, ona görə ki, müvafiq modellər göstəricilərin proqnozların qurulması anına qədər olan dinamikasını nəzərə alır və xüsusilə, proqnozun qurulması üçün bilavasitə əvvəlki zaman intervalı müddətində xarakterik olan zaman tendensiyasından ciddi asılıdır. Gələcək tədqiqatlarımızda ölkə iqtisadiyyatında əsas kapitalla yönəldilmiş investisiyaların azalmasına səbəb olan digər iqtisadi amillərin təsirini müəyyənləşdirməyə diqqət ayıracağıq.

ƏDƏBİYYAT SİYAHISI

1. Azərbaycan Respublikası Dövlət Statistika Komitəsi. “Azərbaycanın Milli Hesabları” Bakı-2015;
2. В.П.Носко. Эконометрика: Основные понятия, элементарные методы; введение в регрессионный анализ временных рядов. Москва 2003;
3. Канторович Г.Г. Анализ временных рядов. 2002, №1, Лекционные и методические материалы.
4. Кораблев Н. М. Краткосрочное прогнозирование временных рядов, содержащих аномальные значения, при помощи моделей искусственных иммунных систем / Н. М. Кораблев, Г. С. Иващенко // Бионика интеллекта. - 2015. - № 2. - С. 95-99.
5. И.И. Елисеева, С.В. Курышева и др.; Эконометрика: учебник для магистров /под ред. И.И. Елисеевой/ – М.: Юрайт, 2012. – 453 с.
6. Prajakta S. Kalekar “Time series Forecasting using Holt-Winters Exponential Smoothing”. /Kanwal Rekhi School of Information Technology/ Under the guidance of Prof. Bernard ; December 6, 2004
7. EViews 7. User’s. Guide I, II

**ТАГИЕВ МУРАД РАМИЗ ОГЛЫ,
ГАСАНОВ АХМЕД ДЖАВАНШИР ОГЛЫ**

**ОЦЕНКА ВРЕМЕННЫХ РЯДОВ ИНВЕСТИЦИЙ
В ОСНОВНОЙ КАПИТАЛ В ЭКОНОМИКЕ
АЗЕРБАЙДЖАНА**

АННОТАЦИЯ

Данная статья посвящена краткосрочному прогнозу, одного из основных параметров экономического роста – инвестиций в основной капитал. Как известно, адекватность любого прогноза в первую очередь зависит от выбора модели прогноза. В рамках данной работы нами выбран метод экспоненциального сглаживания и модель ARMA. Для данного исследования нами отобраны по квартальные данные значений инвестиций в основной капитал за период 2000-2015гг., полученные из материалов ГОСКОМСТА-Та Азербайджана.

Основные выводы данного исследования заключаются в том, что динамика инвестиций в основной капитал имеет тенденцию к снижению вплоть до последнего квартала. Однако в дальнейшем тенденции к уменьшению инвестиций в основной капитал остаются. Этот вывод получен как методом экспоненциального сглаживания, так и при помощи модели ARIMA. В представленном прогнозе имеется элемент инерции так как прогноз строится на статистических данных, отражающих прошлое состояние. В дальнейших исследованиях мы увеличим количество параметров модели.

Ключевые слова: *инвестиций в основной капитал, временные ряды, метод Хольте – Винтера, экспоненциальное сглаживание, модель ARMA, ARIMA тенденции, краткосрочное прогнозирование, проверка гипотез, критерии Акайка и Шварца.*

Məqələnin redaksiyaya daxil olma tarixi: 01.04.2017

Redaksiya heyətinin 20.06.2017 tarixli qərarı ilə çapa tövsiyə edilmişdir

Rəyçi: prof., i.e.d. H.B.Rüstəmbəyov

AYTƏKİN ELXAN QIZI ORUCOVA

Bakı Dövlət Universiteti

"Beynəlxalq münasibətlər" kafedrasının dissertantı

e-mail: aytakin102bm@mail.com

UOT: 327"71"

MƏDƏNİYYƏT, ONUN BAŞLICA FUNKSIYA VƏ
XÜSUSİYYƏTLƏRİ

XÜLASƏ

Məqalədə mədəniyyət və onun beynəlxalq münasibətlərdəki rolu başlıca xüsusiyyətləri araşdırılmışdır. Fərqli məzmun və şəkillərdəki görüntüləri ilə minlərlə ildir insanlararası münasibətləri formalaşdıran mədəniyyət, beynəlxalq münasibətlərin tənzimlənməsində də təməl bir rola malikdir. Burada, yalnız estetik və ya ədəbi baxış açılarına fokuslanan dəyərləndirmə ilə yanaşı mədəniyyətin xüsusilə global münasibətlərdəki iqtisadi, siyasi və ictimai təsirlərinin də mümkün qədər bütöv bir baxımdan araşdırılmasının zərurəti ön plana çıxmaqdadır.

Açar sözlər: mədəniyyət, cəmiyyət, funksiya, sistem.

İngilis antropoloq Edward Burnett Taylor, mədəniyyəti "insanın, cəmiyyətin bir üzvü olaraq qazandığı məlumat, inanc, sənət, hüquq, əxlaq, adət, ənənə, vərdiş və qabiliyyətlərin kompleks bütünü" olaraq təyin etmişdir. UNESCO bu anlayışı, "Bir cəmiyyətin və ya ictimai qrupun ədəbiyyat, həyat tərz, birlikdə yaşama şəkli, dəyər sistemi, ənənə və etiqadlarını da əhatə edən özünə xas mənəvi, maddi, intellektual və emosional nizamı "olaraq qəbul etmişdir. Ziya Göyaltı isə bunu "bir millətin dini, əxlaqi, hüquqi, bədii, Lisani, iqtisadi, həyatlarının ahəngli- məcmuəsi "olduğunu ifadə etmişdir.

Mədəniyyət, Latınca "Cultura" sözündən törəmiş Fransız sözdür. Əkin əkmək, yetişdirmək, tərbiyə etmək mənalarına gəlməkdədir. "Mədəniyyətlə əlaqədar əhatəli ilk tərifin İngilis Antropoloq Tylora aid olduğu deyilə bilər. O, mədəniyyəti insanın cəmiyyətin bir üzvü olaraq qazandığı məlumat, inanc, sənət, hüquq, adət, ənənə, vərdiş və qabiliyyətlərin bütünü şəklində təyin etmişdir. Bu tərifdən sonra günümüzədək mədəniyyətin bir çox tərfi verilməyə çalışılmışdır [3, s. 59].

Türk dünyasında mədəniyyəti sistemli bir şəkildə ilk dəfə təsvir edən Ziya Göyaltı olmuşdur. O, mədəniyyəti bu şəkildə təsvir edir: " ictimai elmlərdə mədəniyyət, insan cəmiyyətində bioloji olaraq deyil ictimai vasitələrlə köçürülüb ötürülən hər şeyi izah edər "

Mədəniyyət, bir millətin sahib olduğu maddi və mənəvi dəyərlərdən təşəkkül edən elə bir bütündür ki cəmiyyət içində mövcud hər cür məlumatı, əlaqələri, qiymət ölçülərini, görüş və zehniyyətləri özündə əks etdirir. Bütün bunlarla birlikdə, o cəmiyyət mənsublarının əksəriyyətində müştərək olan və onu digər Cəmiyyətlərdən ayırd edən xüsusi bir həyat tərzini təmin edir. Dövrümüzdə mədəniyyət üzərində çalışanlar onu təyin etməkdəki bu çətinlikdən ötrü "mədəniyyəti təyin etməkdən çox tanıtmmaq" lazım olduğunu söyləməkdədirlər. Müasir ictimai elmlərdə başlıca meylin də bu istiqamətdə olduğu görülməkdədir [4, s.86]. Hər nə qədər təriflərin üzərində durmağa çalışsaq da, mədəniyyətlə əlaqədar əsas əhəmiyyətli mövzunun onun xüsusiyyətləri olduğu qəbul edilməkdədir. Mədəniyyət fenomenini təhlil edən zaman demək olar ki, bütün kitablar da mədəniyyətin xüsusiyyətlərinə əhəmiyyətlə istinad edilməsi bu vəziyyətin ən gözəl göstəricisidir.

Mədəniyyət anlayışını təyin etmə çətinliyi bu anlayışın xüsusiyyətlərinə baxmağı tələb edir. Hər nə qədər mədəniyyətin bir çox xüsusiyyəti olsa da biz burada bütün mədəniyyətlərin paylaştığı, bu sahənin araşdırmaçıları tərəfindən də qəbul edilmiş olan beş əsas xüsusiyyətdən bəhs etməyə çalışacağıq. Bunlar bütünlük, öyrənilmə, paylaşılma, dəyişkənlik və simvolizmdir. Mədəniyyət, bir-birindən ayrı parçaların bir araya gələrək meydana gətirdiyi, nizamlı bir bütün olaraq fəaliyyət göstərən sistem olaraq ön plana çıxmaqdadır. Bu parçaların hər biri özünə xas xüsusiyyətləriylə və sistemin içərisində aid olduqları yeriyə ayrı bir vahid olaraq qəbul edilsə də sərhədlərinin əksəriyyətinin naməlum olduğu açıqdır. Mədəniyyətin hissələri arasında müəyyən bir ardıcılıq vardır. Ancaq bu vəziyyət tam bir uyğunlaşmanın zəruriliyi mənasına əsla gəlmir. Yüzdə yüz uyğunlaşma heç bir cəmiyyətdə reallaşa bilməz [5, s.140].

Hər mədəniyyətdə fərd-qrup-təşkilat qarşılıqlı mütəliq olur. Yalnız cəmiyyətlərdəki qarşılıqlı əlaqə fərqlənir. Ancaq bu qarşılıqlı əlaqə bütünə zərər verəcək ölçülərdə olmadıqca o mədəniyyət mövcudluğunu davam etdirir. Bir başqa baxımdan deyəcək olsaq, mövcud mədəniyyət gərginlikləri udduğu müddətcə yaşamağa davam edir. Həlli qeyri mümkün olduqda mədəni böhran meydana gəlir ki, mədəni böhran əbədi davam edə bilməz. Müəyyən bir müddət sonra mədəniyyətin hissələri yenidən ardıcıl bütünlüyə qovuşacaqdır. Mədəniyyətin bir digər xüsusiyyəti onun öyrənilə bilən olmasıdır. Fərd, mədəniyyəti onun içində böyüyərək öyrənər və beləcə cəmiyyətin üzvü halına çevrilər ki buna "mədəniləşmə" deyilir. Mədəniləşmənin əhəmiyyəti "fərdə ehtiyaclarını necə doyuracağını öyrətməsi" ilə bağlıdır. Hər mədəniyyət, ehtiyacların necə qarşılanacağını öz müəyyənləşdirir. Bu səbəbdən mədəniyyətin təyin olduğu 'ehtiyac qarşılama vəziyyətini' öyrənmək şəxs üçün məcburidir. Bu isə varisliklə deyil öyrənmə ilə reallaşır [2, s.98]. Mədəniyyət cəmiyyətin bütün üzvləri tərəfindən paylaşılır.

Ancaq bu paylaşılmaq hər fərd üçün eyni olmayıb bəzi fərqliliklər göstərir. Ən təməldəki fərq isə qadınla kişinin rollarında görülür. Mədəniyyətdəki paylaşılma fərqlilikləri təbii qəbul edilir və onsuz da mədəniyyətin özü buna mane deyil. Hətta mədəniyyət fərdləri buna məcbur etməkdədir.

Mədəniyyət hərəkətlərə və tədbirlərə cavab verir. Mədəni sistemdəki bir element dəyişsə və ya sistem xarici təzyiqlə qarşılaşsa bütün mədəniyyət sistemi bu dəyişikliyə uyğunlaşmaq üçün hərəkətə keçəcəkdir. Çünki mədəniyyət həyatiliyini davam etdirə bilmək üçün dəyişən şərtlərə uyğunlaşmanı təmin edə biləcək qədər elastik olmalıdır. Mədəniyyətlərin hamısı dinamik olsa da bunun sürəti hər mədəniyyətdə eyni deyil. Bəzi mədəniyyətlər dəyişikliyə çox müqavimət göstərərək bəzi cəmiyyətlərdə dəyişikliyə uyğunlaşma daha sürətli olur.

Mədəniyyətin bir digər xüsusiyyəti simvoliklikdir. Simvol, bir şeyi mənalı şəkildə təmsil edən işarələr, emblemlər, səslər kimi ünsürlərə deyilir. İnsan davranışlarının çoxu da işarələrlə mənalı bir şəkildə ortaya qoyula bilər. Ancaq işarələrin məna qazana bilmələri üçün insanlar bu işarələr üzərində həmfikir olmalıdırlar. Həyatımızda bir çox simvol var: Bayraq, nikah üzüyü, pul ... kimi. Bu işarələr cəmiyyət həyatının bütün qatlarına nüfuz etmişdir.

Cəmiyyətlərin hamısı üçün eyni işarələr mövcud ola bilər. Bəzi işarələr bir çox cəmiyyətdə ortaq olsa da bir çox simvol bir və ya bir neçə cəmiyyət üçün mənalıdır. Məsələn inək Hindilər üçün müqəddəs bir simvoldur. Hilal isə müsəlmanların əhəmiyyətli bir simvoludur. Bura qədər izah etməyə çalışdığımız mədəniyyətin bu beş əsas xüsusiyyəti hər mədəniyyət üçün qəbul edilən xüsusiyyətlərdir və araşdırmaçılar tərəfindən də ümumi olaraq qəbul edildiyini söyləyə bilərik. Ancaq mədəniyyət üzərinə aparılan işlərdə mədəniyyətin daha fərqli xüsusiyyətlərini ortaya qoymağa çalışan belə demək olarsa, mədəniyyətlə əlaqədar əlavə şeylər söyləyən araşdırmaçılara da rast gəlinir. Bunlardan biri də Bronislav Malinowskidir. Bir cəmiyyəti anlamaq o cəmiyyətin mədəniyyətini anlamağa bağlıdır. Xüsusilə "hər cəmiyyətin özünə xas olduğu" həqiqəti mədəniyyət barədə bir çox araşdırmanın edilməsini təmin etmiş və mədəni araşdırmaları daha da maraqlı etmişdir. Bu araşdırmalardan biri də Bronislav Malinowskiyə aiddir. O, mədəniyyətin mənşəyiylə maraqlanmış, mədəniyyətin funksiyalarını təyin etmiş, mədəni araşdırma metodlarını ilk dəfə elmi ölçülərlə ortaya qoymuş və ümumilikdə bir mədəniyyət nəzəriyyəsi meydana gətirmişdir. Malinowskinin bu nəzəriyyəsi sosioloq və ictimai antropoloqlar tərəfindən önəmli hesab edilsə də, bəzi istiqamətlərdən də tənqid olunmuşdur.

Malinowski "Elm mədəniyyət nəzəriyyəsi" adlı əsərində mədəniyyətlə əlaqədar yuxarıda qeyd etdiyimiz xüsusiyyətlərinə əlavə olaraq 'Təməl Aksiomalar' başlığıyla onun bir sıra fərqli xüsusiyyətlərinə diqqət çəkməkdədir. Bunların ilkinə görə "mədəniyyət bir vasitədir və ehtiyacların aradan qaldırılması,

xüsusi, konkret problemlərin həll edilməsində köməkçidir." Malinowski burada mədəniyyətin xüsusiyyətlərindən öyrənilməyə (ehtiyacların aradan qaldırılmasının öyrənilməsi) istinad etmiş kimi görünsə də, əslində O, "xüsusi və konkret problemlərin həllini" əlavə edərək çərçivəni daha da genişləndirmiş olmaqdadır [1, s.79]. Həmçinin mədəniyyətin vasitə olduğu haqqında fikir də əhəmiyyətlidir. Malinowski mədəniyyətlə əlaqədar üçüncü aksiomunda "mədəniyyət qurumlar halında təşkilatlanmışdır" fikrini irəli sürür. Bu məqam əhəmiyyətlidir çünki bir anlayışın necə təşkilatlanması o anlayışı anlamağımızda olduqca əhəmiyyətli bir faktordur. Cəmiyyətlərdə altı əsas qurum vardır. Bunlar din, ailə, iqtisadiyyat, təhsil, siyasət və boş zaman qurumlarıdır. Mədəniyyət də qurumlar halında təşkilatlanır. Əgər qurumlardan hər hansı birində bir dəyişmə olsa bu vəziyyət dərhal digər bütün qurumlarda əks olunur. Ancaq dəyişikliklərin bir-birinə təsir etmə nisbəti hamısında eyni ola bilməz. Həmin dövr üçün cəmiyyətdə prioritet qurum-institut hansıdırsa, digər qurumlara ən çox təsir edən də odur. Məsələn, indiki dövrdə iqtisadiyyat və siyasət digərlərinə görə daha təsirlidirlər. Bu iki qurumda meydana gələn kiçik dəyişmələr belə cəmiyyət tərəfindən dərhal fərq edilir və geniş təsirə səbəb olmaqdadır. Amma məsələn, təhsildə olan dəyişikliklər cəmiyyətə iqtisadi və siyasi dəyişikliklər qədər təsir etməyəcəkdir [4, s.37].

Mədəniyyətin tam olaraq təsvir edilməsinin çətinliyi buradan qaynaqlanmaqdadır. Mədəniyyəti tanımanın çərçivəsi bununla da məhdud deyil. Mədəniyyət anlayışı və onun xüsusiyyətləri haqqında ətraflı təsəvvürün formalaşması üçün onun funksiyalarını bilmək zəruridir. Malinowski mədəniyyətin funksiyalarını "ehtiyaclar nəzəriyyəsi" başlığında əsaslandırmağa çalışmışdır.

Bütün müvəffəqiyyətli mədəniyyətlərin üç əsas funksiyası mövcuddur. Bunlar bioloji, instrumental və birləşdirici funksiyalardır. Mədəniyyət, həyatımız üçün lazımlı olan mal və xidmət istehsalını mütləq təmin etməli, üzvlərin biopsixoloji ehtiyaclarını qarşılmalıdır. Qarşıdurmalar həllini tapmalı; mədəniyyət, dəyişən şərtlərə uyğunlaşmalı və fərdləri həyat üçün lazım olan fəaliyyətlərə yönəltməlidir. Mədəniyyət yemək, artım kimi bioloji; təhsil, səhiyyə kimi instrumental; din, estetika kimi birləşdirici tələbləri qarşılmalıdır.

Mədəniyyətlə əlaqədar ikinci təməl aksioma görə "mədəniyyət obyektlər, tədbirlər və təfəkkürlər sistemidir." Yəni mədəniyyət- düşüncələr, bu düşüncələri reallaşdıran tədbirlər və obyektlərdən ibarət olan bir sistemdir. Mədəniyyətin həm maddi istiqaməti (obyektlər və görülən tədbirlər) həm də mənəvi istiqaməti (təfəkkür) vardır. Bu iki istiqamətin cəmi bizə mədəniyyət sistemini verməkdədir.

Günümüzdə isə mədəniyyətin qloballaşma ilə birlikdə təsir altına düşdüyü və bu səbəbdən dəyişikliklərə açıq hala gəlməsiylə daha kompleks bir şəkllə büründüyü və qarşılıqlı əlaqələrinin təqib edilə bilməz bir sürətlə inkişaf edərək ünsiyyət formalarına çevrildiyi deyilə bilər.

ƏDƏBİYYAT SİYAHISI

1. S.F.Nadel, "Malinowski on Magic and Religion", London, 1970.
2. Evans Pritchard, "Sosial Antropoloji", İstanbul, 2005.
3. Michael WALLER, "The Public Diplomacy Reader", Washington, The Institute of World Politics Press, 2008
4. Guillaume SIROIS, "Cultural elements in public diplomacy: the challenges of globalization", Canadian Cultural Observatory, 2007.
5. Shaffer Brenda, "Introduction: The Limits of Culture: Islam and foreign policy", Cambridge 2006.

АЙТАКИН ОРУДЖОВА**КУЛЬТУРА, ЕГО ОСНОВНЫЕ ФУНКЦИИ И
ОСОБЕННОСТИ****АННОТАЦИЯ**

В статье рассматриваются основные культура и основные особенности ее роли в международных отношениях. Культура, которая посредством изображений различного содержания и образов формирует межчеловеческие отношения в течение тысяч лет, играет фундаментальную роль в регулировании международных отношений. Здесь, помимо оценок, опирающихся на эстетические или литературные взгляды, на первый план выходит необходимость всестороннего изучения влияния экономических, политических и социальных последствий на культуру, особенно в глобальных отношениях.

Ключевые слова: культура, общество, функция, система.

Məqələnin redaksiyaya daxil olma tarixi: 10.04.2017

Redaksiya heyətinin 20.06.2017 tarixli qərarı ilə çapa tövsiyə edilmişdir

Rəyçi: s.e.f.d. A.A.Güləliyeva

SƏNUBƏR ADIŞİRİN QIZI BABAŞOVA*Bakı Dövlət Universiteti**“Beynəlxalq münasibətlər” kafedrasının doktorantı**e-mail: babashlisanubar@yahoo.com***UOT: 327:321.01****QÜVVƏLƏR BALANSI NƏZƏRİYYƏSİ VƏ
MÜASİR BEYNƏLXALQ MÜNASİBƏTLƏR
SİSTEMİNİN DİNAMİKASI****XÜLASƏ**

Qüvvələr balansı daim beynəlxalq münasibətlər nəzəriyyəsinin və debatların diqqət mərkəzində durmuşdur. Qüvvələr balansının təbiəti, dinamika-sı, aktorları, keçmişi və gələcəyi beynəlxalq münasibətlər nəzəriyyəsində əsas problemlərdən biri olmuşdur. Qüvvələr balansının effektivliyi, bugünkü vəziyyəti isə olduqca mübahisəlidir. Qüvvələr balansı dövlətlərarası münasibətlərdə mühüm tənzimləyici bir faktor kimi beynəlxalq münasibətlərin əsas prinsipi və siyasətin fundamental qanunu rolunu oynadığından tədqiqatların mərkəzində dayanır. Məqalədə qüvvələr balansının tarixi, təbiəti və dinamika-sı əks etdirilib. Qüvvələr balansının effektivliyi daim müzakirə mövzusu olduğu üçün, onun əsas problemləri, imkanları və sistem daxilindəki ziddiyyətlər açıqlanmışdır.

Açar sözlər: *qüvvələr balansı, güc iyerarxiyası, müdaxilə sistemi, hegemonluq konsepti, beynəlxalq sistem.*

Tarix boyu dünya böyük sarsıntılar yaşamış, böyük böhranlara şahid olmuşdur və beynəlxalq sistemdə böyük güclər mövcud olmuşdur. Lakin heç bir dövəmdə hazırda-qı qeyri-müəyyənlik mövcud olmayıb. Ayrı-ayrı nəzəriyyəçilər və tədqiqatçılar sistemin qeyri-müəyyənliyini anlamaq üçün müxtəlif konsept, düstur və nəzəriyyələrə yönəlirlər. Tarixən dövlətlərarası münasibətlər və beynəlxalq sistemin mahiyyətinin öyrənilməsi baxımından effektiv olan qüvvələr balansı yenidən diqqət mərkəzindədir. Qüvvələr balansı dövlətlərarası münasibətlərdə mühüm tənzimləyici bir faktor kimi beynəlxalq münasibətlərin əsas prinsipi və siyasətin fundamental qanunu rolunu oynayır. Hazırda, nəzəriyyəçilərin diqqət mərkəzində XXI əsrdə qüvvələr balansının nəzəriyyəsinin mövcudluğu deyil, bir qayda olaraq, onun dinamika-sı və xüsusiyyətləri nəzərə alaraq beynəlxalq münasibətlərdə baş verən hadisə və proseslərin öyrənilməsinə çalışırlar. Yəni, qüvvələr balansı sadəcə bir düstur kimi beynəlxalq sistemin təbiətinin öyrənilməsinə xidmət edir.

Bu baxımdan, qüvvələr balansını anlayışını, onun mahiyyətini, təbiətini və dinamikasını müəyyən etmək üçün əvvəlcə nəzəri əsaslarına diqqət yetirmək zəruridir. Qüvvələr balansı dar mənada təxminən eyni gücə malik olan dövlətlərin yaratdığı sistem kimi qəbul olunur. Geniş mənada isə, qüvvələr balansı beynəlxalq münasibətlərdə bir ölkə və ya ölkələr qrupunun öz güclərini başqa bir ölkə və yaxud ölkələr qrupununku ilə bərabər səviyyəyə gətirərək özlərini müdafiə mövqeyi və ya siyasətidir. Dövlətlər qüvvələr balansı siyasətini iki vasitə ilə reallaşdırırlar : silahlanma ya da ərazi ekspansiyası vasitəsilə maddi güclərini (gücün elementlərini) artırmaq vasitəsilə ; müxtəlif ittifaqlar qurmaqla öz güclərini başqa dövlət və ya dövlətlərin gücləri ilə birləşdirərək.

Qüvvələr balansının pozulması tarixən müharibələrin və dağıdıcı konfliktlərin əsas səbəbidir. Zaman keçdikcə qüvvələr balansına yeni bir alternativ formalaşmışdır. Kollektiv təhlükəsizlik konsepti beynəlxalq münasibətlərdə yeni ideyaların və tərəfdarların təşəkkül tapmasına səbəb olmuşdur. Lakin, qüvvələr balansına alternativin formalaşması onun əhəmiyyətinə bu və ya digər dərəcədə təsir göstərməmişdir. Əksinə onlar arasındakı rəqabət qüvvələr balansı nəzəriyyəsi ətrafında gedən araşdırma və mübahisələri daha da qızıışdırmışdır.

Qüvvələr balansı nəzəri baxımdan beynəlxalq nizamın dağılması ehtimalını məhdudlaşdırır. Ümumi dəyərlərə əsaslanan sistem beynəlxalq düzəni dağıtmaq imkanlarının və arzularının qarşısını alır. Bir qrup nəzəriyyəçilərə görə, qüvvələr balansı ilk dəfə Kardinal Richelieu tərəfindən Avropada yeni yaranmış dövlətlərin dini dəyərləri əsasında birliyi təkrar formalaşdırmaq məqsədilə irəli sürülmüşdür. Bu konsept özünün baniləri tərəfindən milli maraqlara xidmət etməsi məqsədilə ərsəyə gətirilmişdir. Belə qüvvələr balansı anlayışının mərkəzində də hərbi konfliktlər dururdu. Hərbi konfliktlərin qalibləri isə bu konfliktlərə başladıqdan, idarə edənlər idi [1, s. 50].

Qüvvələr balansı fenomeninin meydana çıxdığı dövrdə milli maraq fenomeni də diqqət mərkəzinə çevrilmişdir. Dövlətlər milli marağı ən müqəddəs siyasət kimi müəyyənləşdirmişdir. Bu ifadə ikinci dünya müharibəsinin alman diktatoru Adolf Hitler tərəfindən «təbiətin qanunu siyasi sərhədlərdən azaddır» ifadəsi ilə izah olunur. Dövlətlərin nöqtəyi nəzərindən düzgün olan milli marağın digər bütün məsələlərdən üstünlüyüdür. Əks halda dövlət beynəlxalq sistemdə müdafiəsiz şəkildə böhranla üzləşir. Milli maraq bəzən öz dövlətini yaratmaq uğrunda başqa xalqlara zülm etmək, bəzi hallarda bitərəflik adı altında məsuliyyətdən boyun qaçıрмаq, bəzən isə müdaxiləçi siyasəti tələb edir. Bu ehtimallar Henry Kissingerin Diplomatiya kitabında «məqsəd istifadə olunan vasitələri qanuniləşdirir» şəklində izah olunmuşdur. Lakin, mərkəzində milli marağın dayandığı qüvvələr balansının effektivliyi qeyri-müəyyəndir. Bir dövlətin öz milli maraqları naminə məqsədləri və bu məqsədlərdən doğan vasitələr ümumi maraqlar və dünya düzəni

ilə ziddiyyət təşkil edir. Fransız mütəfəkkir Montesquieu isə qüvvələr balansını «çeşidlilikdən birliyə keçid» kimi qiymətləndirirdi. Bu balansda güclü olan hegemon olmağa çalışır, zəif dövlətlər isə güclərini artırmaq üçün koalisyaya üz tuturlar [2, s. 45]. Bir başqa deyimlə, böyük dövlətlər güclü siyasətlərini daha da gücləndirərkən zəif dövlətlər bir dövlətin hakimiyyətinə yaxud təsiri altına girməyə yönəlir. Belə koalisyalar isə, Ərəb baharında olduğu kimi bir çox hallarda nizama varmadan böhranla üzləşir. John Mearsheimerin ideyalarına əsasən, dövlətlər qüvvələr balansında öz müdafiəsini təşkil etmək üçün zəruri olandan daha artığına nail olmağa çalışırlar. Gücünə görə lider dövlətlərdən geri qalan və yaxud inkişaf səviyyəsinə görə geri olan dövlətlər böyük güc iddiasında olan dövlətlərlə əməkdaşlığa meyil edirlər. Belə vəziyyətə beynəlxalq münasibətlərdə «Wagoning» (arxasınca aparma) siyasəti deyilir.

Qüvvələr balansının dinamikasını müəyyənləşdirilməsi baxımından onun tarixinə nəzər salmaq vacibdir. Tarixçilər iki böyük qüvvələr balansı dövrü müəyyənləşdirmişdir. Birincisi, XVII əsrin hadisəsi olan təriqət mübahisələri ilə vəhdətdə olan dini müharibədir. Əsasən alman knyazlıqlarında baş verən «Otuz illik müharibə» katolikləri protestantlarla qarşı-qarşıya gətirmişdir. Bu müharibə ikinci dünya müharibəsinə qədər tarixdəki ən qanlı müharibələrdən biri hesab olunur. Otuz illik müharibə 1648-ci ildə Vestfal (Westphalia) sülhü ilə başa çatdıqda Avropanın monarxları bir-birlərini kifayət qədər zərər vermişdir və Fransız inqilabına qədər (1789-cu ilədək) mövcud olan bir qüvvələr balansı formalaşdırmışdır. Vestfal sistemi beynəlxalq münasibətlərdə, eyni zamanda, «hegemonluq konsepti»ni də ərsəyə gətirmişdir.

İkincisi və daha geniş yayılmış qüvvələr balansı modeli Napoleon müharibələri sonrası dövəmdə təşəkkül tapmış Vyana modelidir. Napoleon keçmiş qüvvələr balansını və yaxud sistemi böyük bir ordu ilə Avropanın böyük bir hissəsini fəth edərək pozmuşdur. Napoleon müxtəlif taktika və vasitələrlə digər dövlətləri sıradan çıxarmışdır. Avropada böyük dəyişikliklərə yol açan «Kontinental blokada» bu vasitələrdən biridir. Kontinental blokada siyasəti haqqında dekret Avropadakı müstəqil və yarım-müstəqil dövlətlərə İngiltərə ilə siyasi, iqtisadi və ticarət əlaqələrinin kəsilməsini nəzərdə tuturdu. İngiltərənin əsas müttəfiqi olan Rusiya belə Tilzit sülhündən sonra Fransaya baş əyərək blokadaya qoşulmuşdur. Kontinental blokada Avropadakı vəziyyətə əhəmiyyətli dərəcədə təsir göstərsə belə, İngiltərəni geriye sala bilmədi. Digər tərəfdən, Napoleon 1806-cı ildə Berlini tutub, 1809-cu ildə 756-cı ildən bəri mövcud olan Roma Papalığına son qoydu. Beləcə, keçmiş sistemi xarakterizə edən sərhədlər və prinsiplər öz hüquqiliyini itirmişdir [3, s. 126].

Hər dünya düzəni o dövəmin böyük gücü olan dövlət tərəfindən qurulmuşdur. Dünya Fransız inqilabı və Napoleon müharibələri kimi böyük həcmli böhranlardan

sonra 1815-ci il Viyana Konqresi ilə qüvvələr balansını təmin etməyə nail olmuşdur. Napoleon müharibəsi nəticəsində dağılan Avropa nizamı yeni bir qüvvələr balansı vasitəsilə bərpa edilməyə cəhd göstərilmişdir. Avropanın monarxik strukturu təhdid edən liberal inqilabların qarşısını almaq məqsədi daşıyan qüvvələr balansı təxminən yüz il ərzində dövlət və hakimiyyət formalarına yönəlmə inqilab və böhranların qarşısını almışdır. Avstriya diplomatı Metternich «Viyana düzəni» (müdaxilə sistemi) və ya qüvvələr balansı anlayışını sistemləşdirərək yeni sistemi ərsəyə gətirmişdir. «Metternich sistemi» adlanan Napoleon müharibələrindən sonra beynəlxalq münasibətlər səhnəsinə çıxan qüvvələr balansı sistemi bərpa etmək məqsədilə ərsəyə gətirilmişdir. Bu sistemdə uzun müddət öz effektivliyini qorumuşdur. Qüvvələr tarazlığı üzərində qurulmuş yeni sistem vasitəsilə baş verən bütün üsyanlar yatırılmışdır. Bir qədər sonra isə ayrı-ayrı monarxiyaların milli maraqlarının qabarması, hüquqluq və sabitlik kimi dəyərlərin yenidən sıradan çıxması qüvvələr balansının iflasına səbəb olmuşdur. Qüvvələr balansı XIX əsrdə yenidən Avropada millətçiliyin təsiri altında eroziyaya məruz qalmışdır. Belə ki, Prussiyanın siyasi səhnəsinə çıxan Bismark «qan və qılınc» alman milliyətçiliyini doğurub alman knyazlıqlarını birləşdirmək məqsədi ilə Avropanın mövcud siyasi səhnəsini və qüvvələr sistemini Almanıyanın xeyrinə dəyişmişdir. Digər tərəfdən çoxillik italyan azadlıq müharibəsi öz məqsədinə — İtaliyanın birləşməsinə nail olmuşdur.

Bir sıra tarixçilər birinci dünya müharibəsinin başa çatması ilə qüvvələr balansı fenomeninin beynəlxalq münasibətlər və tarix səhnəsindən çıxdığını qeyd etsə belə, nəzəriyyəçilərin böyük bir qrupu qüvvələr balansına beynəlxalq sistemdə daim zərurət olduğunu və bu konseptin dövlətlərarası münasibətlərdə daim öz mövcudluğunu qoruyacağını müdafiə edir.

Bəs qüvvələr balansı sistemi özü nəyi nəzərdə tutur? Sistemi izah etmək üçün Avropada mövcud olmuş dövlətləri «A», «B», «C» və «D» kimi qruplaşdıraraq bu dövlətlər arasında baş vermiş hadisələri əsas götürmək lazımdır. Bu baxımdan, «A» dövləti iqtisadi və hərbi baxımdan böyük irəliləyiş əldə edərək digər dövlətləri təhdid altına almışdır. Beləliklə, «A» dövləti öz milli maraqları nöqtəyi nəzərindən çıxış edərək özündən iqtisadi və hərbi imkanlar baxımından geri qalan «D» ölkəsinə hücum etmişdir. Bu vəziyyət yalnız «D» dövlətini deyil, digər dövlətləri də təhdid etmişdir. Çünki, «A» dövləti milli maraqları ucbatından «B» və «C» dövlətlərinə də hədə təşkil edə bilər. Belə vəziyyətdə «B», «C» və «D» dövlətləri «A» dövlətinin təcavüzkar siyasətinə qarşı öz müdafiəsini təşkil etmək məqsədilə qüvvələr balansı yaratmalıdır. Çünki, bu ölkələr üçün «A» dövlətinin pozduğu qüvvələr balansını yenidən bərpa etmək zəruridir. Napoleon Fransasına qarşı formalaşmış qüvvələr balansı yuxardakı açıqlama üçün ən ideal nümunə hesab edirəm.

Qüvvələr balansının məqsədi əsasən, hegemon gücün ortaya çıxışını əngəlləyib dövlətlərin müstəqilliklərini qorumaqdır. Lakin, bu siyasət düzgün şəkildə tətbiq edilib tənzimlənilmədiyi halda arzu olunan nəticə doğurur. Napoleon müharibələrindən sonra qırx il ərzində zirvədə olan sistem 1890-cı illərdə son dönməni yaşayırdı. Sistemi tətbiq edən və ona nəzarət edən güc sistemin gələcəkdə hansı böhranlarla qarşılaşa biləcəyi, qarşılaşdığı zaman hansı reaksiyanı göstərəcəyi və sistemin dağılması şəraitində hansı problemlərə səbəb olacağını müəyyən etməlidir. Hər bir sistemin başlanğıcı və sonu mövcuddur. Bu sistemin sonu 1891-ci ildə Fransa və Rusiya arasında əldə olunan diplomatik razılıqdır. 1894-cü ildə isə artıq dünya vəziyyət tamamilə dəyişmişdir. Çünki, Rusiya və Fransa bir qədər sonra hərbi sahədə də əməkdaşlıq haqqında razılığa gəlmişdir. Bu proses hərbi əməkdaşlığın hərbi konfliktlərin başlanğıcı olduğunu bir daha təsdiqlədi. Bu ittifaq alman-ingilis ittifaqına qarşı yönəlmişdir. Dünyanın ən güclü quru qüvvələrinə sahib iki dövlət birləşib dünyanın ən güclü donanmasına sahib olan İngiltərəyə və müttəfiqi Almaniya qarşı yönəlmişdi. Lakin, İngiltərə ilə bağlı yanlış bir məqam mövcud idi. İngiltərə əbədi dostları və düşməni olmayan əbədi yalnız idi. Beləcə, XX-əsrin əvvəllərində Avropada hərbi düşərgələrin formalaşması ilə ilk qüvvələr balansı sistemi dağıldı.

Ümumiyyətlə isə, qüvvələr balansı təkcə XX əsrdə dörd ayrı sistemin şahidi olmuşdur.

1. Birinci dünya müharibəsindən öncəki dönmə, XIX əsrin sonlarından 1914-cü ilə qədər böyük Avropa imperiyalarının hakimiyyəti. Sistemlər nəzəriyyəsində bu dönmə bir qüvvələr balansı sisteminin ən real nümunəsi hesab olunur. Lakin bu sistem Avropada ilk hərbi düşərgələrin yaranması ilə dağılmışdır.

2. Birinci dünya müharibəsinin sonundan ikinci dünya müharibəsinə qədər olan dövr. Ayrı-ayrı imperiyalar və dövlətlər 1914-cü ildən 1945-ci ilə qədər daxildən və xaricdən həm özlərini, həm də rəqiblərini dağıtmağa başladılar. Təhdidlərə cavab verməyi rədd edən bir neçə əsas aktordan ibarət iki dünya müharibəsi ərafəsi dövr qüvvələrin balansızlığı (anti-balance of power) hesab olunur.

3. Soyuq müharibə dönməsi. Ənənəvi Avropa güclərinin zəifləməsi, ABŞ və Sovet İttifaqından ibarət iki-qütblü bir sistemin daxilində biri-birinə qarşı duran iki müxtəlif ideologiyanı əks etdirir. Belə qüvvələr balansı iki dövlətin və ya qütbün ağalığı etdiyi ikili qüvvələr balansı sistemidir. Rəqabət, zidiyyət, böhran və təhdidlər yalnız iki qütbün arasında baş verir. Qüvvələr balansı bu və ya digər səviyyədə bu iki dövlət tərəfindən müəyyən olunur. Lakin super güclər 1945-ci ildən 1980-ci illərə qədər bloklaşdı və iki qütb arasında mövcud olan bu zidiyyət, toqquşma və rəqabət çox qütblü sistemlə müqayisədə daha gərgin və üst səviyyədə idi. Daha konkret desək, iki qütb arasındakı yüksək gərginlik həm

blokların özünü, həm də qarşı tərəfi zəiflətdi və beləcə iki-qütblü sistemdən ibarət qüvvələr balansı başa çatdı.

4. Soyuq müharibə sonrası dönmə. Sovet İttifaqının dağılması və sosializmin bir ideologiya kimi öz ağalığını itirməsi iki qütblü qüvvələr balansını başa çatdırdı. Bir sıra tədqiqatçılara görə iki-qütblü sistemin qalibi tək super-gücün diqtə etdiyi tək-qütblü sistemi ərsəyə gətirdi [4, s. 79].

Soyuq müharibədən sonra formalaşmış sistemin tərkibi, strukturu və ya dinamikası olduqca mübahisəlidir. Sistemin çox qütblülüyü yoxsa bir super gücün ağalıq etdiyi təkqütblülüyü, xaos bölgələri, qloballaşma və sivilizasiyaların toqquşması kimi məsələrin mərkəzində durduğu ideyalarla bağlı ayrı-ayrı məktəblər arasında debatlar mövcuddur.

Bəs qüvvələr balansı sülhün qorunmasında nə qədər effektivdir? Bir sıra nəzəriyyəçilər qüvvələr balansının mövcudluğu şəraitində «Yeddi illik müharibə» və ya «Kırım müharibəsi» kimi dağıdıcı konfliktlərin baş verdiyi işarət edərək qüvvələr balansı konseptini qəbul etmirlər. Qüvvələr balansı konseptinin müdafiəçiləri isə, bu konfliktləri vahid sistemə ziyan vurmayan, nisbətən kiçik müharibələr hesab edərək qüvvələr balansına haqq qazandırirlər. Bir qrup müəlliflər isə, «Güc iyerarxiyası»nın (qüvvələr balansının əksi) sülhü qoruduğunu hesab edir. Bu müəlliflərə görə, dövlətlər güc iyerarxiyasında və yaxud nərdivanında öz yerlərini mənimsəyib, qəbul etdikləri üçün daha təmkinli fəaliyyət göstərirlər. Tənqidçilər qüvvələr balansının tərəfdarlarının bu iyerarxiyanı qüvvələr balansı hesab edərək yanıldığını iddia edirlər. Bütün növ iyerarxiik strukturlar müvəqqətidir və zəif dövlətlərin gücünü artırması, güclü dövlətlərin isə zəifləməsi nəticəsində dağılırlar. Nümunə üçün, XIX əsrdə dövlətlərarası münasibətlər səhnəsinə çıxan Almaniya və Yaponiya mövcud sistemi pozub öz xeyirlərinə dəyişdirdilər. Almaniyanın birləşməsi (1871-ci il) və Yaponiyada Meiji Restorasiyası (1868-ci il) sistemi altüst etməyə həvəsli iki güclü dövləti beynəlxalq sistemə gətirdi [5, s. 120].

Almaniya Cənubi Afrikada ingilislərə qarşı mübarizə aparan Boerləri silahlandıraraq Britaniya ilə dənizlərdə rəqabətə başlayıb, Mərakeşə açıqca müdaxilə edib Fransa ilə qarşı-qarşıya gəlmişdir. Nəticə etibarilə, XIX əsrin sonlarında yeni dalğalanmalar, toqquşmalar təkan verdi. Eyni vaxtlarda Sakit Okean hövzəsində Yaponiya Rusiya və Çinə hücum çəkib onları məğlub edib, nəhayət Koreyanı işğal etdi. XIX əsrin qüvvələr balansı XX əsrin əvvəllərində artıq effektiv deyildi.

Qüvvələr balansı sistemi ittifaqlar və ya koalisiyalar formalaşdırıb, sonra onu dəyişdirib yenidən ittifaqlar qurmağa müvəffəq ən az beş oyunçunu tələb edir. Elastiklik və sistemdən məmnunluq qüvvələr balansının mərkəzində duran əsas elementlərdir. Qüvvələr balansının tərkibinin və dinamikasının dəyişməsi dünyanı daha böyük spektrli müharibə ilə — Birinci dünya müharibəsi ilə qarşı-

qarşıya qoydu. Bir ittifaq üzvü müharibəyə daxil olunca (ilk öncə Avstriya Serbiyaya qarşı) müttəfiqlərini də öz arxasınca apardı. Bir çoxlarına məlum olmasa belə, qüvvələr balansı sistemi müharibə başlamamışdan bir qədər əvvəl artıq iflas etmişdi.

Yuxarıda göstərdiyim nümunələrdən də aydın olduğu kimi, qüvvələr balansı nə qədər effektivdirsə, konflikt və müharibə ehtimalı bir o qədər aşağıdır. Doğalısı yolla, sistemdə hədə, təhdid, böhran, konfliktlər səngimirsə deməli balans kiminsə xeyrinə artıq çoxdan pozulub. Belə vəziyyətdə qüvvələr balansından söz gedə bilməz. Qüvvələr balansı yuxarıda qeyd etdiyim kimi, beynəlxalq sistemdə olduqca konkret anlayışdır. Bu səbəbdən də o, sistemin xarakterini, təbiətini və dinamikasını aydın şəkildə izah edə bilər.

Bugünkü dövlətlərarası münasibətləri, beynəlxalq siyasəti və sistemi, nəzərdən keçirdikdə aydın olur ki, qüvvələr balansı pozulmuşdur. Bu zaman qüvvələr balansı kim tərəfindən və kimin xeyrinə dəyişmişdir? Bugün beynəlxalq siyasəti diqqətlə izlədikdə sistemə yön verən iki super-güc qarşımıza çıxır : Avropa İttifaqı ölkələrini və Böyük Britaniyanı daim arxasından aparan (wagoning) ABŞ və Orta Şərq regionunda birinciyə qarşı durub post-sovet məkanında əhəmiyyətli nüfuza malik olan Rusiya. Bəs onda yenidən sistem iki qütblüdür mü, və ya sistem çoxqütblüdürsə və ilk rəsmi qüvvələr balansının mövcud olduğu dövəmdə çoxqütblü sistem formalaşıbsa bəs indi çoxqütblü dünyada qüvvələr balansı niyə yoxdu? Bəli, bugün sistem çoxqütblülüyə meyillidir. Lakin, hazırkı sistemi Vyana sistemindən fərqləndirən bir xüsusiyyət də mövcuddur ki, o da sistemin artıq çox mərkəzli olması ilə bağlıdır. Yəni, müasir çoxqütblü sistem keçmiş çoxqütblü sistemdən fərqləndirən supergüc anlayışdır. Odur ki, çoxqütblü sistem bir və ya daha artıq supergücün təzyiqi ilə yenidən modelləşir. Bugün supergüclər beynəlxalq siyasətdə sistemin digər subyektlərindən daha aktiv və iddialıdırlar. Bu isə, iki qütb dövlətinə böyük imkanlar açır. Beləcə, qüvvələr balansı özləri tərəfindən supergüclərin xeyrinə dəyişir.

Digər tərəfdən isə, müasir beynəlxalq münasibətlərdə çoxqütblü sistemin özü də bir çox problemlərlə qarşı-qarşıyadır. Çoxqütblü sistemin əsas elementlərindən biri tarazlıq qoruyucusudur. Əvvəlki çoxqütblü sistemdə tarazlıq qoruyucusu rolunu Böyük Britaniya oynamışdır. Böyük Britaniya zərurət yarandıqca zaman-zaman Fransaya, Almaniyaya və Rusiyaya yönələrək beynəlxalq sistemdə qüvvələr tarazlığını təmin etmişdir. Bugün isə, belə bir sistem qoruyucusu yoxdur. Düzdür, Çin belə bir modelə uyğun ola bilər. Amma açıq şəkildə ABŞ-la Sakit Okean hövzəsində, hərbi quruculuq və iqtisadi bazarlarda rəqabət aparan, potensial qütb mərkəzi Çin xarici siyasətdə bir çox məsələlərdə Rusiyaya dəstək verir. Bu əməkdaşlığın gələcəyi qeyri-müəyyən olsa belə, tam əminliklə deyə bilərəm ki, Çin tarazlıq qoruyucusu deyil. Əgər çoxqütblü sistem tərəzisində sistem qoruyucu-

cusu yoxdusa, qüvvələr tarazlığından dolayısi ilə qüvvələr balansından söz gedə bilməz. Deməli, beynəlxalq sistemin çoxqütblülüyü elastik və müvəqqətidir. Sistem isə, tezliklə supergüclərdən birinin xeyrinə təqəütblülüyə çevrilməyə meyillidir. Beləliklə, sistemin gələcəyi onun hərəkətverici qüvvələrinin maraqlarından, hegemonluq konseptindən və güc elementlərinin nisbətindən asılıdır.

Nəticə etibarilə, hazırkı münasibətlərdə beynəlxalq sistemin təbiəti olduqca mürəkkəbdir. Sistemin mürəkkəbliyi, həmçinin, onun dinamikasının müəyyənəşdirilməsi baxımından çətinliklər doğurur. Lakin, qüvvələr balansı nəzəriyyəsi beynəlxalq sisteminin müəyyənəşdirilməsi istiqamətində kifayət qədər effektivdir. Bu baxımdan, qüvvələr balansı nəzəriyyəsi beynəlxalq münasibətlər sahəsindəki tədqiqatlarda öz aktuallığını və zəruriliyini qoruyur. Qüvvələr balansının gələcəyinə gəldikdə isə, hazırda beynəlxalq siyasətdə qüvvələr balansının vəziyyəti qeyri-müəyyən olsa belə, qüvvələr balansı konsepti hər zaman beynəlxalq münasibətlər nəzəriyyəsi ətrafındakı araşdırmaların mərkəzində duracaqdır.

ƏDƏBİYYAT SİYAHISI

1. Charles de Secondant baron de Montesquieu, Melvyn Richter, The political theory of Montesquieu, New York, Vail-Ballou Press, 1977, 357 p.
2. Morgenthau H. J., Politics among Nations : The Struggle for Power and Peace, New York, Knopf Doubleday Press, 1948, 489p.
3. Michael G. R., Nicholas O. B., International Relations: The New World Of International Relations, New Jersey, Prentice-Hall, 2000, 516 p.
4. Kenneth N. W., Theory of International Politics, California, Random House, 1979, 251 p.
5. Robert J. A., Robert J. Y., International Politics: Enduring Concepts and Contemporary Issues, London, Pearson/Longman, 2005, 594 p.

САНУБАР БАБАШОВА

ТЕОРИЯ БАЛАНСА СИЛ И ДИНАМИКА СОВРЕМЕННЫХ
МЕЖДУНАРОДНЫХ ОТНОШЕНИЙ СИСТЕМЫ

АННОТАЦИЯ

Баланс сил всегда была центре внимание в теории международных отношений и дебата. Природа, динамика, прошлое и будущее силового баланса было основной проблемой международных отношений . Эффекты и сегодняшняя ситуация проблемы силового баланса очень спорная. В статье показана природа, история и динамика баланса сил. международной системы, были проанализированы в статье. Так как, эффекты силового баланса всегда было темой дискуссии его основные проблемы, возможности и противоречия внутри системы были иллюстрированы .

Ключевые слова: *баланс сил, иерархия власти, интервенционистская система, концепция гегемонии, международная система*

Məqalənin redaksiyaya daxil olma tarixi: 13.04.2017

Redaksiya heyətinin 20.06.2017 tarixli qərarı ilə çapa tövsiyə edilmişdir

Rəyçi: s.e.f.d. X.F.İsmayilzadə

MUHAMMAD SAEED

*Beynəlxalq münasibətlər üzrə magistr,
Milli Müdafiə Universiteti,
İslamabad, Pakistan
e-mail: mmsb1000@gmail.com*

UOT: 327(4/9)

**QARA BAĞDAN QIRMIZI CƏNNƏTƏ: XOCALI
SOYQIRIMI VƏ KƏŞMİRDƏ HİNDİSTAN
ZORAKILIĞININ MÜQAYİSƏLİ ANALİZİ**

XÜLASƏ

Dağlıq Qarabağ və Kəşmir münaqişələrinin oxşarlıqları yetərincədir. Hər iki ərazi digər dövlət tərəfindən işğal olunub; hər ikisi müsəlmanların üstünlük təşkil etdiyi torpaqlardır, BMT və digər beynəlxalq təşkilatlar tərəfindən mübahisəli və işğal altında olan ərazilər kimi tanınır. Bu ərazilərdə insan haqlarının pozulması və işğalçı qüvvələr tərəfindən günahsız insanların girov götürülməsi və öldürülməsi kimi törədilən vəhşiliklər və qəddarlıqlar adi hala çevrilib. Beynəlxalq sistem çərçivəsində fəaliyyət göstərən nüfuzlu aktorlar münaqişəni həll etməlidirlər. Lakin onların cinayətkar səssizliklə ifadə olunan fəaliyyəti xeyli zəif və qeyri-qənaətbəxşdir. Pakistan və Azərbaycan qarşı-qarşıya durduqları münaqişələri sülh yolu ilə həll etməkdə ciddi maraqlıdırlar, lakin digər tərəflər münaqişələrin həlli istiqamətində heç bir maraq göstərmir.

Açar sözlər: Dağlıq Qarabağ, Kəşmir, münaqişə, İnsan haqları, soyqırım

Ön Söz

21-ci əsr qloballaşma və integrasiya əsri kimi tarixə düşmüşdür. Müasir dünyada beynəlxalq vətəndaşlıq konsepsiyaları meydana gəlib. Texnoloji inkişaf və kommunikasiya vasitələrinin daha sürətli artım tempi şərqlə-qərb arasında məsafəni xeyli dərəcədə qısaltıb və dünya global kəndə çevrilib. Qloballaşdırma fenomeni millətlər və dövlətlər arasında malların, xidmətin və ideyaların azad hərəkəti üçün ideal imkanlar yaradıb. Yaşadığımız dövrlərdə qloballaşmanın Vestfaliya dövlət sistemi üzərində təsirini ifadə edən iki düşüncə məktəbi meydana gəlib.

Birinci məktəb hesab edir ki, Vestfaliya dövlət sistemi qloballaşdırma fenomeni nəticəsində ciddi ziyan görmüşdür. Xüsusilə, dövlət üstü idarəetmə strukturları-Beynəlxalq Valyuta Fondu (BVF), Avropa Birliyi (AB), Qeyri-Hökumət Təşkilatları (QHT), İnsan Haqları Təşkilatı, Beynəlxalq Amnis-

tiya Təşkilatı və digər bu tipli təşkilatlar vahid qlobal bazar iqtisadiyyatı istiqamətində beynəlxalq səylərlə birlikdə dövlətlərin təməlini sarsıdan addımlar atırlar.

Susan Strangenin fikrinə görə “Qloballaşma elə bir prosesdir ki, bu proses zamanı bütün dövlətlərin hakimiyyətləri böyük və kiçikliyindən, güclü və zəifliyindən asılı olmayaraq texnoloji və maddi dəyişikliklər nəticəsində, eyni zamanda milli iqtisadiyyatların sürətləndirilmiş formada vahid bazar iqtisadiyyatı sisteminə qoşulması sayəsində ciddi təsirə məruz qalaraq zəifləmişdir”.

Digər tərəfdən, İkinci düşüncə məktəbi yuxarıda qeyd olunan nöqteyi nəzərin tam əleyhinədir. Bu məktəbin irəli sürdüyü nəzəriyyəyə əsasən bu anarxiyanın baş alıb getdiyi dövrdə dövlət yenə də nüfuzlu aktordur və qloballaşmadan təsirlənə bilməz. Belə ki, qloballaşdırma fenomeni dünyanın aparıcı qüvvələri tərəfindən təşkil olunmuşdur. Aparıcı dövlətlərin də öz yaratdıqları sistemdən ziyan görəcəkləri ağlabatan deyil. Xarici siyasətdə qarşılarına qoyduqları vəzifələri həyata keçirən zaman dövlətlər, xüsusilə də aparıcı dövlətlər qlobal güclərə ciddi fikir vermədən pragmatik yanaşma nümayiş etdirirlər. Hələ də “güc hüquq deməkdir” qanunu qüvvədədir və ədalət güc ilə müəyyənləşdirilir. Suriya münaqişəsini nümunə gətirək, 400,000 günahsız kişi, qadın və uşaq öldürülüb və milyonlarla insan yurd-yuvasını tərk edib. Amma bütün dövlətlərin güclərinə və beynəlxalq təşkilatların, insan hüquqları təmsilçilərinin regionda mövcudluğuna baxmayaraq hələ də Suriyada döyüş təyyarələri regiondaxili və regiondankənar güclər arasında dövrə vurur. Tökülən qanların, kəsilən ümid və ömürlərin qarşısında duran yoxdur.

Qloballaşma dövründə hələ də dünyanın müxtəlif guşələrində insanlıq əzab çəkməkdədir. Suriyadan Fələstinə, İraqdan Myanmaya, Kəşmirdən Dağlıq Qarabağa- insanlar təcavüz və zülmün qurbanlarıdır. Amma bu vəhşilik qarşısında Beynəlxalq ictimaiyyətin cinayətkar səssizliyi daha qəddar görünür.

Bu tədqiqat işi xüsusilə, Hindistanla Pakistan arasında Kəşmir uğrunda davam edən ərazi mübahisəsi və Ermənistan-Azərbaycan Dağlıq Qarabağ münaqişəsinə həsr olunmuşdur. Tədqiqatın məqsəd və vəzifəsi Hindistanın Kəşmirdə törətdiyi vəhşiliklər və Ermənistanın Dağlıq Qarabağdakı günahsız azərbaycanlı əhaliyə tutduğu divan haqqında məlumat verməkdir.

Bu tədqiqata başlayan zaman Azərbaycana səfər etdim və xoşbəxtlikdən orada Bakı Dövlət Universitetinin Beynəlxalq münasibətlər və İqtisadiyyat fakültəsinin dekanı professor Z.M.Həsənalıyev, Beynəlxalq münasibətlər kafedrasının müdiri professor A.N.Abbasbəyli, s.e.f.d. Ə.G.İbrahimov və Bakı Dövlət Universitetinin digər görkəmli mütəxəssisləri ilə görüşdüm. Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında nüfuzlu Strateji Araşdırmalar Mərkəzində (SAM) olarkən mərkəzin direktor müavini Doktor Gülşən Paşayeva və Doktor Kamal

Makili-Əliyevlə görüşdüm. Bu görüşlər zamanı apardığımız söhbətlərdə mən Cənubi Qafqaz regionunun tarixi və geopolitikası, eyni zamanda Bakı və İslamabad arasında ikitərəfli münasibətlər haqqında yetərinə məlumat aldım. Mövzuya keçməzdən əvvəl hesab edirəm ki, Pakistan – Azərbaycan münasibətləri haqqında ətraflı məlumat vermək zəruridir.

Pakistan – Azərbaycan münasibətləri

Azərbaycan və Pakistan eyni taleyi, tarixi və mədəniyyəti bölüşən qardaş müsəlman ölkələridir. 1991-ci ildə Pakistan Türkiyədən sonra Azərbaycanın müstəqilliyini tanıyan ikinci ölkə olmuşdur. Hər iki ölkə 1992-ci ildə qarşılıqlı diplomatik münasibətlər qurmuşlar. Azərbaycanla Pakistan arasında bütün sahələr üzrə əməkdaşlıq və yaxın münasibətlər başlamışdır. Diplomatik sahədə bu ölkələrin əməkdaşlığı Kəşmir və Dağlıq Qarabağ münaqişələrinin müzakirəsi zamanı eyni cəbhədən çıxış etməyə istiqamətləndirilmişdir. Bu iki dövlət bütün səviyyələrdə bir-birini müdafiə etmişlər və mən çəkinmədən deyə bilərəm ki, Pakistan-Azərbaycan dostluğu zamanın sınağından uğurla çıxmışdır.

Azərbaycan Respublikası Cənubi Qafqaz regionunda yerləşir və bura Asiya və Avropa arasında kəsişmə nöqtəsi hesab olunur. Nəticədə o, həmçinin Şərq və Qərb mədəniyyəti və sivilizasiyasının birləşdiyi məkan sayılır. 1828-ci ildə Qacar sülaləsindən Abbas Mirzə (İran) və Rusiya İmperiyasının nümayəndəsi general İvan Paskeviç tərəfindən imzalanan Türkmənçay müqaviləsi Rusiya-İran müharibəsini (1826-1828) başa çatdırdı. Müqaviləyə əsasən Rusiya Cənubi Qafqaz regionunu nəzarətə götürdü. İndiki Azərbaycan Respublikası müstəqilliyə qədər Sovet İttifaqının tərkibində olmuşdur.

1993-cü ildə Azərbaycanın Ümummilli Lideri Heydər Əliyev Azərbaycan Respublikasının 3-cü Prezidenti oldu. O, bugünkü Azərbaycan Respublikasının bünövrəsini qoydu və “Azərbaycan millətinin Atası” titulu qazandı. Heydər Əliyev keçmiş Sovet İttifaqı Kommunist Partiyasının Büro üzvü və 1969-1987-ci illər Azərbaycan Sovet Respublikasının rəhbəri olmuşdur. Heydər Əliyev vəfat etdikdən sonra onun oğlu İlham Əliyev 2003-cü ilin oktyabrında Azərbaycan Respublikasının Prezident seçildi. Onun rəhbərliyi altında çoxlu sayda iqtisadi nailiyyətlərə imza atıldı. 2003- 2012-ci illər arasında ümummilli gəlir 880 ABŞ dollarından 7450 dollara- Cənubi Qafqazda ən aşağı səviyyədən ən yüksək səviyyəyə yüksəldi. Enerji ehtiyatları Azərbaycanın ən əhəmiyyətli maddi neməti , iqtisadiyyatın aparıcı sahəsi hesab olunur. Azərbaycan 7 milyard barrel təsdiqlənmiş neft ehtiyatına sahibdir. Bu ölkə həmçinin Rusiya, Gürcüstan, Türkiyədən keçən və sonda Avropaya qovuşan qaz kəmərlərinə malikdir.

Hər iki ölkə diplomatik münasibətlərinin qurulmasının gümüş yubileyini qeyd edirlər. Bu ilin fevral ayında Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Zati-

aliləri cənab İlham Əliyev İƏT- in (ECO) sammitində iştirak etmək üçün İslamabada səfər etmişdir.

Dağlıq Qarabağ münaqişəsi:

Dağlıq Qarabağ münaqişəsini çox zaman 1991-ci ildə Sovet İttifaqının dağılması və bunun nəticəsində hər iki ölkənin müstəqillik qazanması ilə əlaqələndirirlər. Lakin onun izlərini I Dünya Müharibəsindən sonrakı dövrdə axtarmaq lazımdır. Dağlıq Qarabağ Azərbaycanın ərazisi idi və onun beynəlxalq səviyyədə qəbul olunmuş sərhədləri daxilində yerləşirdi.

1805-ci ildə Azərbaycan Rusiya tərəfindən işğal olunduqdan sonra Azərbaycanın demoqrafiyasını suni surətdə dəyişmək məqsədi ilə Rusiyanın səyi altında çoxlu sayda erməni əhalisi bu ərazidə yerləşdirilməyə başladı. Dağlıq Qarabağ münaqişəsi yeni formatda 1987-ci ildə Xankəndində yaşayan Azərbaycanlılara qarşı həyata keçirilən hücumla alovlandı. Bu da öz növbəsində Ermənistandan çoxlu sayda Azərbaycanlı əhalinin qaçqın və məcburi köçkün statusunda bu ölkəyə axını ilə nəticələndi.

20 fevral 1988-ci ildə Dağlıq Qarabağ Muxtar Vilayəti Ermənistan dövlətinin fəal yardımı sayəsində Azərbaycan Sovet Sosialist Respublikasının tərkibindən çıxaraq Ermənistan Sovet Sosialist Respublikasının tərkibinə keçməsi haqqında bəyanat qəbul etdi. Bu proseslə əlaqədar Azərbaycanla nəinki məsləhətləşmələr aparılmadı, bununla bağlı ona heç rəsmi informasiya da verilmədi. 22 fevral 1988-ci ildə yerli Azərbaycanlılar ermənilərin qəbul etdiyi bu qərara qarşı dinc nümayişə çıxdılar və bu zaman iki nəfər ermənilərin dinc adamlara atəş açması nəticəsində həyatını itirdi. Bu iki şəxs münaqişənin ilk qurbanları oldular. Bu hadisədən sonra, 1988-ci ildə fevralın 26-28-də Azərbaycanın Sumqayıt şəhərində baş verən hadisələr zamanı 26 Azərbaycanlı və Erməni millətindən olan adam öldürüldü. Sonradan məhkəmədə sübut olunacaqdı ki, Sumqayıt hadisələri və oradakı qırğın Ermənistan tərəfindən erməni əsilli Sumqayıt sakini Edvard Qriqoryan vasitəsi ilə təşkil olunmuşdur. O Azərbaycanda yaşayan erməniləri qətlə yetirmək və bunun nəticəsində Azərbaycana qarşı kompaniyanın əsasını qoymaq vəzifəsini həyata keçirməli idi (1).

Azərbaycanda erməni separatçılarının çıxardığı Dağlıq Qarabağ haqqında qətnaməni rədd etdilər və 1992-ci ildə Müstəqillik ərəfəsində Dağlıq Qarabağ bölgəsi Azərbaycan Sovet Sosialist Respublikasının ərazisi kimi Azərbaycan Respublikasının ərazisi elan olundu. 1992-ci ildə Azərbaycan Beynəlxalq Millətlər Təşkilatının üzvü oldu. Bu vaxt Dağlıq Qarabağın da daxil olduğu Azərbaycan xəritəsi BMT tərəfindən qəbul edildi. Ermənistan da 1992-ci ildə BMT-nin üzvü olmaq üçün Azərbaycan da daxil olmaqla digər ölkələrin ərazi bütövlüyünü tanıdığını elan etdi. İndi Dağlıq Qarabağ Azərbaycan Respublikasının beynəlxalq

səviyyədə tanınmış sərhədi və BMT-nin Təhlükəsizlik Şurasının da daxil olduğu müxtəlif qurumların qəbul etdiyi qətnamələrdə dəfələrlə təsdiq olunduğu kimi- Azərbaycanın ayrılmaz ərazisidir. Bu qətnamələrdə vurğulanır ki, Erməni silahlı qüvvələri Dağlıq Qarabağı qeyri-qanuni işğal etmişdir və bu əraziləri tərk etməlidir. Beləliklə Azərbaycanın bu ərazini azad etmək uğrunda apardığı hərbi əməliyyatlar bəzilərinin iddia etdiyi kimi qanunsuz deyil (2).

Etnik ermənilərin separatçılıq hərəkatı 1994-cü ildə Ermənistan və digər xarici ölkələrin yardımı sayəsində 1994-cü ildə Dağlıq Qarabağa nəzarət uğrunda və Azərbaycanla müharibəyə səbəb olan fəaliyyətlə başlamışdır. Bu müharibənin sonundan başlayaraq 1994-cü ildən bu separatçılar Dağlıq Qarabağa nəzarət edirlər (3). Bu tarixdən sonra təmas xəttində sərhədyanı döyüşlər adı hala çevrilmişdir.

Xocalı qırğını Ermənistanın Dağlıq Qarabağ regionun demoqrafik vəziyyətini dəyişmək naminə necə qəddarcasına azərbaycanlıları kütləvi şəkildə qırğına məruz qoymasının və doğma torpaqlarından didərgin salınmasının bir nümunəsidir. 2016-cı ilin aprel ayında təmas xəttində baş verən döyüşlər zamanı hər iki tərəfdən hərbiçilər və dinc əhali öldürülmüşdür.

BMT Dağlıq Qarabağı müstəqil dövlət kimi tanımır dəfələrlə bildirmişdir ki, münaqişə Azərbaycanla Ermənistan arasında ikitərəfli danışıqlar və müzakirələr vasitəsi ilə həll olunmalıdır. Ermənistan bölgədə qalmaq üçün separatçılara silah, hərbi sursat və hərbi təlim keçməklə yardım edir. Beynəlxalq Hüququn tələblərinə uyğun olaraq Ermənistanın Dağlıq Qarabağa iddiası qanunsuzdur (4).

Xocalı Soyqırımı

1992-ci ilin fevral ayının 25-26 –da baş verən Xocalı soyqırımı Azərbaycanlılara qarşı erməni qəddarlığının ən şiddətli nümunəsidir. Erməni ordusu və hərbi birləşmələri artilleriya silahları ilə dinc əhalini ağır bombardmana məruz qoyublar. Bu hücum nəticəsində 106-sı qadın 63-ü uşaq olmaqla 613 dinc əhali vəhşicəsinə qətlə yetirilmişdir. Çoxlu sayda insanlar (1275) girov götürülmüşlər və onlardan 150 nəfəri bu günə qədər itkin düşmüş hesab olunur. Bütün Xocalı şəhəri yerlə yeksan edilmişdir. 487 nəfər ağır yaralanmış və bu günə kimi əmək qabiliyyətlərini itirmişlər. Bu ermənilərin ruslarla birgə əl atdıqları tamamilə vicdansız bir hərəkət idi. Şəhərdə hərbiçilər mövcud deyildi, hərbi sursat və döyüş ləvazimatı saxlanılmırdı, sakinlər dinc əhalidən ibarət idi və məkan hərbi baxımdan strateji əhəmiyyət kəsb etmirdi (5).

Kəşmir problemi

Kəşmir problemi Pakistanla Hindistan arasında əsas ərazi münaqişəsidir. Maharaca Hara Sinkx Kəşmiri 1925-1947-ci illərdə diktatura və təzyiqlər yolu

ilə idarə etmişdir. Bu əksəriyyəti müsəlmanlardan ibarət olduğu bir regiondur. 1932-ci ildə Cammu və Kəşmir Müsəlman Konfransı adlı partiya müsəlmanların hüquqlarını müdafiə etmək üçün yaradılmışdır. Maharacanın 1934-cü ildə məhdud demokratiya tətbiq etməsinə baxmayaraq müsəlmanlar onun anti-islam siyasətinə görə əzab çəkirdilər.

Hindistanın parçalanması zamanı Böyük Britaniya Pakistana, yaxud Hindistana birləşmək və ya müstəqil qalmaq arasında seçim etməyi coğrafi yerləşmədən asılı olaraq əhalinin istəyinə bağladı. Cammu və Kəşmir ştatları coğrafi baxımdan Pakistana bağlı olması səbəbindən, müsəlman çoxluq Pakistanla birləşməyi arzu edirdilər. Vəziyyəti belə görən Hindistan çoxlu sayda ordu birləşmələrini Kəşmirə göndərdi, öz növbəsində kəşmirlilər Maharacadan Pakistana birləşməyi tələb etməyə başladılar.

Kəşmirdə baş verən yüksək gərginlik tayfalararası müharibəyə yol açdığından və Hindistanın təzyiqi səbəbindən Maharaca Hindistana qoşulmağa qərar verdi. Hindistan iddia edir ki, 26 oktyabr 1947-ci ildə Maharaca ziddiyyətli Birləşmə Memorandumunu (Alətini) imzalayıb. Lord Mounbatten (Britaniya Hindistan İmperiyasının sonuncu şahzadəsi) birləşməni qəbul etdi və bildirdi ki, Kəşmir xalqı öz qərarlarını səsvermə -referendum vasitəsi ilə bildirəcəklər. Amma Hindistan Kəşmirlilərə öz referendum hüququndan istifadə edərək kimə birləşmək üçün qərar qəbul etməyə imkan vermədi. Bütün vasitələri işə salaraq səsvermənin keçirilməsinin qarşısını aldı (6).

Pakistan və Hindistan Kəşmir məsələsi üstündə 1948, 1965 və 1999-cu illərdə müharibə aparmışlar. Amma problem həll olunmamış qalır. Bu problem iki ölkə arasında mövcud olan əsas və başlıca siyası narazılıqdır. Beynəlxalq səviyyədə bu münaqişə ən qədim tarixə malik və BMT forumunda hələ də aktiv olan həll olunmamış münaqişələrdən hesab olunur. Pakistan və Kəşmirlilər Birləşmə Memorandumu (Aləti) haqqında olan iddiaları qəbul etmirlər. Onun mövcudluğu belə şübhəlidir. BMT Hindistanın irəli sürdüklərini qəbul etməyərək Kəşmiri mübahisəli ərazi kimi qiymətləndirir. Hindistandan başqa bütün ölkələr buranı mübahisəli ərazi olaraq qəbul edirlər.

Reallıqda bütün mövcud qanunlar və Hindistan subkontinentinin 1947-ci il parçalanması prinsiplərinə uyğun olaraq aşağıdakı səbəblər üzündən Kəşmir Pakistana birləşdirilməlidir- Müsəlman çoxluğun yaşaması, coğrafi baxımdan Pakistanla bağlılıq, Pakistanın müxtəlif regionları ilə güclü iqtisadi əlaqələr.

Hindistan davamlı olaraq işğal olunmuş Cammu və Kəşmir regionunda əhalinin təməl insan hüquqlarını pozur. Verilən məlumat və hesabatlarla görə Hind hərbiçiləri və yerli polis qüvvələri 1989 –cu ildən bu vaxta qədər 100 mindən artıq kəşmirlini qətlə yetirmişdir. Hindistan gücləri 8000 insanı yoxa çıxarmışlar(7). Onlar istintaq altında olan insanları edam etmişlər. Günahsız insan-

ların qatıldığı dinc nümayişlər qəddarlıqla yatırılmışdır. Beynəlxalq Amnistiya təşkilatı kimi agentliklər dəfələrlə Kəşmirdə işğalçı qüvvələr tərəfindən törədilən zorlama və cinsi təcavüz haqqında məsələ qaldırmış və bildirmişlər ki Hindistan gücləri bu metodlardan yerli əhalini cəzalandırmaq və alçatmaq üçün silah kimi istifadə edir.

Adi axtarış tədbiri zamanı Hindistan qüvvələri xalqı səbəbsiz təhqir edir. 2016-cı ildə Hindistanın polis qüvvələri gənc azadlıqsevər Burhan Vanini öldürəndən sonra Hindistana qarşı dinc nümayiş başladı. Nəhəng nümayişçi kütləsi azadlıq haqqında şüarlar səsləndirməyə başladı. Hindistan ordusu qəddarcasına qarşılıq verərək nümayişçilərə qarşı güllə və qazdan istifadə etdi. 90-dan artıq nümayişçi qətlə yetirildi. Polis qüvvələrinin istifadə etdiyi silahlar minlərlə insanın gözünü zədələdi və onlardan çoxu nəticədə kor oldu. Təkcə 4 ay ərzində uşaqlar da daxil olmaqla 1700-dən artıq insan müxtəlif dərəcəli yaralar aldı, 5000 nəfər həbsxanalara atıldı və Kəşmirə ağır və uzun müddətli qadağa saati tətbiq olundu. Bu dövlət tərəfindən tətbiq olunan təcavüzün ən ağır formasıdır. Tarixdə heç bir dövlət Hindistan dövləti kimi öz əhalisini öldürməyə, kor etməyə qalxmamışdır (8).

1990-cı ildən bu vaxta qədər Hindistan dövlətinin siyasəti göstərir ki, Kəşmir nəzarət altında olan yox, işğal olunmuş ərazi statusu daşıyır. Hindistanın təhlükəsizlik qüvvələri qəddarlıq və vəhşilik nümayiş etdirməklə məşğuldurlar. Hindistan əsgərlərinə şübhəliləri məhkəmə olmadan 6 ay müddətinə həbsdə saxlamaq hüququ verilib. Onlar istənilən qrupun pozucu fəaliyyətini dayandıra, onu ləğv edə bilər, şübhəli və günahkar bildikləri istənilən şəxsi gizli mühakimə edə və istədikləri hökmü çıxara bilərlər. Başqa sözlə Hindistan polisinə hərəkət azadlığı verilib və onlar bu azadlıqdan sui istifadə edirlər. Son 10 ildə Hindistan polisi şübhəliyə qarşı tut və öldür siyasəti yeridir ki, buda zorakılığa və istənilən insan haqları kodeksinin pozulmasına gətirib çıxarır. Azərbaycan Kəşmir məsələsində bütün beynəlxalq forumlarda Pakistana dəstəkləmiş və bu problemin danışıqlar yolu ilə BMT-nin qətnamələrinə uyğun həll etməyin vacibliyini vurğulamışdır (9).

Nəticə

Qarabağ və Kəşmir problemlərinin oxşar cəhətləri çoxdur. Hər iki ərazi digər dövlət tərəfindən işğal olunub və BMT-nin bu problemlərlə bağlı qətnamələri beynəlxalq təşkilatların, o cümlədən BMT-nin özünün qeyri-ciddi mövqeləri ucbatından yerinə yetirilə bilmir. Pakistan və Hindistan nüvə dövlətləridir və Kəşmir onlar arasında əsas mübahisə obyektidir. Məsələ ilə bağlı bu dövlətlər artıq bir neçə dəfə müharibə aparmışlar.

Münaqişə indi hər iki dövlət arasında nüvə silahının istifadəsi mərhələsinə qədəm qoymaqladadır. Eyni ilə Dağlıq Qarabağ münaqişəsi də Azərbaycanla

Ermənistan arasında sərhədboyu zonada döyüşlərin qızışması baxımdan çox ciddi problemə çevrilmişdir. Eyni zamanda bu münaqişə Qafqazın sabitliyi və təhlükəsizliyi, həmçinin bütün Orta Şərqi təhlükəsizliyi üçün əsas mənbədir. Bu münaqişələrə qarşı beynəlxalq ictimaiyyətin münasibəti terrorizm və ekstremizmin kökünü kəsmək yolunda başlıca maneədir. Problemlərindəki oxşarlıq bu iki dövləti bir-birinə yaxınlaşdırmışdır və onlar beynəlxalq forumlarda bir-birlərini dəstəkləyirlər. Dağlıq Qarabağ münaqişəsi haqqında qətnamə ilk dəfə BMT-nin Təhlükəsizlik Şurasına təqdim olunanda Pakistan qeyri-dəimi üzv statusunda idi və bu qətnaməni dəstəklədi və eyni zamanda digər ölkələri də dəstəkləməyə çağırdı.

Pakistan Dağlıq Qarabağ məsələsində münaqişənin sülh yolu ilə həll olunması üçün Azərbaycanın mövqeyini davamlı olaraq BMT və İKT-də dəstəkləyib. Ermənistanın dəfələrlə və müxtəlif yollarla Pakistana yaxınlaşmasına baxmayaraq Pakistan bu dövləti tanımır və onunla diplomatik münasibətlər yaratmır. Ermənistanın çoxsaylı müraciətlərinə Pakistan – “ilk növbədə Dağlıq Qarabağ münaqişəsini həll et sonra biz sizi tanıyaq” - deyər cavab verir. Pakistan və Hindistan Asiyanın mühüm geopolitik regionunda yerləşdiyindən bir sıra dövlətlər onlar arasındakı münaqişənin həll olmasında maraqlı deyillər. Onlar münaqişənin həll olunmamış saxlamaqla hər iki dövləti özlərindən asılı vəziyyətdə qoymağa çalışırlar. Eynilə Rusiya Dağlıq Qarabağ münaqişəsinin arxasında dayanıb və onun həll olmamasının əsil baskarıdır və uzun müddət status-kvonu və regionda öz maraqlarını saxlamağa çalışır. Dağlıq Qarabağ və Kəşmir müsəlmanların çoxluq təşkil etdikləri torpaqlardır. Beynəlxalq təşkilat və forumlar isə Müsəlman dövlətlərini sarsıtmaq istəyən qüvvələrə xidmət edir. Bu Rusiyanın Ukraynaya müdaxiləsində də özünü göstərir (beynəlxalq ictimaiyyət dərhal reaksiya verdi). Müsəlman ölkələrinin problemlərinə gəldikdə isə onlar biganəlik nümayiş etdirirlər.

ƏDƏBİYYAT SİYAHISI

1. De Waal, T. (2013). *Black Garden: Armenia and Azerbaijan Through Peace and War*, 10th Year Anniversary Edition, Revised and Updated. NYU press.
2. Gardner A.M. (2011) *Nagorno-Karabakh: Balancing Standards?*. In: *Democratic Governance and Non-State Actors*. Palgrave Macmillan, New York
3. Novikova, G. *Transit Stud Rev* (2012) 18: 550. <https://doi.org/10.1007/s11300-012-0216-8>
4. Popjanevski J. (2017) *International Law and the Nagorno-Karabakh Conflict*. In: Cornell S. (eds) *The International Politics of the Armenian-Azerbaijani Conflict*. Palgrave Macmillan, New York
5. Coyle J.J. (2018) *Nagorno-Karabakh*. In: *Russia's Border Wars and Frozen Conflicts*. Palgrave Macmillan, Cham
6. Mangrio, N. (2012). *A Historical and Political Perspective of Kashmir Issue*. *Dialogue*, 7(3), 256.
7. Amnesty International: *Impunity for enforced disappearances in Asia Pacific Region must end*. 2007, Public Statement. Index: ASA 01/007/2007 (Public) News Service No: 167)
8. Mathur S. (2016) *Kashmir and International Justice*. In: *The Human Toll of the Kashmir Conflict*. Palgrave Macmillan, New York
9. Baba, N. A. (2012). *Democracy and governance in Kashmir*. In *The Parchment of Kashmir* (pp. 103-124). Palgrave Macmillan US.

МУХАММАД САИД

**ЧЕРНЫЙ САД К КРАСНОМУ РАЮ: СРАВНИТЕЛЬНЫЙ АНАЛИЗ
ХОДЖАЛИНСКОГО ГЕНОЦИДА И ИНДИЙСКИХ ЗВЕРСТВ В
КАШМИРЕ****АННОТАЦИЯ**

Нагорно-карабахский и кашмирский конфликты имеют много общего. Обе территории оккупированы другими странами, оба являются мусульманскими регионами большинства и признаны ООН и международными организациями в качестве спорных и оккупированных районов. Нарушение прав человека и жестокие зверства со стороны оккупированных сил, включая нанесение невинных людей в заложники и незаконные убийства, являются общими. Актеры на системном уровне важны для разрешения конфликтов в Нагорном Карабахе и Кашмире, но их криминальное молчание чрезвычайно задумчиво. Пакистан и Азербайджан стремятся к мирному урегулированию своих проблем, но противоположные страны не хотят разрешать.

Ключевое слово: *Нагорный Карабах, Кашмир, Конфликты, Нарушение прав человека, Геноцид*

Məqələnin redaksiyaya daxil olma tarixi: 11.04.2017

Redaksiya heyətinin 20.06.2017 tarixli qərarı ilə çapa tövsiyə edilmişdir

Rəyçi: s.e.f.d. Ə.G.İbrahimov

Тамам Шамамед кызы Джафарова
Бакинский Государственный Университет
Доцент кафедры Дипломатия и современные
интеграционные процессы
e-mail: tjafarova59@mail.ru

УДК: 061.231:331.105.44

ГЕНДЕРНОЕ КВОТИРОВАНИЕ И МЕЖДУНАРОДНЫЙ ОПЫТ

АННОТАЦИЯ

В статье исследуется опыт зарубежных стран в области гендерного квотирования, которая сегодня является одним из путей увеличения численности женщин в представительных или законодательных органах и структурах исполнительной власти. Гендерные квоты — это механизм, помогающий женщинам пользоваться равными возможностями с мужчинами в политической жизни. Затрагивая правовую основу гендерных квот автор отмечает, что закрепление принципа равенства полов в международных документах имеет большое значение для обеспечения равноправия женщин на практике, в разных государствах. Во второй половине XX века в этом направлении наблюдался постоянный прогресс, в ходе которого права женщины стали рассматриваться в международном праве как неотъемлемая составляющая концепции прав человека. В продвижении прав женщин на международном уровне большую роль сыграла Организация Объединенных Наций и созданные ею институты, работающие на обеспечение равноправия женщин, так же все крупнейшие международные организации разной направленности - МОТ, Совет Европы, Европейский Союз и др.

В статье так же анализируется международная практика области квотирования. Опираясь на отчёты по поводу глобального гендерного разрыва (Global Gender Gap Report), подготовленном Мировым экономическим форумом (WorldEconomicForum), информационной базой «Женщины в национальных парламентах» Межпарламентского объединения (Inter-ParliamentaryUnion) и Международного института демократии и electoralной поддержки (International IDEA) автор приводит динамику представленности женщин в парламентах мира. На сегодняшний день около 100 стран мира ввели конституционные, избирательные или политические партийные квоты. Женщины в среднем по миру занимают только 20,3%

мест в парламентах. По заключению автора в пятёрку лучших «гендерно равных» стран входят скандинавские страны (Исландия, Дания, Финляндия, Норвегия, Швеция).

По мнению автора ситуация в Азербайджане показательна для большинства постсоветских государств, где наблюдается доминирование мужчин в политике. Сегодня в Азербайджане созданы все условия для равноправия женщин политике: существует механизм государственной политики; законодательство гендерного равенства, отвечающий международным стандартам; действует государственная программа в области женской политики.

Ключевые слова: гендер, гендерное равенство, равноправия мужчин и женщин, гендерное квотирование, неформальные квоты, «паритетная демократия», «позитивная» дискриминация, гражданская и политическая равноправия женщин, устойчивое развитие, пропорциональное представительство, "критическое меньшинство", закон о равном статусе, формула «50/50», международные конвенции, «Пекинская Декларация», закон «Об обеспечении гендерного равенства» Азербайджанской Республики.

Непременным условием демократичного развития общества является политическое равноправие женщин и возможность их участия во всех сферах общественной и трудовой жизни. В современных развитых государствах равенство полов рассматривается как показатель стабильного, гуманного и устойчивого развития. Азербайджан - страна, активно стремящаяся к демократии, поэтому решение этой проблемы имеет большое значение для будущего нашего государства. Изучение международного опыта вовлечения женщин общественно-политическую жизнь имеет большое значение и является актуальной темой исследования. Это важно для выработки современной политики по отношению к женщинам, которая позволит им гармонично развиваться.

Сфера участия женщин в политике и в процессе принятия решений является наиболее отсталой с точки зрения гендерного равенства. Однако нельзя забывать, что способы и темпы включения женщин в политический процесс зависят от уровня развития страны. В развитых странах эти темпы определяются активностью самих женщин и женских общественных организаций, которые давно и плодотворно взаимодействуют с правительствами.

Закрепление принципа равенства полов в международных документах имеет большое значение для обеспечения равноправия женщин на практике, в разных государствах. Во второй половине XX века в этом направлении наблюдался постоянный прогресс, в ходе которого права женщины стали рассматриваться в международном праве как неотъемлемая составляющая

концепции прав человека. Появилось понятие права «человека-женщины» (терминология ООН) (1), которое означает, что права человека в таком же обязательном порядке распространяются на женщину, как и на мужчину. В продвижении прав женщин на международном уровне большую роль сыграла Организация Объединенных Наций (ООН) и созданные ею институты, работающие на обеспечение равноправия женщин.

Одной из самых законченных и логически выстроенных из них считается стратегия «паритетной демократии». В ее основе лежат теоретические разработки, служившие подготовительными материалами для таких значимых международных документов в области защиты прав женщин, как, скажем, Конвенция о ликвидации всех форм дискриминации в отношении женщин (2). Она была принята ООН в 1979 г. и впервые на международном уровне поставила вопрос о правах женщин как неотъемлемой части прав человека. В числе прочих мер, Конвенция обязывала все государства, которые в ней участвуют, включить принцип равноправия мужчин и женщин в Конституции и другие законодательные акты своих стран и добиваться его практической реализации. Одна из рекомендаций этой Конвенции относилась к использованию особых мер и процедур («позитивные» или «аффирмативные» действия), способствующих фактическому выравниванию статуса мужчин и женщин. В числе прочего в Конвенции шла речь о выделении специальных квот для женщин в представительных или законодательных органах и структурах исполнительной власти; в списках кандидатов в депутаты; в руководящих органах партий, движений – для достижения реального равноправия женщин в поле политики.

Следующий пакет документов, принципиально значимых для утверждения гражданского и политического равноправия женщин, был сформирован в ходе подготовки к Четвертой Всемирной конференции по положению женщин, которая состоялась в сентябре 1995 года в Пекине (3). На одном из предшествовавших Пекинской встрече региональных совещаний, проходившем в октябре 1994 года в Вене, и произошло обсуждение стратегии «паритетной демократии». Она была разработана Комитетом по равенству между мужчинами и женщинами и Департаментом прав человека, которые действуют в структуре Совета Европы. Стратегия вобрала в себя идеи и предложения, выдвинутые в те годы женскими организациями западноевропейских стран. Эти организации требовали от своих правительств и руководящих органов Европейского сообщества принять конкретные меры по обеспечению реального равноправия женщин в структурах власти. Главный лозунг этого времени: «паритет», представленность женщин и мужчин в структурах власти по формуле «50/50» (4, 28).

В Европейском Союзе также уделяется большое внимание проблеме обеспечения равенства прав мужчин и женщин, что нашло свое отражение в создании специального Комитета равенства прав мужчин и женщин при Европейской комиссии. Начиная с 1990-х гг. в международных документах наблюдается переход от понятия «равноправие женщин с мужчинами», что может трактоваться как «подтягивание» женщин до мужского статуса к понятию гендерного равенства, что означает признание и создание международных стандартов равных прав для женщин и мужчин (5).

Реальные условия широкого участия женщин в управлении и обеспечения гендерного равенства созданы в немногих странах мира. Однако прогресс в укреплении правовых норм для обеспечения равенства и соблюдения закона заметен во всех регионах. Возрастание участия женщин в политической структуре власти стало следствием установления различных квот для женщин. Повышение представительства женщин в парламентах обеспечивается за счет включения гендерных квот в уставы политических партий (6). В различных государствах квоты вводились по разным основаниям.

В посткоммунистических странах, таких как Босния-Герцеговина и Сербия, квоты вводились как необходимое условие демократизации общества. Ориентация посткоммунистических стран на вступление в Совет Европы также являлась стимулом для принятия квотирования на уровне законодательства. Греция ввела квоты, «выполняя рекомендации Совета Европы от 02.12.1996 по сбалансированному участию женщин и мужчин в процессе принятия решений». Партийные квоты были включены в уставы многих социал-демократических партий, входящих в состав Социнтерна. Они выполняли его решения. Справедливости ради следует отметить, что результативность введения квот различна. Не всегда эта мера приводит к заметному увеличению представительства женщин в парламентах. При этом, в странах с длительными устойчивыми традициями свободомыслия, толерантности и демократии и разработанным законодательством по обеспечению равноправия граждан, высокое представительство женщин во власти обеспечивается и без введения квот. В качестве примера можно привести Нидерланды.

В странах «переходного периода», при отсутствии таких традиций, да при наличии сильных предубеждений против продвижения женщин в политику, квотирование вполне может стать эффективным способом обеспечения равного политического представительства мужчин и женщин. Наблюдался прогресс и в появлении женщин на высших правительственных должностях. После 1990 г. 24 женщины были избраны главами государств или правительств. В конце 1994 г. 10 женщин возглавили правитель-

ства в своих странах, что стало беспрецедентным явлением в истории. За 1987 - 1994 гг. число стран, в которых женщины не занимали министерских постов, сократилось с 93 до 62. К этому времени в шести странах (Дании, Нидерландах, Норвегии, Сейшельских островах, Финляндии и Швеции) женщины составляли примерно одну треть министров. Более широкое представительство женщин наблюдалось на уровне заместителя министра. Если в 1987 г. в 14 странах на этом уровне женщин было 15 %, то в 1994 г. - в 23 странах (7).

Расширению участия женщин в управлении государством важное значение придается в Нидерландах, Ирландии, Германии. Эти страны на уровне государственной политики ведут кадровый подбор госслужащих по признаку пола. Цель - более широкое участие женщин в выборных органах власти, на руководящих управленческих постах, в высшем и среднем звене министерских структур. Правительство Нидерландов, которое осуществляет стратегию позитивных действий, смогло создать обстановку «дружественную в отношении к женщинам». Им были созданы Совет по эмансипации и Департамент по координации политики равенства полов. Результат политики позитивных действий правительства и политических партий - возрастание количества женщин в органах власти. К концу XX века Нидерланды заняли пятое место среди 164 стран мира по доле женщин-депутатов парламента

Опыт Канады и США. В Канаде с 1986 г. были приняты меры по обеспечению равных возможностей женщинам при приеме на работу и продвижении на службе. Канада - одна из немногих стран, где существует специальный государственный орган, отвечающий за политику в отношении женщин. Это Министерство по делам женщин. Помимо этого, в различных министерствах и ведомствах Канады функционируют специальные подразделения, которые занимаются решением проблем, затрагивающих интересы женщин. Это Женское бюро Министерства развития людских ресурсов, Бюро женского здравоохранения при Министерстве здравоохранения, отдел гендерного равенства в Канадском агентстве международного развития и др. Эти институты входят в структуры национального канадского механизма реализации политики гендерного равенства. Другой составляющей данного механизма являются разрабатываемые ими национальные целевые программы. Важнейшее место среди них занимает так называемая «Женская программа» (разработана в 1973 г.). Ее главная цель - обеспечить финансовую, информационную, консультационную помощь женским организациям и организациям, которые ориентируются на улучшение положения женщин в Канаде. Так, например, на протяжении последнего десятилетия

XX века при поддержке «Женской программы» было реализовано более 2 000 проектов на сумму более 40 млн. канадских долларов (8,12-16).

На протяжении второй половины XX века в США существовала последовательная законодательная политика, которая была нацелена, на создание равных возможностей для мужчин и женщин в сфере экономики. Хотя к концу прошлого столетия доля женской рабочей силы значительно возросла (и продолжает расти), а женщины продолжают осваивать «мужские» высокооплачиваемые профессии (медицина, юриспруденция), на пути к достижению гендерного равенства в США сохраняется еще множество проблем. Так, все еще сохраняется неравный доступ к высокооплачиваемым профессиям, что связано с проводимой в сфере образования политикой. Еще одной существенной проблемой для американок остается проблема равной оплаты труда (к примеру, по данным на 1998 год среднегодовая зарплата американки составляла 73 % мужской).

Решить эти проблемы в США пытались законодательно. Так, еще в 1963 году был принят закон о равной оплате, запрещавший дискриминацию по признаку пола при оплате труда. В 1964 году был принят Закон о гражданских правах, сыгравший важную роль в деле ликвидации неравенства при найме на работу. Крупные законодательные изменения были осуществлены в сфере образования. Дискриминация по признаку пола в образовании запрещена специальным законом уже в 1972 г. В 1974 г. принят Закон о равенстве женщин в образовании. Он санкционировал государственную деятельность по достижению гендерного равенства на всех уровнях образования. В 1976 году принят ряд поправок к Закону о профессиональном образовании от 1963 г. Статья 11 Поправок была нацелена на то, чтобы разрушить устоявшиеся гендерные стереотипы о существовании «мужских» и «женских» профессий. Согласно данной статье, правительство США финансировало организацию специальных центров по профессиональной подготовке женщин (9). Особенно широкое привлечение женщин на работу в госаппарат началось с 1993 г. Администрация Б. Клинтона считается самой «женской» в истории США. Женщины в ней занимали более 2500 постов, что составляло более 40 %. 27 женщин заняли высшие политические посты по назначению президента. Кроме того, при администрации президента США были созданы специальный Отдел женской инициативы и Президентский межведомственный комитет по женскому предпринимательству.

Скандинавская модель гендерного равенства. Лидерами в области политики гендерного равенства являются Скандинавские страны. Здесь приверженность принципам равенства и социальной демократии имеет глубокие исторические корни. В странах Скандинавии число женщин-пар-

ламентариев превысило «критическую массу», необходимую для оказания воздействия на государственную политику и социальные технологии, способствующие благосостоянию женского населения. Государство серьезно расширило услуги по уходу за детьми и обеспечило доступность образования, медицинской помощи и социального обеспечения. В Скандинавии институционализирован принцип равных возможностей мужчин и женщин, развернута система социальной поддержки, она щедро финансируется и охватывает широкие слои населения.

В 1995 г. разработана и принята единая для всех Скандинавских стран гендерная политика, первоначально рассчитанная на пять лет.

Приоритетными направлениями данной программы были: достижение гендерного равенства на рынке труда; гендерный паритет во властных структурах; решение проблемы двойной занятости для женщин, которые вынуждены сочетать работу и семейные обязанности; исследовательские проекты, необходимые для более эффективной реализации целей программы гендерного равенства (10). Особое место занимает Швеция среди всех стран Скандинавии в отношении реализации гендерной политики. Начиная с 1980-х годов, вопросы равноправия были подняты в Швеции на уровень государственной политики. Тогда были созданы министерство по вопросам равноправия и государственная комиссия по равноправию, омбудсмен по вопросам равноправия. В 1991 г. был принят Закон о равноправии (с поправками 1994 г.). Закон ставит в качестве основных целей обеспечение занятости, улучшение условий труда и возможностей служебного роста, контроль за разработкой работодателями ежегодных мероприятий по обеспечению сбалансированного представительства мужчин и женщин. В 1998 г. принята специальная правительственная программа, в ней предусматривается ежегодный отчет перед парламентом о положении женщин в государственных органах управления с целью поэтапного повышения представительства женщин. Уже в 1995 году женщины в правительстве занимали более 50 % мест (11,32).

Таких же успехов добилась и Финляндия, где в 1972 году был создан специальный Совет по вопросам равенства (в этом же году подобные советы были созданы в Швеции и Норвегии). Совет назначается правительством на три года, в него должны входить представители всех политических партий. В сферу компетенции финского Совета входят вопросы, характеризующие положение женщин в производстве, образовании, семье, в парламенте, административных органах власти. В 1986 г. в Финляндии был принят закон о гендерном равенстве, он имел двоякую цель: положить конец прямой и косвенной дискриминации по половому признаку и способствовать соз-

данию условий для реализации равных возможностей мужчин и женщин путем принятия специальных мер, которые улучшали бы положение, прежде всего, на рынке труда. В 1987 году Финляндия, вслед за Норвегией и Швецией, ввела должность омбудсмана по вопросам гендерного равенства и создала специальную апелляционную комиссию для рассмотрения вопросов равноправия полов. В 1995 г. в Финляндии был принят дополнительный закон о гендерном равенстве, одновременно положение о равенстве полов было включено в пересмотренную Конституцию Финляндии. С тех пор действует правило, в соответствии с которым доля женщин на любых уровнях власти и принятия решений должна составлять не менее 40 %. В 1989 г. была принята и постоянно обновляется правительственная программа развития равноправия. В Финляндии в конце 1990-х годов, в парламенте страны председатель и оба вице-председателя, 6 министров, включая министра иностранных дел, обороны, транспорта, являлись женщинами.

Политика гендерного равенства аналогичным образом реализуется и в Дании. Здесь первый законодательный акт, цель которого была ликвидировать любую дискриминацию по признаку пола, был принят в 1976 году. Это был Закон о равной заработной плате, впоследствии его неоднократно дополняли. В 1978 году были приняты еще два закона: Закон о равных возможностях, провозгласивший принцип гендерного равенства во всех сферах жизнедеятельности общества и Закон о равном подходе к мужчинам и женщинам при приеме на работу. Обеспечить сбалансированное представительство мужчин и женщин во властных структурах были призваны Закон о равенстве мужчин и женщин при назначении их членами общественных комитетов (1985 г.) и Закон о равных возможностях мужчин и женщин для занятия исполнительных должностей (1990 г.).

Однако, как ни тщательно разработаны механизмы реализации политики гендерного равенства, считать вопрос о равенстве полов в Скандинавском регионе решенным преждевременно. Экономический подъем в Скандинавии в 1960 - 1970-х годах, привел к тому, что женщины получили здесь гораздо больше возможностей на рынке труда. Но такое положение вещей можно объяснить действием рыночных механизмов, а не политикой равноправия. Поэтому, несмотря на то, что количество женщин, занятых в сфере производства Скандинавии, неуклонно растет, рынок труда по-прежнему четко разделен. Существует горизонтальное разделение, когда мужчины и женщины заняты, как правило, в разных секторах экономики, а также вертикальное разделение - женщины, занятые на неуправленческих работах, и мужчины, имеющие больший доступ к сфере управления и принятия решений. По-прежнему актуальна проблема о равной оплате труда мужчин

и женщин, разница в оплате в начале XXI века в Скандинавии составляла 11 - 12 %. Но это не является таким значительным разрывом, как в других странах. Проблемная ситуация наблюдается и в образовании. По данным статистики, уровень женского образования в Скандинавских странах выше, чем мужской, женщины получают высшее образование чаще, нежели мужчины. Проблема проявляется, прежде всего, в выборе будущих профессий, когда женщины выбирают «женские» профессии (медицина, педагогика), а мужчины - «мужские» (экономика, финансы и т. д.). Поэтому, проводимую в Скандинавских странах политику гендерного равенства вряд ли можно считать завершённой, поскольку перед правительствами и этих стран стоят задачи, требующие решения.

Таким образом, к концу XX века самый высокий уровень гендерного равенства достигли лишь несколько стран мира. Как подчеркивается в отчете Генеральной Ассамблеи ООН, таких стран насчитывалось тогда в мире всего четыре (Швеция, Дания, Финляндия и Норвегия). В них одновременно достигнуто гендерное равенство в среднем образовании (процент девочек, посещающих среднюю школу, составляет более 95 %), доля женщин в парламенте составляет не менее 30 % и доля женщин в сфере промышленности и услуг - не менее 50 %. Эти страны много делают для того, чтобы идеи равенства мужчин и женщин укоренились не только в сфере государственной политики, но и в общественном сознании, с тем, чтобы эти ценности стали нормой социальной жизни. Государственная политика направлена на формирование и закрепление данного положения. Не случайно такая политика называется политикой «государственного феминизма». Однако даже в этих странах полное гендерное равенство еще не достигнуто, поэтому их правительства и женские НКО продолжают работать в этом направлении.

По оценкам аналитиков, представительство женщин на руководящих постах в исполнительной власти в среднем в разных странах мира находится на уровне 8-10%, и лишь в Скандинавии этот показатель существенно выше и составляет 25-40%. В парламентах женщины представлены лучше, чем в исполнительной власти, их доля варьирует от 21,2% в странах Европы до 41,4% в Скандинавии (12). Это иллюстрируют отчёты различных международных организаций. Рассмотрим несколько.

Отчёт глобального гендерного разрыва. В отчёте по поводу глобального гендерного разрыва за 2012 г. (**GlobalGenderGapReport 2012**), подготовленном Мировым экономическим форумом (WorldEconomicForum), измеряется (среди 135 стран мира) гендерный разрыв (gendergap) в четырёх важных сферах неравенства между мужчинами и женщинами (13): экономическое участие; уровень образования; политическое представительство; сфера здоровья.

В пятёрку лучших «гендерно равных» стран входят скандинавские страны (Исландия, Дания, Финляндия, Норвегия, Швеция). В целом в мире гендерный разрыв в сфере охраны труда закрыт уже на 96%, в образовании - на 93%, а в политическом участии - только на 20% (14). Женщины в национальных парламентах. Полученный результат полностью подтверждается данными всемирного мониторинга привлечённости женщин к национальным парламентам, который проводит Межпарламентское объединение (Inter-Parliamentary Union). В соответствии с данными информационной базы «Женщины в национальных парламентах» (31 октября 2012 г.), женщины в среднем по миру занимают только 20,3% мест в парламентах (15). Среди факторов недостаточного присутствия женщин в топ-политике следует выделить: соответствующую гендерную политику на государственном уровне; отношение руководящих элит и партийных элит к вопросу присутствия женщин в политике; общественное мнение (о патриархальных и эгалитарных ролях) и гендерные стереотипы; активность женского (феминистического) движения, присутствие женщин-лидеров в политике (16).

На сегодня введение гендерных квот является довольно распространенным позитивным действием на политической арене многих стран. Вопрос внедрения квот исследуется в двух проектах: «Квоты - путь к равенству?» («Quotas - a Key to Equality?») и «Глобальная база данных квот для женщин» («Global Database of Quotas for Women») (совместный проект с Международным институтом демократии и электоральной поддержки, International IDEA) (17). Кроме того, базы данных - «Женщины в парламенте» («Women in Parliaments») и «Женщины в политике» («Women in Politics») - были созданы Межпарламентским объединением (IPU, Inter-Parliamentary Union). Эти ресурсы дают возможность увидеть полную картину разных видов квот, например, законодательных (legislative) и добровольных партийных (volunteer party).

На сегодняшний день около 100 стран мира ввели конституционные, избирательные или политические партийные квоты. Но, несмотря на квоты, женщины все равно занимают только пятую часть мест в парламентах, как уже указывалось.

Так, например, Руанда после выборов 2003 г. стала первым номером в списке стран с наибольшим процентом женщин в парламенте - 56,3%. Исследователи называют данный феномен новым направлением в мировой политике, «быстрым путем к гендерному балансу в политике». Также в Афганистане без квот женщины едва ли получили бы треть мест в парламенте (женщины составляют 27,7% депутатов в парламенте). Законодательные гендерные квоты бывают и на уровне избирательного законода-

тельства. Иногда гендерные квоты принимаются на местном уровне, как в Индии (18).

Швеция (как и другие скандинавские страны) - пример использования другого типа гендерных квот - добровольных партийных. В 1972 г. Либеральная народная партия стала первой, которая ввела минимум 40% какого-либо пола во внутренних правлениях и комитетах. Партийные квоты предполагают достаточно хороший уровень так называемой партийной культуры в стране, понимание важности внедрения женщин в политику со стороны партий как «гейткиперов» политического процесса. Важность типа избирательной системы для участия женщин - тоже значительный аспект гендерной интеграции. Исследователи политического участия женщин склонны считать, что пропорциональная избирательная система более дружелюбна к женщинам, чем мажоритарная. Квоты считаются тем механизмом, который способствует привлечению женщин в политику на высшие ступени власти в ситуации существующих структурных барьеров.

Активное женское движение. Действия «сверху» нуждаются в постоянной «низовой» поддержке. Сильное женское (или феминистское) движение - залог успеха гендерной политики во многих странах. В Швеции женские группы, особенно в политических партиях, приложили много усилий, чтобы внедрить институционные основы регулирования гендерного равенства в стране. Следствием женского движения в Швеции, как и в других скандинавских странах, стала так называемая политика «государственного феминизма» («statefeminism»).

Таким образом, женщины в среднем по миру занимают только 20,3% мест в парламентах.

Ситуация в Азербайджане показательна для большинства постсоветских государств, где наблюдается доминирование мужчин в политике. Если в советское время существование 30%-х квот поддерживало значительный уровень политического участия женщин на всех уровнях власти, то их отмена в условиях постсоветской политической трансформации привела к значительному снижению данного показателя (19).

В Азербайджане созданы все условия для равноправия женщин политике: существует механизм государственной политики - Комитет по делам женщин, семьи и детей; законодательство гендерного равенства, отвечающий международным стандартам; действует государственная программа в области женской политики. В 2006 г. был принят закон «Об обеспечении гендерного равенства». Доля женщин в Милли Меджлисе 16,0 %

Сегодня в мире основными инструментами, отстаивания равенства между мужчинами и женщинами в органах власти является введение гендерных квот, а так же развитие женского движения.

ЛИТЕРАТУРА

1. Поленина С.В. Развитие института прав женщин во взаимодействии международного и национального права. URL: <http://www.owl.ru/library/021t.htm>

2. Конвенция о ликвидации всех форм дискриминации в отношении женщин: Принята Генеральной Ассамблеей Организации Объединенных наций 18 дек. 1979 г. (Нью-Йорк), 1980.

3. ООН. Всемирная конференция для обзора и оценки достижений “Десятилетие женщины” // ООН: равенство, развитие и мир. Найроби, Кения, 1985. A/CO/116/28.

4. Шинелева Л.Т. Путь в XXI век. Четвертая Всемирная конференция по положению женщин. (Пекин, 1995 г.). М., 1995.

5. Ахметшина Ф. Международный опыт в продвижении гендерного равенства. URL: <http://www.undp.uz/ru/publications/publication.php?id=75>.

6. Шведова Н.А. Квоты: благо или новые проблемы? // Женщина и власть: Сборник. - М.: Эслан, 2001

7. Айвазова С. Женщины и политика в Западном обществе // Соц. исследования. 1989. №5. 1. Конвенция о ликвидации всех форм дискриминации в отношении женщин. Ст.4.

8. Н. М. Степанова. Опыт использования гендерных квот в странах Западной Европы. Сборник статей. – М.: Информация XXI век, 2000.

9. Шведова Н. А. Политическое участие и представленность женщин в США: последняя треть XX века // Гендерная реконструкция политических систем / Ред.-сост. Н. М. Степанова, Е. В. Кочкина. СПб.: Алетейя, 2004.

10. Школьников И. А. Скандинавская модель гендерного равенства // «Женские миры-99»: Гендерные исследования в России и западный опыт. Иваново: ИЦГИ, 2000.

11. Степанова Н. М. Политика гендерного равенства в Скандинавских странах // Гендерная реконструкция политических систем / Ред.-сост. Н. М. Степанова, Е. В. Кочкина. СПб.: Алетейя, 2004.

12. Чирикова А. Е. Женщина во власти и бизнесе: сравнительный анализ российских и французских практик. URL: http://www.perspektivy.info/misl/cenn/zhenshhina_vo_vlasti_i_biznese_sravnitelnyj_analiz_rossijskih_i_francuzskih_praktik_2013-10-16.htm.

13. WorldEconomicForum: Global Gender Gap Report 2012.

14. The Global Gender Gap Report 2013. URL: http://www3.weforum.org/docs/WEF_GenderGap_Report_2013.pdf.

15. Proportion of seats held by women in national parliaments (%). URL: <http://data.worldbank.org/indicator/SG.GEN.PARL.ZS>.

16. Марценюк Т.О. Женщины и «большая политика»: механизмы преодоления дискриминации. URL: http://www.ekmair.ukma.kiev.ua/bitstream/123456789/2416/1/Martsenyuk_Zhenshchiny%20i%20bol%27shaya%20politika.pdf.

17. The Global Gender Gap Report 2013. URL: http://www3.weforum.org/docs/WEF_GenderGap_Report_2013.pdf.

18. International IDEA and Stockholm University. <http://www.idea.int/>

19. Azərbaycanca qadın məsələsi : 60-90-cı illər: məqalələr toplusu / Ə. S. Abasov ; red. heyəti: Ə. S. Abasov ; elmi red. Ə. S. Abasov; AMEA Fəlsəfə, Sosiologiya və Hüquq İnstitutu, Müasir ailə tədqiqatları İB. - Bakı : Təknur MMC, 2011. - 159 s

TAMAM ŞAMƏMMƏD qızı CƏFƏROVA

GENDER KVOTASI VƏ BEYNƏLXALQ TƏCRÜBƏ

XÜLASƏ

Məqalə nümayəndəli, seçkili orqanlarda və icra strukturlarında qadınların təmsilçiliyinin artırılmasının əsas vasitəindən biri olan gender kvotası problemindən bəhs edir. Kvota- qadınlara siyasi həyatda kişilərlə bərabər imkanlardan istifadə etmək üçün şərait yaradan mexanizmdir. Gender kvotasının hüquqi əsaslarına toxunan müəllif qeyd edir ki, beynəlxalq sənədlərdə cinslərin bərabərliyi prinsipinin möhkəmləndirilməsi müxtəlif ölkələrdə qadınların bərabərliyinin praktikada təmin edilməsi üçün böyük əhəmiyyət kəsb edir. XX əsrin ikinci yarısında bu istiqamətdə daimi inkişaf prosesi müşahidə olundu: qadın hüquqları beynəlxalq hüquqda qadın hüquqlarına insan haqlarının ayrılmaz tərkib hissəsi kimi baxılmağa başlandı. Beynəlxalq hüquqda qadın hüquqlarının inkişafında Birləşmiş Millətlər Təşkilatı və onun qadın hüquqlarının bərabərliyinin təmin edilməsi istiqamətində fəaliyyət göstərən institutları, həmçinin müxtəlif istiqamətli beynəlxalq təşkilatlar-BƏT, Avropa Şurası, Avropa İttifaqı və başqa təşkilatlar böyük rol oynadılar.

Məqələdə həmçinin kvota sahəsində beynəlxalq praktika analiz olunur. Müəllif Dünya iqtisadi Forumunun hazırladığı Qlobal Gender Boşluğu haqqında hesabatlara (Global Gender Gap Report), Parlamentlərarası İttifaq (Inter-Parliamentary Union) və Demokratiya və elektoral dəsdək Beynəlxalq İnstitutunun (International IDEA) hazırladığı “Milli Parlamentlərdə Qadınlar” informasiya bazasına istinad edərək, dünya parlamentlərində qadınların təmsilçilik dinamikasını təsvir edir. Bu gün 100-dən çox ölkədə konstitusiya, seçki və siyasi partiya kvotaları tətbiq olunur. Müəllifin nəticəsinə görə skandinaviya ölkələri “gender bərabərliyi” olan ən yaxşı ölkələr beşliyinə daxildir (İslandiya, Danimarka, Finlandiya, Norveç, İsveç). Qadınlar dünya parlamentlərində cəmi 20,3% təşkil edirlər.

Müəllifin fikrinə görə, Azərbaycanda situasiya əksər postsovet ölkələri üçün xarakterikdir: siyasətdə kişilərin üstünlüyü müşahidə olunur. Azərbaycanda siyasətdə qadınların hüquqbərabərliyi üçün bütün şərait yaradılmışdır: qadınlarla bağlı dövlət siyasəti mövcuddur; gender bərabərliyi sahəsində beynəlxalq standartlara cavab verən qanunverici baza yaradılmışdır, qadın siyasi sahəsində dövlət proqramları fəaliyyət göstərir.

Açar sözlər: *gender, gender bərabərliyi, qadın və kişilərin bərabərliyi, gender kvotası, qeyri-formal kvota, «bərabərlik demokratiyası», «pozitiv» ayrışkilik, qadın və kişilərin mülki və siyasi bərabərliyi, davamlı inkişaf, proporsional təmsilçilik, "kritik azlıq", bərabər status haqqında qanun, «50/50»-yə formulu, beynəlxalq konvensiyalar, «Pekin Bəyannaməsi», “ Gender (kişi və qadınların) bərabərliyinin təminatları haqqında”Azərbaycan Respublikasının qanunu*

Məqalənin redaksiyaya daxil olma tarixi: 05.04.2017

Redaksiya heyətinin 20.06.2017 tarixli qərarı ilə çapa tövsiyə edilmişdir

Rəyçi: s.e.f.d. K.C.Məmmədov

ENGLISH VERSION

AYTAKIN AKHUNDOVA

*dissertant of Institute of Economy,
Azerbaijan National Academy of Sciences,
teacher of the department of "The World Economy",
Baku State University,
e-mail: axundova48@hotmail.com*

UDC: 338.48

DEVELOPMENT OF TOURISM IN THE AZERBAIJAN REPUBLIC AND THE INTERNATIONAL EXPERIENCE OF REGULATION

SUMMARY

This article examines the current state of development of tourism in Azerbaijan. A number of problems constraining development of tourism in the Republic are identified and ways of their solution are outlined. The role of the state is emphasized, which regulates the development of the tourism industry on the basis of various normative legal acts, laws and state programs. Moreover, it is proposed to study the experience of Georgia, Turkey and other leading tourist countries which succeed in development of the industry of tourism.

Keywords: *industry of tourism, development, tourist consumption, tourist services, international experience, government control.*

Tourism as a part of national economic complex of country is connected with non-industrial sphere, the primary purpose of which is the satisfaction of the needs of the population for travel and rest. As for economic development, when the need of society for travel has sharply increased, it becomes obvious that not only the number of consumers of tourist goods and services began to increase, but the amount of producers of such services as well. For consumers of tourist services tourism is a travel (a trip, a campaign), done for recreational, business, educational and other purposes. For representatives of the tourist industry it is capital investment sphere, as well as it is an area of activity that is aimed at the formation and satisfaction of the needs of potential customers (1, p. 142).

In the modern world the tourism industry is an actual and important part of each state's economy. This industry is among the most dynamically developing and profitable ones. Tourism, on the one hand, is the most important factor of the nation's

recovery, and on the other hand it is a stable source of replenishment of the budget revenues. In addition, as a powerful employer, tourism contributes to solving of one of the most important social issues - employment of population (2, p. 6).

In some countries, tourism revenues make up more than 50% of GDP. These are, for example, such island countries as Macau (89,5%), Antigua and Barbuda (75,8%), England (71%), Aruba (70%), Maldives (61,3%), Seychelles (54,5%) and the Bahamas (53,6%). The more developed countries, of course, receive less profit from tourism and the leader in this list is the United States, which annually earn about \$110 billion from tourism. Every year 35 million tourists visit Time Square, about 31 million play casinos in Las -Vegas. According to the rating of the World Tourism Organization (WTO), the United States is the second most visited country after France in the world. Every year around 80 million tourists come to the United States. Analysts predict that by 2020 the number of the international tourists will grow to 1,6 billion people and China will become the leader in the amount of receiving guests — in this country tourism develops particularly intensively (3).

In the tourism industry, the dynamics of increase of volumes of the provided services leads to increase in work places much quicker, than in any other sector of economic activity. Over 297 million people are employed in the tourist industry all over the world. According to the WTO, service of one foreign tourist in the host country generates about 9 workplaces.

Tourism, in addition, contributes to the diversification of the economy, accelerating the development of other sectors of the economy that maintain tourism sector: transport and communications, trade, construction and agriculture, production of consumer goods. Thus, tourism is always connected with resources, structure and development of a certain territory.

The particular feature of tourism (inbound, outbound, domestic) lies in the fact that it affects the economy through the demand and consumption of tourists. The specificity of tourism consumption is that not only the goods are delivered to the consumer, but the consumer - the tourist arrives at the place of production and consumption of goods and services. Indeed, through consumption tourism stimulates economic activity of the country or certain region. The income of hotels, food, transport facilities and companies, sporting venues, cultural institutions and so on is increased. Demand for souvenirs, products of local crafts is increased that in its turn serves the advertisement of the region. The turnover of trade enterprises intended for both special and general purpose is increased (4, p. 89).

Unlike other sectors of the economy, tourism has a steady multiplier effect, directly or indirectly affecting lots of main industries of the economy. A tourist multiplier is an indicator reflecting an increase in the region's revenues,

depending on tourists spending, i.e. the reaction of any economic indicator to the change in tourists spending. The higher value of the multiplier coefficient is the greater contribution of tourism to the economy (5, p. 32). The multiplier effect is reflected in the fact that the revenue gained in one industry contributes to the creation of new income of another subject of economic activity.

Thus, analyzing the above mentioned, we can note that the tourism industry is a very complex system, the level of development of which depends on overall development of the country's economy. Therefore, as a rule, countries with developed economies are leading in export and import of tourist services in the global market, as well as in amount of tourist travel of their citizens.

The economic export and raw materials strategy of the Azerbaijani economy is based on considerable extraction and export of mineral resources. However, this way of development of domestic economy is difficult, as these resources are being exhausting, non-renewable and significantly reduced. Currently, three-quarters of the country's revenues still pertain to oil and gas sector. At the current rate of their production, SOCAR(The State Oil Company of Azerbaijan Republic) announced that oil production in Azerbaijan in 2016 decreased by 7.3% compared to 2015, i.e. in 2016, 37.7 million tons of oil compared to 38.2 million tons of previous year was extracted), according to experts, energy reserves will be depleted in 18 years.

Actually, from my point of view, the national economy of the Republic in future will be relied on developed economy of tourism, operation of which will be based on renewable resources, in the case of their rational use. Many countries in which the priority of their economic development is given to the development of the tourism industry can be the examples. This refers to the countries such as Norway, the United Arab Emirates, Venezuela, Mexico, and others.

So, in 2016, according to SOCAR, oil extraction in our country was 37.7 million tons, for export more than 19 million tons of extracted oil was gone, while in domestic market 18.7 million tons of oil was left. Concerning the established world prices for Azerbaijani oil, according to data for 2016, about \$ 55 / barrel - the revenue from its exports under the current situation of the global market is about \$ 7.6 billion. From this sum, tax revenues in budgets of different levels, including tax on production of mineral resources, the VAT, customs duties, can reach amount of more than 3 billion dollars (without tax revenues from sale of energy resources in domestic market).

According to UNWTO, increase in a share of tourism in world export in 2015 has grown to 7%, and the total export revenue from the international tourism made up 1.4 trillion dollars. I.e. a half of the export revenue coming from the sale of raw materials and mineral resources in Azerbaijan can also be received from

rapidly developing sphere of tourism annually, with its foreground development and the necessary state support.

UN specialists found out that revenue from tourists for their accommodation, food, drinks, entertainment, shops and other services reached \$ 1.23 billion in 2015, increasing by 3.6%. The international tourism composes of approximately 7% of the total world export and 30% of worldwide export services. According to UNWTO, growth of share of the international tourism in a total world export of goods and services in 2015 was 6 - 7% that considerably exceeds the progress of other sectors of world economy, showing an average growth by 2,8% (6).

According to UNWTO, the leading countries in terms of tourism revenues on the world tourism market in 2015 are the United States (178 billion dollars), China (114 billion dollars), Spain (57 billion dollars) and France (46 billion dollars).

According to World Travel and Tourism Council (WTTC) which has recently published the report for 2016 in which it assessed the impact of tourism on economy of 184 world countries on different indicators.

In particular, there is considered the growth of the direct share of travel and tourism in the GDP of any country. This indicator for Azerbaijan will be 4% this year, which puts the country on the 59th place on direct participation of tourism in the country's economy. For comparison: Bulgaria - on the 65th, Ukraine - on the 111th, Russia - on the 144th, and Turkey - on the 161st place. This is considered a good indicator for our country to establish and develop a new sector of economy - tourist and recreational, which in the future will be able to generate revenues similar to the current incomes gained from the export of raw materials.

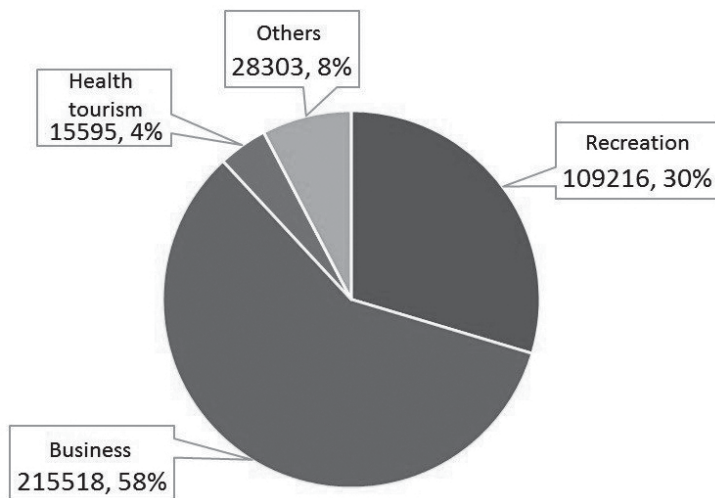
Azerbaijan has a great potential for tourism. It has a unique nature combining the rivers, lakes, its flora and fauna, mountain tops; it has an ancient culture, the architecture which is going back to immemorial times. The tourist potential of recreational resources, historical and cultural heritage will give the chance to the country harmoniously to be consolidated in international market of tourism, reaching at the same time significant growth in tourism in the republic. This will stimulate the creation of new jobs, will provide the inflow of foreign currency into the economy of the country, will improve local infrastructure, will increase welfare of the nation, will stimulate the development of related to the tourism industries and expand international contacts.

Azerbaijan due to its unique natural and cultural potential, as well as the interest of foreign tourists to it as for the new direction, has all chances for the development of most types of tourism. According to the statistics of the State Statistics Committee of the Republic of Azerbaijan, in recent years business tourism has been actively developing in Azerbaijan - 58%, 30% have arrived in the country for recreation and entertainment purposes, it means that beach

holiday tourism as well as cognitive and cultural tourism are well developed, 4% of tourists for treatment and 8% - for other purposes (7, p. 36) (Diagram 1).

Diagram 1:

Cultural-cognitive, or sightseeing, tourism represents travel and tours with informative purposes. One of the most popular routes in Azerbaijan is the Great Silk Road (535 euros, with a flight, 6 days / 5 nights), including, in particular, a visit to the Baku fortress with the Shirvanshah's Palace and the Maiden Tower, the Gobustan National Park, the burning mountain of Yanar Dag, the Temple of Fire - Ateshgah, the historical cities of Shamakhi and Sheki.

Baku has quite developed infrastructure of business tourism or MICE tourism, which is facilitated by the social and economic transformations that have taken place over the past 15 years in the country and the transformation of Baku into one of the business centers of the region. It hosts a large number of business events, various international exhibitions, conferences, production meetings and seminars, forums that contribute to the development of international contacts, the integration of Baku into the world space.

The scale of international links between Azerbaijan and foreign countries is constantly growing, and as a result, the construction of fashionable, favorably located congress hotels (usually 4 and 5* hotels) is considered a priority for the development of hotel business in the Republic. In many large industrial and cultural centers - Baku, Guba, Gabala, Ganja and other cities - the number of hotels equipped with all necessary for business and congress tourism is increasing every year, and the old-style hotels are being improved, taking into account the requirements of businessmen.

Along with this, there are branches and representative offices of many foreign trade firms, banks, companies, to which new employees or partners from other cities come. Frequently, together with businessmen, the members of their families come as well. For them, the travel company arranges individual programs for recreation and excursions.

A distinctive feature of business tourism is that businessmen spend much more money in the country than average tourists. Thus, Azerbaijan follows the example of many countries of the world, and almost annually hosts an international symposium, forum, etc.

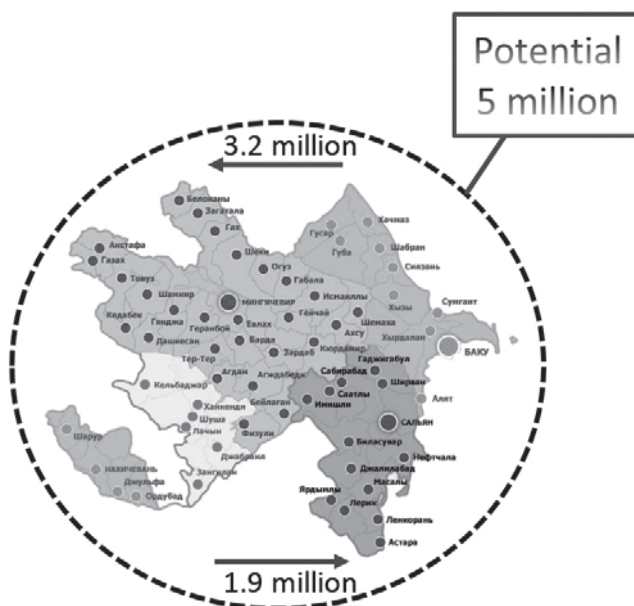
Rich mineral and thermal springs, mud volcanoes of medicinal importance contribute to the intensive development of medical tourism in the country, especially in the Naftalan and Nakhchivan regions, in Massalli and in mineral waters of Ganja. Unordinary climatic conditions, the presence of sun and beaches contribute to the development of beach tourism in Azerbaijan. Thanks to the ski resorts of “Shahdag” and “Tufan”, the winter type of tourism is also rapidly expanding. One of the new directions of tourism developing in our country is rural tourism, which is also called “agritourism” or “green” tourism which has favorable conditions for development in the Gakh region.

The tourism industry in Azerbaijan at the state level is recognized as one of the priority branches of the economy, thereby, there have been created State programs and legislative acts on the development of tourism in Azerbaijan, and public investment in the tourism industry of Azerbaijan has been increased. In particular, on June 4, 1999 the President H.Aliyev in Azerbaijan has adopted the law “on Tourism” No. 164 which became a basis and a core of legal system in the sphere of tourism in Azerbaijan. The important steps on the way of development of tourism in Azerbaijan were two adopted state programs on the development of tourism in 2002-2005 and 2010 -2014, the concept of development “Azerbaijan 2020: a look into the future.” The above-mentioned documents define the legal basis for the formation of the tourism industry in Azerbaijan that meets modern economic, social and environmental requirements, and ensure the transformation of the tourism industry into one of the pillars of the country’s economic development. Besides, according to the order of the head of state of the Republic of Azerbaijan, a register of tourist facilities is being created, and projects for recreational zones are being developed.

At the same time, according to the results of statistical research made by the State Statistics Committee of the Republic of Azerbaijan, the volume of inbound tourism made up 1.9 million foreigners in 2015, while the amount of outbound tourism was 3.2 million people (more by 68%) (7, p. 33). And herewith, according to the calculations of the Ministry of Culture and Tourism, the tourist potential

of Azerbaijan is estimated at 5 million tourists per year (Diagram 2). That is, despite the priority of development of domestic, inbound and social tourism, as stated in the Law of the Republic of Azerbaijan “On Tourism”, in our country the outbound tourism market is still prevailing.

Diagram 2:

The cognitive tours, recreation in Turkey, France, Spain, Italy, the United Arab Emirates, shopping tours, recreational and youth tourism, educational and business tours, ski tourism, medical and health tourism are in high demand among Azerbaijanis. The main reasons that determine the nature of outbound tourism of Azerbaijan are: simplification of the visa regime; reasonable prices for outbound tours; increase of external business contacts; high competitiveness of the foreign tourist product (high-quality hotel service, original entertainment tours, and comfortable transportation service).

For 2015, the growth of outbound tourism in the Republic was 4.5 times higher than inbound tourism that contributed to a decrease in the economic efficiency of the national tourism industry. A deterrent factor for the development of inbound tourism is the quality, diversity of provided tourism services and the level of prices for domestic tourism services.

Therefore, in order to strengthen the position of Azerbaijani tourism enterprises on the world market of tourist services, it is necessary to get financial support from

the state; advertising and marketing policy is needed, there is a need to improve planning system, to implement the sound price policy and strengthen the positive aspects of their activities. According to the Ministry of Culture and Tourism of Azerbaijan, 70% of tourism companies operating in our country provide outbound services, and only a few of them are engaged in inbound tourism, because “in order to engage in this type of tourist services, we need to work more and promote our potential, but our companies are interested in quick earnings”.

However, it should be noted that the tourists flow from most countries has increased significantly from 2010 to 2015, mainly from the countries of Central and Eastern Europe, the United States, the Far East and Arab countries. Moreover, from year to year the number of tourists visiting Azerbaijan from Italy, France, Hungary, Spain, Great Britain and Germany increases. Therefore, according to international tourism statistics there is a positive dynamics of tourist visits, since the number of tourists from 2010 to 2015 increased from 1,279.8 to 1 921.9 people (47, p. 33). In other words, the development of international tourism in the republic has increased by 50%. In addition, due to the simplification of visa control for citizens of the Persian Gulf states, introduced from February 1, 2016, the number of tourists arriving in Azerbaijan from Iraq in 2016 increased 30 times, from the UAE - 19 times, from Bahrain - 13 times. Every day around 600 - 1000 tourists from the countries of the Persian Gulf visit Azerbaijan and spend 150-200 dollars per day in the country.

The favorable dynamics of the tourist activity growth is also seen in Azerbaijan's GDP indicators. According to the Ministry of Culture and Tourism, its contribution to the country's economy, i.e., in Azerbaijan's GDP for 2015, is 2.4%, or 1.3 billion AZN (8). At the same time, from year to year, investment into tourism sector is increasing. According to the State Statistics Committee of the Republic of Azerbaijan, investments into the sector of tourist accommodation and catering services in Azerbaijan for 2015 increased 5.7 times and reached 260.4 million AZN (7, p. 54).

For the formation and development of tourism in Azerbaijan, it is necessary to attract investors and private businessmen. They create new infrastructure facilities for recreation and entertainment, improve, update and maintain the most significant objects of the tourism industry. That is, it is important to create such proper conditions in Azerbaijan that tourists, coming to our country will spend as much time as possible here.

However, unfavorable conditions for land rental, the lack of concessional lending, the existence of regional administrative barriers, and the lack of prepared investment sites serve as a barrier, both for attracting investments and for the interest of businessmen. For example, in order to register a land plot for a hotel

or a restaurant, a large number of contracts are constantly being requested, which means that the entire process is delayed for a long time, for two to three years or more. Therefore, it is worthwhile to observe and study the experience of Georgia, Turkey, Spain, France, Singapore and other leading tourist countries that are doing well in the development of the tourism industry, due to the established positive business environment.

So, for example, the Turkish government adopted a number of comprehensive measures for the development of international tourism on its territory. In 1982, the country adopted the “Law on Investments in Tourism”, which provides the state with the right to use land capital for 49 years. In addition, Turkish lawmakers have adopted laws in the tax and customs code, thanks to which 40% of the total amount of investment costs in the tourism industry is not subject to value-added tax and the privileges on import duties for the relevant equipment for tourist facilities are provided. While purchasing local equipment for the development of the tourism industry, significant tax and duty incentives are provided (9, p. 52).

The sphere of tourism has also been developing dynamically in Georgia in recent years, and therefore it would be expedient to adopt their experience. In 2015, about 6 million tourists visited Georgia, and Azerbaijan – only 1.9 million. At the same time, revenues to the state budget of Georgia from this sphere are also increasing: in 2015 they amounted to more than 1.9 billion dollars, while in Azerbaijan - 1.3 billion manats. And according to the National Tourism Administration of Georgia, among five countries citizens of which visited Georgia in 2016, the first place belongs to Azerbaijan (1 million 523 thousand 75 people).

So, what is the reason for success of Georgia in development of tourism industry?

The authorities of the country are actively working on tourists attraction, projects on organization of entertainment programs are held, attraction of film-makers and service improvement are involved as well. Furthermore, in order to attract tourists for the summer season of 2016, a new clip “summer in Georgia” was filmed in Georgia, which was shown in 16 countries of the world. Filming took place throughout Georgia, in which they demonstrated all the country’s resources - sea, mountains, wine, cuisine and entertainment, to popularize the summer tourist season.

Besides, the government of Georgia for one year, with the support of the World Bank, as well as all stakeholders of the tourism industry, prepared a national long-term strategy for the development of the tourism industry for 2015-2025. At the same time, while forming the strategy, opinions of representatives from the public and private sectors were also taken into account, consultations with the specialists of the tourism industry were conducted, aimed at identifying the main problems in the sphere of tourism development and determining the most important goals for their solution.

Why the flow of Azerbaijanis to Georgia is increasing every year? Why do foreigners prefer Georgia to Azerbaijan? The answer is obvious. The main factor is high prices for tourist services in Azerbaijan.

For example, for recreation in Shahdag resort lots of money is needed. The cost of ski equipment (skis, jacket, trousers) is 53 manats. Unlimited skiing on the cableway - 16 manats. Dinner per person - 15 manats. That is, the recreation per person made up 84 manats. But in the winter resort of Bakuriani (Georgia) such a holiday costs 20 lari (about 16 manats). Obviously, tourists will prefer Georgia.

In addition, Azerbaijan does not have a hostel system and the tourism sector is not designed for people with medium and low incomes. As noted in the Ministry of Culture and Tourism of Azerbaijan, they do not oppose the construction of several hostels, but not on a mass scale, as in Azerbaijan the structure of tourism and its potential opportunities are not ready for their mass distribution. Currently, 25 hostels have already been operating in Baku, created by private individuals, in their houses, a price policy of which is 10 dollars or more. For comparison, we should note that in Tbilisi there are already 40 functioning hostels, with prices from \$ 5 and above. As a result, in the sphere of tourism, we are much inferior to Georgia and Turkey. I.e., the main reasons for the tourist flow from Azerbaijan to Georgia are cheap prices, and a high level of service.

In order to regulate the pricing policy, it is necessary to conduct a comparative analysis of prices for tourist services in neighboring countries and Azerbaijan. And due to the fact that such studies have not been conducted, Azerbaijan loses potential tourists. But the reason is simple – too high prices and not non-competitive service. For introduction of the sound price policy domestic businessmen aren't able to be consolidated in Azerbaijan. In Azerbaijan there are no privileges in the tourism sector, although in neighboring countries this practice has been applied for a long time. We have few hotels that operate on the principle of “all inclusive”.

Besides, around the world hotels provide travel agencies with quite big discounts. This positively affects the price policy of travel companies, which contributes to the growth of amount of customers. By the way, in Azerbaijan the tourism sector does not receive subsidies from the state and tax privileges are not applied to them. As a result, they cannot cut the prices. For example, in Turkey, if hotels reduce the cost of rooms, the resulting incurred expenses, in case the hotel suffers losses, are paid by state. As for Georgia, as well as Eastern and Central European countries, there tourism companies pay VAT at lower rates as well.

Studies show that the wrong tourist policy in Azerbaijan, the monopoly in tourism sector, and non-competitiveness of tourist enterprises, lead to growth of prices in the tourism business.

Thus, it becomes obvious that tourism is a sector of the economy with its own characteristics, tendencies and regularities. This is complex, universal and multi-industrial complex, which generates high revenues for the state and business, while having the need for their active engagement.

Currently, in Azerbaijan, tourism does not play a dominant role in the economy and social sphere of the country, unlike many developed countries. Therefore, in the future, tourism should become the basis of the new non resource-consuming policy of the Azerbaijani economy, acting as a catalyst and multiplier of economic growth.

REFERENCES

1. Балабанов И. Т., Балабанов А. И. Экономика туризма: Учебное пособие. – М.: Финансы и статистика, 2003, 176 с.
2. Гуляев В. Г., Селиванов И. А. Туризм: экономика, управление, устойчивое развитие. – М.: Изд. «Советский спорт», 2008, 280 с.
3. <http://bujet.ru/article/237360.php> – Туризм – государственный бизнес.
4. Квартальнов В. А. Туризм. – М.: Финансы и статистика, 2003, 315 с.
5. Овчаров А. О. Экономика туризма: Учеб. Пособие. – М.: ИНФРА- М, 2013, 253 с.
6. <http://1news.az/economy/20160222040436367.html>
7. Государственный комитет по статистике АР. Туризм в Азербайджане, 2016 год.
8. <http://mct.gov.az>
9. Самедов А. Н. Туризм в Азербайджане// А. Н. Самедов, Б. З. Ибрагимбейли. – Баку: Озан, 2011, 178 с.

MURAD TAGIYEV

*Professor of the mathematical
Economics Department of BSU
e-mail: tagiemr@hotmail.com*

AHMAD HASANOV

*Candidate for a degree of the Azerbaijan National
Academy Institute of Management Systems
e-mail: ahmad_hasanov@yahoo.com*

UDC: 33:303.7; 330.44

EVALUATION OF THE TIME SERIES OF INVESTMENTS IN FIXED ASSETS OF THE ECONOMY OF AZERBAIJAN

SUMMARY

This article is devoted to the short-range forecast of one of the main parameter of economic growth, i.e. investments in fixed assets. As well known, approximation of any forecasting value primarily depends on the choice of the forecasting model. The methods of exponential smoothing and ARMA's model have been selected as part of this work.

We have selected the quarterly data of the values of investments in fixed assets for the period from 2000 – 2015, provided by State Statistic Committee of Azerbaijan.

The main conclusion of this article is consist of the fact, that dynamic of the investments in fixed assets is tends to decline until the last quarter. However, further decline in investments in fixed assets is remains. This conclusion has been reached based on the methods of exponential smoothing and the ARIMA's model.

Since the study is based on the statistical data, reflecting the status of the past, there is an inertia element in the present forecast. However, the number of model parameters in future studies will be increased correspondingly.

Key words: *investments to the main capital; time series; Holt-Winters method; exponential smoothing; ARMA's model; ARIMA's tendencies; short-term forecasting; hypothesis testing; Akaike and Schwartz criteria.*

As well known, it is unanimously accepted by the scientific community to consider investments in fixed capital as one of the main factors of economic growth. The growth of investment is beneficial for any economic system, so the production and technological base is updated, the production increases and the specific costs are reduced, profitability and competitiveness are rising, and environmental dependency is reduced. Government authorities of all countries declare the necessity of attracting new investments into the economy.

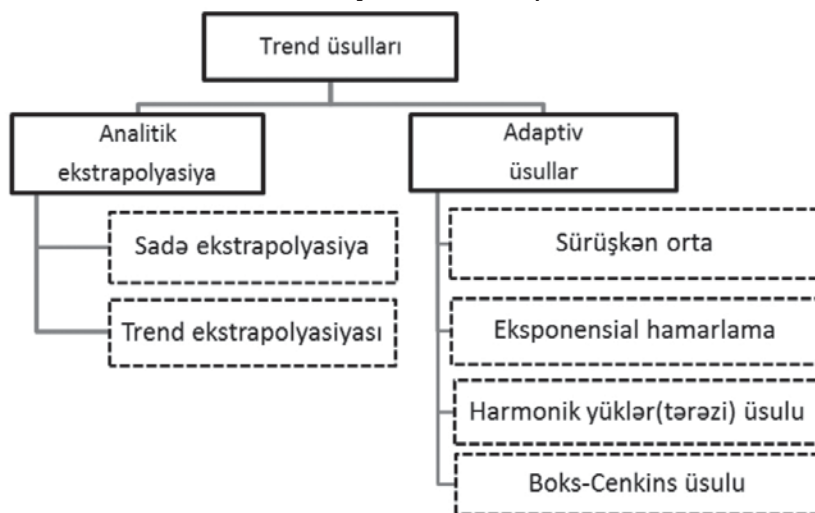
Based on the analysis of various retrospective data systems (economic, sociological, ecological, etc.), determination of their subsequent statuses is always actual.

The solution to this problem is possible by the analysis of the time series generated by key indicators characterizing abovementioned systems and forecasting of ongoing prices.

The outcome of the forecasting depends on many parameters: adequacy of the required computational tools from the amount of the required statistical data, their quality and reliability, assessment of changes in the process environment, number of observations. One of the key determinants is the selection of the necessary predictive method. [4].

Various calculations and methods are used to select optimal forecasting options for capital investments in economic literature. There are various software packages for the application of these methods, and for this purpose, EvIEWS software package is used in the experiment process.

Extrapolation methods of dynamic sequences (trending techniques) are divided into two basic blocks - analytical and adaptive methods:

Picture 1. Extrapolation methods of dynamic sequences.

Smoothing time series for short-term forecasting purposes, identifying and removing the trend factor, and so on methods are used. The application of the slippery average results in the acquisition of a newer sequence by the centering of neighboring observations and transition to the next period of time. The forecast is based on such a simple assumption that, the next figure according to time will be equal to the one calculated in the last time according to its value. The essence of the exponential smoothing method is that, the time series weight is smoothed with the help of weighted slippery average subject to exponential law. Weighted slippery average with exponential distributed weights specifies the price of the process at the end of the smoothing interval. Precisely this feature is used for forecasting [5].

Depending on the components generating time series, the following options are used for exponential smoothing methods [6]:

- Single exponential smoothing. This option is used if there is no trend or seasonal components in the time series.

$$(\tilde{y}_t) = \alpha y_t + (1 - \alpha) \tilde{y}_{t-1}, \quad 0 < \alpha < 1$$

Here, $\tilde{y}_t$ – t smooth price of the series in time, α – exponential smoothing parameter, $\tilde{y}_{t-1}$ – t-1 smooth price of the series in time, y_t – price of the given series in t time.

α parameter determines the proportion between the sluggish price of the time series at the current step and the smoothed price at the next step. The smaller the price of α , it is the higher the level of smoothing. For example, when the value $\alpha = 0$, the starting price does not take into account, and then the fixed number is constant.

- Double exponential smoothing

This method is a wider form of exponential smoothing. A more equation is added to consider the trend factor:

$$T_t = \beta(\tilde{y}_t - \tilde{y}_{t-1}) + (1 - \beta)T_{t-1}, \quad 0 < \beta < 1$$

A more β exponential smoothing constant in this equation is selected according to the α constant of the first equation. This equation estimates the trend as the difference between the current and subsequent smoothed values of the time series, and then the trend is smoothed as in the first equation. The second equation is analogically the first equation. The only difference is that, the smoothed price and trend is taken in t-1 time as the second accumulative.

Thus, this method is expressed in the following two equations:

$$\tilde{y}_t = \alpha y_t + (1 - \alpha)(\tilde{y}_{t-1} + T_{t-1})$$

$$T_t = \beta(\tilde{y}_t - \tilde{y}_{t-1}) + (1 - \beta)T_{t-1}$$

- Triple exponential smoothing.

If there is a time component in addition to these, the triple exponential smoothing formula is used. This method takes into account both components and consists of three equations. Depending on the nature of the seasonal component, this method is divided into additive and multiplicative. In the first case, the amplitude of the seasonal component is stable and does not depend on the base amplitude of the time. In the second case, the amplitude varies with the change in the base amplitude of the series. It is known that the multiplicative model can be added to the additive. The three main equations of this method are as follows:

$$\tilde{y}_t = \alpha \frac{y_t}{I_{t-L}} + (1 - \alpha)(\tilde{y}_{t-1} + T_{t-1})$$

$$T_t = \beta(\tilde{y}_t - \tilde{y}_{t-1}) + (1 - \beta)T_{t-1}$$

$$I_t = \gamma \frac{y_t}{\tilde{y}_t} + (1 - \gamma)I_{t-L}$$

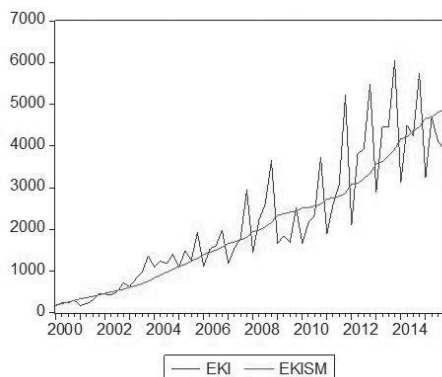
Here, α, β, γ takes the price at the range of $[0; 1]$. y – Observation, – smoothed price of observation, – inclination ratio, I – seasonal index, t – current observation index. In this method, the first equation shows the smoothness of the price of the time series, the second equation shows trend smoothing, smoothness of the third seasonal component.

The essence of these equations is that there are L numbers determining the number of periods. According to the number of periods, it is possible to calculate the starting season indexes of the season. Thus, this method requires the presence of a minimum L observation from the point of view of the calculation of seasonal indexes. Obviously, the more seasons, the more the starting season index is precise. Thus, economic indicators exposed to seasonal variables are modeled through time series, which reflects seasonal factors, as trend factor. These series are called seasonal-trend time series. Adaptive models are used for short-term forecasting of such processes, including seasonal factors. Based on the data of the State Statistical Committee of the Republic of Azerbaijan, when applying the method of exponential smoothing to the time series of the EKI, which has been generated by quarterly estimates of investments in fixed capital in the country for 2000-2015, The EViews software package automatically chooses the Holt-Vinter method, with no seasonal factors taken into account and the result is as follows:

Date: 08/24/16 Time: 21:59		
Sample: 2000Q1 2015Q4		
Included observations: 64		
Method: Holt-Winters No Seasonal		
Original Series: EKI		
Forecast Series: EKISM		
Parameters:	Alpha	0.0600
	Beta	0.1300
Sum of Squared Residuals		34729915
Root Mean Squared Error		736.6512
End of Period Levels:		Mean 4816.417
		Trend 100.7807

Table 1. Smoothness of EKI series of investments into fixed capital

It is known that, the smaller the price of the alpha, the higher the level of smoothing. $\alpha = 0.06$ is considered a small price and at the current time, the price level is based on both past and recent observation prices. $\beta = 0.13$, the price is close to 0 indicates that trend behavior factor is not renewed within the selected timeframe and is equal to the starting price. Let's give the same timeline for a clear comparison of EKI starting time series and change trends of EKISM series got after smoothing (picture 2.).

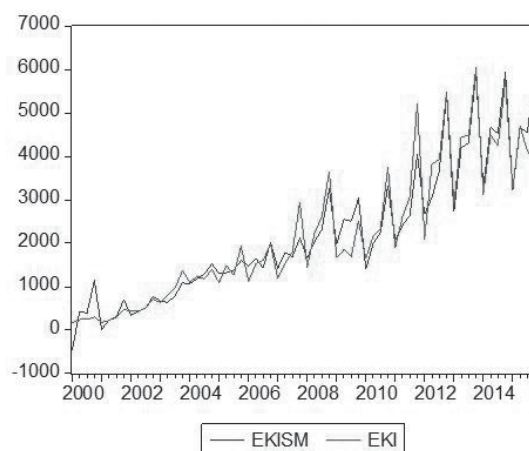
Picture 2. Timetable of ECI and smoothed ECO series of investments to the main capital

According to picture 2, timetable of the smoothed series is totally different from the timetable of the main series. More or less, the reflector of the main series is timetable of the straight line passing through the curve. In this regard, taking the seasonal factor, apply the Holt-Vinter additive method to get the following result. According to table 2, the alpha, beta and gamma prices got 0, 42; 0,00 and 1,00 respectively.

Date: 09/25/16 Time: 19:42				
Sample: 2000Q1 2015Q4				
Included observations: 64				
Method: Holt-Winters Additive Seasonal				
Original Series: EKI				
Forecast Series: EKISM				
Parameters:	Alpha			0.4200
	Beta			0.0000
	Gamma			1.0000
Sum of Squared Residuals				12003979
Root Mean Squared Error				433.0845
End of Period Levels:		Mean		3705.158
		Trend		62.45491
		Seasonals:	2015Q1	-958.2348
			2015Q2	429.6279
			2015Q3	-24.08530
			2015Q4	552.6922

Table 2. Smoothing the EKI series of the investments in fixed capital through Holt-Vinter additive method

As mentioned above, the smaller the price of the alpha, the higher the level of smoothing. $\alpha = 0.42$ is considered relatively small and the price level of the series at the current time is based on both past and recent observation prices. If beta equals to zero, it indicates that trend behavior factor is not renewed within the selected timeframe and is equal to the starting price. If gamma is higher in contrast to beta or gets price equal to unit, it indicates that the seasonal component is based solely on the latest observations.

Picture 3. Timetable of the EKISM series smoothed through the EKI series of the investments in fixed capital Holt-Vinter additive method.

One of the most effective approaches to short-term forecasting is the ARIMA (p, k, q) model, based on the use of AR, MA- and ARMA models. Auto regression (AR) models are widely used for the description of stochastic processes. The auto regression model is said to be modeled at the linear function of previous observations. The ARIMA model covers a fairly wide range of time series, with a modest modification of these models allowing you to accurately describe seasonal time series.

Let's consider the forecasting problems of time series by method based on the use of ARIMA model. First, check whether the series to be assessed is stationary. Checking the positioning of the series can be performed by single root presence tests. If the time series is stationary, then it is known that the ARMA (p, q) model will be used. The model is considered adequate when the balances meet the terms of the "ag kuy" series. Auto regression and slippery average model (Auto Regressive Moving Average ARMA (p, q)) are written as follows:

$$Y_t = \alpha_0 + \alpha_1 Y_{t-1} + \alpha_2 Y_{t-2} + \dots + \alpha_p Y_{t-p} + \delta_t + \beta_1 \delta_{t-1} + \beta_2 \delta_{t-2} + \dots + \beta_q \delta_{t-q} + v_t.$$

If the series to be assessed is non-stationary, the ARIMA (p, k, q) model is used. At this time, it is possible to use consistent differences method to eliminate non-stationary. Auto regressive Integrated Moving Average (ARRAGA) (p, k, q) is an auto regression, consistent differences and a slippery average, respectively.

If D^ky_t sequences of computational distributions of the series generate stationary time series, this series is called an integrated integral. The econometric application can be adequately described with the help of the slippery average ARIMA (p, k, q) models, which are formed under the influence of seasonal factors, such as p, k and q, auto regression. This class includes the simple model ARIMA (0, 1, 0) of the stochastic trend describing the random circuit process. The multiplication of random circuits creates a sequence of randomly generated quantities (“white ghosts”) that have the same distribution. Therefore, the random process is also called “ag kuy”.

If ARIMA (p, k, q) $k=1$, is typically written as follows:

$$z_t = \alpha_0 + \alpha_1 z_{t-1} + \alpha_2 z_{t-2} + \dots + \alpha_p z_{t-p} + \delta_t + \beta_1 \delta_{t-1} + \beta_2 \delta_{t-2} + \dots + \beta_q \delta_{t-q} + v_t.$$

Here, $z_t = Y_t - Y_{t-1}$ is the first drawn sequential difference; $p + 1$ is repeatedly used to exclude non-random stuff by computing the sequential difference in the computed numerical multiplicity. If $Y_1, Y_2, \dots, Y_n$ time series are given, then the first drawn sequential differences are indicated as $\Delta Y = Y_t - Y_{t-1}$, $t = 2, \dots, n$. The second set of sequential differences is the difference between the first drawn sequential differences: $\Delta(\Delta Y) = \Delta Y_t - \Delta Y_{t-1}$.

According to the State Statistical Committee of the Republic of Azerbaijan, the series analyzed according to the results of the extended Dki-Fuller test by taking into consideration the free threshold and trend factor for the EKI time series established by the quarterly estimates of investment in fixed capital for 2000-2015. According to the result of ADF test, $t_j = -2, 24$ price of t – statistics of Dki-Fuller coefficient is higher than the t_{crit} price in all three importance level (table 3). Hence, the single root hypothesis is not rejected. The EKI series is non-stationary. The first compilation differential of the EKI series D (EKI) is not stationary according to the results of the ADF test. As you can see from the table, it is the series that is integral part of 2nd table. It turns out, that $k = 2$ should be adopted when setting the ARIMA (p, k, q) model for the ECO series.

No	The cost of t-statistics of the ADF test	Significance level	Critical price	Result	Diagnosis
EKI	-2.239233	1% 5% 10%	-4.121303 -3.487845 -3.172314	It does not deny zero speculation	Non-stationary

No	The cost of t-statistics of the ADF test	Significance level	Critical price	Result	Diagnosis
D(EKİ)	-2.704023	1% 5% 10%	-4.121303 -3.487845 -3.172314	It does not deny zero speculation	Non-stationary
D(EKİ,2)	-28.02941	1% 5% 10%	-2.604746 -1.946447 -1.613238	It does not deny zero speculation	Stationary

Table 3. The results of the Extended Dki-Fuller test to verify the stability of the EKI time series

in the ARIMA (p, k, q) model, Akayk [AIC, Akaike (1973)] and Schwarz's information criterion [SIC, Schwarz (1978)] are used to determine p and q.

If only the restriction on AR models is restricted, let's suppose that the Y_t process is expressed by the model AR (p):

$$Y_t = \alpha_0 + \alpha_1 Y_{t-1} + \alpha_2 Y_{t-2} + \dots + \alpha_p Y_{t-p} + \varepsilon_t.$$

Then in this case based on the information criterions of Akayk and Shvars to determine p, the price minimizing the following quantities among the alternative values of p is selected respectively:

$$AIC(p) = \ln \hat{\sigma}_p^2 + (2p/T)$$

$$SIC = \ln \hat{\sigma}_p^2 + p \frac{\ln T}{T}$$

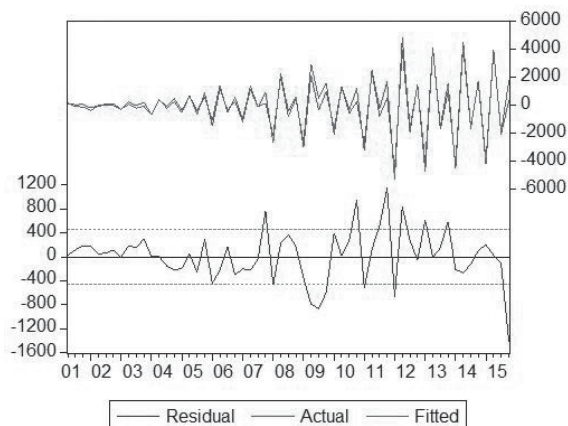
Here, T – number of observations, $\hat{\sigma}_p^2$ – p the most accurate estimation of the dispersion of balances in the autoregressive model from the compilation [2].

Based on the results obtained from the introduction of the ARIMA (p, k, q) model in the different estimates of the P & G designs for the time series of EKI generated during the analysis of fixed capital investments, Akayk and Schwarz criteria are taken at the smallest price p = 3 and q = 3.

Dependent Variable: D(EKI,2)				
Method: Least Squares				
Date: 09/26/16 Time: 15:37				
Sample (adjusted): 2001Q2 2015Q4				
Included observations: 59 after adjustments				
Convergence achieved after 25 iterations				
Backcast: 2000Q3 2001Q1				
Variable	Coefficient	Std. Error	t-Statistic	Prob.
C	11.89718	7.395919	1.608614	0.1139
@TREND	-0.386159	0.212048	-1.821086	0.0745
AR(1)	-1.084382	0.071724	-15.11881	0.0000
AR(2)	-1.040466	0.094661	-10.99148	0.0000
AR(3)	-0.937490	0.067398	-13.90983	0.0000
MA(1)	-0.404180	0.168191	-2.403097	0.0199
MA(2)	-0.237931	0.173700	-1.369779	0.1768
MA(3)	-0.292284	0.166605	-1.754356	0.0854
R-squared	0.954169	Mean dependent var		-1.699703
Adjusted R-squared	0.947878	S.D. dependent var		2034.298
S.E. of regression	464.4345	Akaike info criterion		15.24499
Sum squared resid	11000670	Schwarz criterion		15.52669
Log likelihood	-441.7273	F-statistic		151.6825
Durbin-Watson stat	1.742734	Prob(F-statistic)		0.000000
Inverted AR Roots	-.05-.97i	-.05+.97i	-.99	
Inverted MA Roots	.96	-.28-.47i	-.28+.47i	

Table 4. The result of ARIMA (3.2, 3) model investments in fixed capital

Based on the data of the State Statistical Committee of the Republic of Azerbaijan, figure 3 illustrates based on ARIMA (3,2,3) model, taking into account the free time and trend factor of the time series, which is generated by quarterly estimates of investments in fixed capital. According to the graph, the forecast of the model is basically overlapping with the graph of the main sequence.

Picture4. The timetable of the ARIMA (3,2, 3) model investment in fixed capital

So we come to this conclusion that, the key features of Holt-Vinters and ARIMA (p, k, q) are that it helps to solve short-term forecasting issues. It is essential the number of observations (quaternary or monthly statistical data) to be adequate for the construction of these models.

Given the dynamics of investment in fixed capital during the analyzed period, there is a decline in the first quarter of each year compared to other seasons and the increase in the last quarter. According to the results of both models, this trend is expected to continue in the next years. However, despite the tendency to continue, the dynamics of capital investment in the nearest future is projected to be relatively declining compared to previous seasons.

It should be noted that, the forecast prices receive didn't reflect researchers' judgment or expert assessments, but calculation of forecasting values of specific economic indicators based on existing trend and in some cases based on formal models of time series ARIMA(p, k, q).

The forecastings are inertial because the relevant models take into account the dynamics of the indicators up to the moment of forecasting, and in particular dependent on the trend of time, which is typical for the forecasting of the preceding time interval. In future studies, we will focus on identifying the impact of other economic factors that lead to a decline in capital investment in the country's economy.

REFERENCES

1. State Statistical Committee of the Republic of Azerbaijan. "National Accounts of Azerbaijan" Baku-2015;
2. В.П.Носко. Эконометрика: Основные понятия, элементарные методы; введение в регрессионный анализ временных рядов. Москва 2003;
3. Канторович Г.Г. Анализ временных рядов. 2002, №1, Лекционные и методические материалы.
4. Кораблев Н. М. Краткосрочное прогнозирование временных рядов, содержащих аномальные значения, при помощи моделей искусственных иммунных систем / Н. М. Кораблев, Г. С. Иващенко // Бионика интеллекта. - 2015. - № 2. - С. 95-99.
5. И.И. Елисеева, С.В. Курышева и др.; Эконометрика: учебник для магистров /под ред. И.И. Елисеевой/ – М.: Юрайт, 2012. – 453 с.
6. Prajakta S. Kalekar "Time series Forecasting using Holt-Winters Exponential Smoothing". /Kanwal Rekhi School of Information Technology/ Under the guidance of Prof. Bernard ; December 6, 2004
7. EViews 7. User's. Guide I, II

AYTAKIN ORUJOVA*Baku State University**Phd student, department of "International Relations"**e-mail: aytakin102bm@gmail.com***UDC: 327"71"**

THE CONCEPT OF CULTURE-FUNDAMENTAL FUNCTIONS AND CHARACTERISTICS

SUMMARY

The article examines the main features of culture and its role in international relations. A culture that shapes inter-human relations for thousands of years with the images of different content and images has a fundamental role in the regulation of international relations. Here, in addition to aesthetic or literary views, the need to examine the economic, political and social impacts of civilization, especially in global relations, is as important as possible.

Key words: culture, society, function, system.

British anthropologist Edward Burnett Taylor described culture as "a complex of human, knowledge, faith, art, law, morality, tradition, tradition and ability earned as a member of society." UNESCO has adopted this notion as "a moral, material, intellectual, and emotional order of a society or of a public group that includes literature, lifestyle, coexistence, value system, tradition and beliefs." Ziya Gokalp said this was "a religion of religious, moral, legal, artistic, linguistic, economic, and harmony of a nation."

Culture is a French word derived from the Latin term Cultura. Planting and cultivating meanings come to mind. "The first comprehensive definition of culture can be said to belong to the British Anthropologist Tylora, who has designated culture as a whole of the information, faith, art, law, tradition, tradition, habits and abilities that a person has gained as a member of society. the definition was attempted[3, p. 59].

Ziya Gokalp was the first to describe culture in the Turkish world systematically. He describes culture in this way: "culture in social sciences explains everything transmitted and transmitted by public means, not biologically, in human society". Culture is a form of material and spiritual values that a nation possesses, and it also includes all kinds of information, relationships, price dimensions, visions and minds that exist in society. Together with this, he provides a lifestyle that is

common to most members of the society and distinguishes it from other societies. In our times, culture workers say that they need to "introduce culture rather than defining it" for this difficulty in setting it up. In modern social sciences, the main trend is seen in this direction [4, p.86]. Although we try to concentrate on the definitions, it is accepted that the main issue related to culture is its attributes. In almost all the books analyzing the phenomenon of culture, reference to the characteristics of culture is the most striking example of this.

The difficulty of determining the concept of culture requires consideration of the characteristics of this concept. Although there are many features of culture, we will try to talk about the five main features that have been shared by all the cultures here and that have been studied by the field researchers. They are integrity, learning, sharing, volatility and symbolism. Culture is a system that operates as a system as a whole, forming separate pieces from each other. Although each of these pieces is regarded as a separate unit of their location within the system, it is clear that most of its boundaries are unknown. There is a consistency between the parts of culture. However, this does not mean the necessity of a complete adaptation. One hundred percent adaptation does not take place in any society [5, p.140].

In each culture, the individual-group-organization conflict is a must. Only the levels of conflict in society are different. However, as long as this conflict does not damage the integrity, that culture continues to exist. If we say from a different perspective, the existing culture will continue to live as long as it has absorbed tensions. When a solution is impossible, a cultural crisis occurs, but the cultural crisis does not last forever. After a certain period of time, parts of the culture will be re-formed in the complete unity. Another feature of culture is its study. Individuals, cultures grow in him, and thus become a member of society, which is called 'civilization'. The importance of cultivation is related to "how to satisfy the individual's needs." Every culture defines how to meet needs. For this reason, it is mandatory for a person to learn the culture of 'welfare needs'. This is accomplished by learning not by inheritance [2, p.98]. Culture is shared by all members of society. However, sharing is not the same for every individual, but shows some differences. The main difference is seen in the role of a woman in the person. The sharing of cultural differences is naturally perceived and the culture itself does not hinder it. Even cultural individuals are forced to do so.

Culture responds to actions and actions. If an element in the cultural system changes, or the system experiences external pressure, the entire cultural system will act in accord with this change. Because culture should be so elastic that it can adapt to changing conditions to sustain life. Although all cultures are dynamic, its speed is not the same in every culture. In some societies, adapting to change is faster when some cultures are too resistant to change.

Another feature of culture is symbolic. Symbols are called elements, symbols, sounds, which represent something in a meaningful way. Many human behaviors can be manifested in meaningful ways. However, people should agree on these signs so that signs can not be understood. There are many characters in our lives: Flag, wedding ring, money. These signs have penetrated all layers of society's life.

There may be identical marks for all societies. While some of the signs are common in many societies, many characters are meaningful to one or more communities. For example, cows are a sacred symbol for Hindus. Hilal is an important symbol of Muslims. The five main attributes of the culture we are trying to explain up to here are the qualities that are accepted for each culture and can be said to have been widely accepted by researchers. However, in the work on culture, there are some researchers who say things that are related to culture, in other words, trying to reveal the distinctive features of culture. One of them is Bronislaw Malinowski. Understanding a society depends on understanding the culture of society. In particular, the fact that "every society is self-centered" has made a lot of research on culture and has made even more interesting cultural studies. One of these investigations concerns Bronislaw Malinowski. She has been interested in the origin of culture, has defined the functions of culture, has for the first time put scientific methods in cultural research and has generally formulated a theory of culture. Although Malinowski's theory was considered important by sociologists and public anthropologists, he was also criticized in some ways.

In Malinowski's "Theory of Science in Culture," he draws attention to a number of distinctive features of his title, "Basic Axioms," in addition to the characteristics we have mentioned above. As a matter of fact, "culture is a means of helping to overcome needs, specific, specific problems." Although Malinowski seems to be referring to the characteristics of culture here (learning the need to eliminate needs), in fact, he has further expanded the framework by adding "particular and concrete problems" [1, p.79]. Also, the idea that culture is a tool is also important. Malinowski claims the third axiom of culture is "organized in the form of cultural institutions." This is important because organizing an understanding is a very important factor in understanding that understanding. There are six main institutions in societies. These are religions, families, economics, education, politics and leisure. Culture is also organized into organizations. If there is a change in any of the institutions, this situation will be reflected in all other institutions immediately. However, the correlation of changes to each other can not be the same. For the same period, the priority in the community is the institution-institute, which has the most impact on other institutions. For

example, in today's world, economics and politics are more effective than others. Small changes occurring in these two bodies are immediately recognized by the society and cause a large impact. But changes in education, for example, will not affect society as economic and political changes [4, p.37].

The difficulty of describing culture is lying here. The framework for recognizing culture is not limited to that. It is necessary to know its functions for the formation of a detailed understanding of the concept of culture and its features. Malinowski sought to justify the function of culture in the heading of needs.

There are three main functions of all successful cultures. These are biological, instrumental and connective functions. Culture should provide the necessary goods and services for our lives, and must meet the members' bio-psychological needs. Conflicts should be resolved; culture must adapt to changing circumstances and direct individuals to activities that are vital to life. Culture is like eating, growing, biologically; education, healthcare, instrumental; religion, and aesthetics.

According to the second axis of culture, "culture is a system of objects, actions and thinking." That is, culture is a system consisting of thoughts, actions and objects that carry out these thoughts. Both material aspects of culture (objects and actions taken) also have spiritual direction (thanksgiving). The only two of these give us the cultural system.

It can be argued that culture has been influenced by globalization, and therefore becomes more complex in its transformation, and that its relationships become rapidly developing and transformed into communication forms. For this reason, it is necessary to interpret the effects of the interaction we have on individuals and societies.

REFERENCES

1. S.F.Nadel, "Malinowski on Magic and Religion", London, 1970.
2. Evans Pritchard, "Sosyal Antropoloji", İstanbul, 2005.
3. Michael WALLER, "The Public Diplomacy Reader", Washington, The Institute of World Politics Press, 2008
4. Guillaume SIROIS, "Cultural elements in public diplomacy: the challenges of globalization", Canadian Cultural Observatory, 2007.
5. Shaffer Brenda, "Introduction: The Limits of Culture: Islam and foreign policy", Cambridge 2006.

SANUBAR BABASHOVA*Baku State University**PhD student of department of "International relations"**e-mail: babashlisanubar@yahoo.com***UDC: 327:321.01****THE THEORY OF BALANCE OF POWER AND
DYNAMICS OF MODERN INTERNATIONAL
RELATIONS SYSTEM****SUMMARY**

The balance of power has always been central concept in the international relations theory and debates around it. The nature, dynamics, actors, history and future of the balance of power remain its significance in the international relations theory. The effectiveness, status and conditions are debated issue among different theorists, authors. The concept stands in the center of analyzes being regulative rule and significant principle of the international relations. The article illustrates nature and dynamics of the balance of power. While the effectiveness of the balance of power remains as crucial case in the international relations theory and debate, its major problems, opportunities and contradictions within the international system have been analyzed in the article.

Keywords: *balance of power, hierarchy of power, interventionalist system, the concept of hegemony, international system*

The extensive disputes and wide range of crisis have been experienced by the great powers of the international system. Uncertainty of modern world politics and international system has never been at this point. Some more theorists and investigators tend to determine uncertainty of the international system through different concept, formula and finally theories. The concept of balance of power has been the focus of attention of the political studies and analysis due to its historical effectiveness in the international system. The balance of power maintains significance in the regulation of international relations. The balance of power is fundamental rule and major principle of the international relations. Theorists attempt to find out developments and processes through the dynamics and characteristics of the balance of power, rather than situation of the concept in the XXI century. Meanwhile, the balance of power presents only to study of international system as a regulative formula.

That is necessary to concentrate on theoretical basis in order to determine essence, nature, dynamics of the balance of power. The balance of power in a narrow sense means that, international system created by the states sharing the similar power and credibility. In a wider sense the balance of power means, self-defence position and politics of the state or group of states through equalizing their power with other states. The states practise the politics of balance of power through two methods — increasing of the elements of power; founding alliance with other states through power combination.

The major cause of the collapse of the balance of power has historically been destructing conflicts and bloody wars. New alternatives appeared for the balance of power through the years. That was the collective security. The concept of collective security caused formation of the new ideas and appearance of supporters around them in the international relations theory. Nevertheless, the formation of alternatives has never influenced on the prominence and significance of the balance of power in the international relations theory. The rivalry between and among different concepts and the balance of power triggered analysis and theoretical disputes around it.

The balance of power is more likely to restrict potentiality of destruction of the international order. The system based on common values prevents opportunities and desires attempting to dissolve international order. Theorists claim that, the concept of the balance of power has been firstly presented by french diplomat Cardinal Rischelieu due to reform unity based on religious values among the sovereign states. The concept has been presented by its founders in order to serve to the national interests [1, p. 50].

The phenomenon of national interest appeared in the period that balance of power emerged. The sovereign states determined national interests as most sacred politics. Better explanation has been presented by Adolf Hitler as «the law of nature is free off political frontiers». The supporters argue that, national interests is higher and supreme over the any types of issues and affairs. The crisis, conflicts and wars are inevitable in the condition of national interest. The national interest require to damage other nations for the establishment of the nation-state, get rid offresponsipilties in regard for state neutrality, interventionalist policy as well. The concept has been illustrated in the Diplomacy by Henry Kissinger as «the purposes legalize methods». Nevertheless, the future of the balance of power concentrated on national interest is particularly uncertain. Purposes and methods derived from the national interest contradicts to common interests, values and world order.

French thinker Montesquieu considered the balance of power «transition from diverity to unity». Strong states tend to acquire hegemony and weaker ones

attempt to increase power through coalition [2, p. 45]. In another sense strong states tend to control weaker ones through strengthening politics furthermore. John Mearsheimer stated that, states tend to gain more than their need due to organize their defence in the system of the balance of power. Theoretically, weaker states attempt to cooperate with powerful ones and this type of relationship is «waggoning» in the international relations theory.

That is necessary to concentrate on history of the balance of power due to determine its dynamics. Historians define two major system of balance of power. The first is connected XVII century's sectorial conflict — Thirty years' war. Thirty years' war between catholics and protestants, especially in german principalties is clear instance. Thirty years' war is considered bloodiest conflict untill World War II. European monarchs had brutally damaged each other. The war was concluded with the Westphalian treaty. Meanwhile the new system of the Westphalia appeared in the international system. The new system kept the world order for about 150 years, untill the French Revolution. The Westphalian system created «the concept of hegemony» as well.

The second and widely-spreaded is the Vienna system appeared after the Napoleonic wars. Napoleon destructed previous balance through the occupation of large part of Europe with the biggest army ever. Napoleon used set of methods and instruments due to defeat his enemies. «Continental blockade» is clear instance for Napoleonic strategy. «Continental blockade» intended European independent and semi-independent countries breaking of any sort of affair and relationship with Great Britain. Russia being the closest ally of England was forced to join to «Continental blockade» after Tilsit peace. While «Continental blockade» affected European situation, but failed to weaken Great Britain in the European affairs. Napoleon captured Berlin in 1806, dissolved Roman Pope existing since 756 in 1809, Holy Roman Empire through the European hegemony claims. Meanwhile borders and principles which characterized old system lost their legality [3, p. 126].

Every world order has been created by the leader state of the period. After French revolution and Napoleonic war international system experienced new balance of power. The leaders of new system were Great Britain, Russia, Austria as the winners of Napoleonic war. The major aim of new balance of power was to avoid any types of threat to monarchic structure of Europe. The system prevented liberal revolts and crisis. Austrian diplomat Metternich systemized balance of power and presented new system. The system of balance of power preserved its effectivness within hundred years. After some more dozen years rise of national interest of various monarchs, loss of legality and stability caused end of the balance of power.

Bismarck's arose in Prussian political arena, his nationalist unification policy based on «blood and sword» changed current situation, the balance of power in favor of Germany. Longlasting Italian revolution got its gains with the unification of Italy. Thus, international situation and order changed totally. Several more theories claim that, the balance of power disappeared from the international politics with the outbreak of World War I. While others believe that, there will always be necessity for the balance of power and the concept will ever exist in the international relations system.

After determining historical background the major question is what does the concept of balance of power mean in practice? We categorised states as «A», «B», «C», «D» in order to illustrate system. The state of A threaten a state of «D» after economic and military advancement. Meanwhile state of «A» attacked state of «D» because of her national interests. The state of «D» is not only state suffer from «A»'s threat and attack. States of «B» and «C» are threaten by «A». Because «A» will be attack «B» and «C», if it is necessary for «A» because of inevitable national interest. Therefore states of «B», «C», «D» should create alliance against «A» in order to secure their independence and interest. That is necessary to recover destructed balance of power for «B», «C», «D». The system of balance of power created against Napoleon is clear instance for the explanation above.

The major purpose of the balance of power avoid the formation of hegemonic power due to secure the current system. The system of balance of power will give result, if it is applied well. Every single system maintains beginning and ending. The system created after Napoleonic war experienced its ending in 1890s. System ruler and controller should consider every single potential threat due to preserve system. Russia and France concluded partnership treaty in 1891. The situation totally changed in the European region with concluding of the following treaty between Russia and France on military cooperation. The fact proves military treaty necessitates military conflict. The alliance between Russia and France opposed against British-German alliance. There was uncertainty regarding for Great Britain. Great Britain does not maintain eternal friends, but interests. Meanwhile, the balance of power dissolved with the formation of military camps in the beginning of XX century.

The balance of power has been experienced four model of international system in XIX century:

1. Eve of World War I, ending of the European empires. Metternich system or Vienna order was the real instance for the balance of power. The system of balance of power dissolved with the appearance of military camps.

2. End of World War I until the World War II. The empires and states started to destruct each-other internally and externally from 1918 until 1945. The period has been characterized as anti-balance of power.

3. Cold War period. The system has been characterized weakening of traditional European states, disputing ideologies, bipolar rivalry based on american-soviet contradictions. The balance of power has been dominated by two polar state. According to structure and dynamics that was the semi-balance of power. Rivalry, contradictions, crisis and threats happened between two pollar states. The balance of power has been determined by these polar states. Nevertheless blockization within 1945-1980s increased friction, collision and rivalry and destructed the bipolar system finally. The system of bipolar was more strained rather than multipolar system. Thus, high tensions weakend both blocks internally and externally. Meanwhile, bipolar system came to the end with disolution of the balance of power.

4. Post Cold War era. The collapse of Soviet Union and cease of ideology based on socialism disappeared previous balance and created the new one. Some more theorists argue that, the winner of bipolar system created unipolarity in the international relations system [4, p. 79].

Composite, structure and dynamics of the system appeared after cold war is extremely disputed. There are strong debates around multipolarity of system, unipolarity centred by one super power, globalization, clash of civilization in international relations system.

How effective is the balance of power in the keeping of peace? Some more theorists which reject the concept of balance of power claim that, bloody conflicts as Seven Years' war, Crimean war occured in the balance system. These theorists argue effectivness of the balance of power in condition of bloody wars. However supporters of the balance of power state that, these wars were the conflicts had not created any extreme effect on the system. Several theorists confused the concept with «the power hierarchy». According to them the power hierarchy preserve sytem because every single subject of the hierarchy accepts own stair (place). All types of hierarchic structures are temporary, they dissolve with a rise of weaker states and fall of strong ones. The Eve of World War I period is clear instance for the above mentioned facts. Germany and Japan changed the system through the destructing order in favor of them after apperance in the world politics in the of XIX century. Meji Restoration (1868) and German Unification (1871) forced the countries to modify world order [5, p. 120].

Germany armed Boers in the South Africa against Great Britain, intervended Morocco against France, Japan dominated in the Pacific region against China and Russia through the occupation of Korean Peninsula, Kuril islands and some other territories. Meanwhile, the balance of power and world order changed completely with the appearance and rise of Germany and Japan.

The multipolar system has been experiencing with different more problems. One of major element of the multipolar system is the «balance keeper». The

multipolarity always needs for the balance keeper due to secure international order. Great Britain appeared as balance keeper in the previous multipolar system, in which the balance of power was successful. Great Britain kept the balance through temporary coalition and alliances with different monarchies or states within the XIX century. British empire cooperated with Russia and Austria (Napoleonic war), France (Crimean war against Russia) even with Germany in different disputes and conflicts.

As I mentioned above, the balance of power is effective as long as the potentiality of conflicts and wars are less than stability and constancy. If the potentiality of crisis, threat, conflict is high, that means the balance has been modified in favour of someone.

The balance of power is concrete and invariable concept. Therefore, the concept effectively and clearly explains structure, nature, dynamics of the system. When it comes to the current situation, that is obvious the balance of power has been dissolved nowadays. The multipolarity met with several more complicated problems and modified its integral dynamics as well. Multipolarity is not more likely to exist any more together with these crisis in the international system.

The problem of post cold war multipolarity has been lack of balance keeper. That is hard to describe the balance of power without balance keeper. Meanwhile, the multipolarity of system is flexible and temporary and is more likely to change in favour of one of superpowers. The future of system dependent on interests of major powers, the concept of hegemony and correlation of the power elements.

Another problem of current multipolarity is actors and dynamics the of system. Modern multipolar system is differentiated with the older one because of the concept of superpower. Thus, multipolarity is just organized by one or more with impact of superpower tensions. Superpowers are more active and pretentious rather than other subjects in the world politics. That situation created opportunities for polar states. Meanwhile, the balance of power is modified by superpowers.

Finally, the nature of current international system is complicated. The complexity of system created challenges in the determination of the system. Nevertheless, the theory of balance of power is quite effective in the system analysis. Thus, the theory of the balance of power keeps its prominence, significance in the international relations analysis. When it comes to the future of the balance of power, however the situation of the notion is uncertain, the concept of the balance of power will always be integral part of analysis around the international relations theory.

REFERENCES

1. Charles de Secondant baron de Montesquieu, Melvyn Richter, The political theory of Montesquieu, New York, Vail-Ballou Press, 1977, 357 p.
2. Morgenthau H. J., Politics among Nations : The Struggle for Power and Peace, New York, Knopf Doubleday Press, 1948, 489 p.
3. Michael G. R., Nicholas O. B., International Relations: The New World Of International Relations, New Jersey, Prentice-Hall, 2000, 516 p.
4. Kenneth N. W., Theory of International Politics, California, Random House, 1979, 251 p.
5. Robert J. A., Robert J. Y., International Politics: Enduring Concepts and Contemporary Issues, London, Pearson/Longman, 2005, 594 p.

MUHAMMAD SAEED

*Masters in International Relations,
National Defence University Islamabad, Pakistan.
e-mail: mmsb1000@gmail.com*

UDC: 327(4/9)

BLACK GARDEN TO RED HEAVEN: A COMPARATIVE ANALYSIS OF KHOJALY GENOCIDE AND INDIAN ATROCITIES IN KASHMIR

SUMMARY

The Nagorno-Karabakh and Kashmir conflicts have many similarities. Both territories are occupied by other countries; both are Muslim majority regions and are recognized by the UN & international organizations as disputed and occupied areas. Human rights violation and brutal atrocities by occupied forces including putting innocent people in hostage and illegal killings are common. Actors at system level are important to solve Nagorno-Karabakh and Kashmir conflicts but their criminal silence is extremely pensive. Pakistan and Azerbaijan both want peaceful settlement of their issues but opposing countries are not willing to resolve.

Keyword: *Nagorno-Karabakh, Kashmir, Conflicts, Human rights violation, Genocide*

Introduction

21st century is considered as the century of globalization and integration. In the contemporary world, the concept of international citizen has been emerged. Technological advancement and faster modes and means of communications have shrunk the distance between east and west and world has converted into global village. The phenomenon of globalization has made feasibilities for free movements of goods, services and ideas among nation states. About the impacts of globalization on Westphalian state system, two different school of thoughts have been emerged.

One school of thought asserts that Westphalian state system has been affected badly by the phenomenon of globalization. Especially, supranational governance structures i.e. International Monetary Fund (IMF), European Union (EU), Non-Governmental Organizations (NGOs) i.e. Human Rights Watch, Amnesty

International etc. along with international efforts towards single global market economy are the elements which are challenging states' writ. According to Susan Strange "Globalization is the process in which the authority of the governments of all states, large and small, strong and weak, has been weakened as a result of technological and financial change and of the accelerated integration of national economies into the one single global market economy."

On the other hand, second school of thought is totally opposing above mentioned point of view. According to this school of thought, state is still an influential actor in this anarchic world and states are not affected by globalization rather the phenomenon of globalization has been constructed by major powers. In order to pursue their foreign policy objectives, states use pragmatic approach without taking global forces into serious account. Still the rule of 'might is right' is prevailing and still justice is define by powerful. Take the example of Syrian crisis, 400,000 innocent men, women and children have died and millions of people have migrated. But still the tug of war is going on between regional and extra-regional powers in Syria despite the presence of all supranational organizations and international human rights bodies.

In this age of globalization, still humanity is suffering in different corners of the world. From Syria to Palestine, from Iraq to Myanmar, and from Kashmir to Nagorno-Karabakh innocent humans are the victim of oppression and tyranny. But criminal silence of international community over these atrocities is extremely pensive. Particularly, this research has been conducted to focus on ongoing territorial dispute between Pakistan and India over Kashmir along with Nagorno-Karabakh a conflict between Armenia and Azerbaijan. The aim and objective of this research is to highlight Indian atrocities in Kashmir and Armenian oppressions against innocent Azerbaijani people in Nagorno-Karabakh region.

When I began the research for this paper during my trip to Azerbaijan, fortunately, I was given the opportunity to discuss with Professor Dr. Zeynal Hasanaliyev – dean of the faculty of International Relations and Economy in the Baku State University, Professor Dr. Agalar Abbasbayli – the head of the chair of International Relations, Dr. Alimusa Ibrahimov and other notable faculty members of the Baku State University. While in Strategic Research Center (SAM), the primer think tank under the presidency of Azerbaijan, I was enlightened a lot to meet deputy director SAM Dr. Gulshan Pashayeva and Dr. Kamal Makili-Aliyev. During these talks, I learned a lot about the history and geopolitics of the South Caucasus region and about bilateral relations between Islamabad and Baku. Before proceeding further, it is important to elaborate Pakistan-Azerbaijani relations.

Pakistan - Azerbaijan Relations

Azerbaijan and Pakistan are two brotherly Muslim countries sharing common faith, history and culture. In 1991, Pakistan was the second country after Turkey to recognize Azerbaijan as an independent state. Both countries have established bilateral diplomatic ties in 1992. Close cooperation and collaboration in all domains have been witnessed between Azerbaijan and Pakistan. Diplomatically, Islamabad and Baku have advocated each other's stance over Nagorno-Karabakh and Kashmir at all international forums. Both countries have supported one another in every time of trial and I am not reluctant to declare Pak-Azerbaijan friendship the "all weather" friendship.

The Republic of Azerbaijan is situated in the South Caucasus region, which is considered as the crossroad between the Southwest Asia and Southeastern Europe. Similarly, it is also the intersection of eastern and western culture and civilization. In 1828, Treaty of Turkmenchay has been signed between Abbas Mirza of Qajar Dynasty (Persia) and General Ivan Paskievich of Imperial Russian Military, which concluded the Russo-Persian War (1826–28). Under this treaty, Russia started to control the South Caucasian region. Latterly, Azerbaijan remained the part of Soviet Union till its disintegration.

In 1993, Haydar Aliyev became the third president of Republic of Azerbaijan. He laid the foundation of modern Azerbaijan and was called "The Father of Azerbaijani nation". He had been the member of former Soviet politburo and the leader of Soviet Azerbaijan from 1969 to 1987. After Haydar Aliyev, his son Ilham Aliyev took office in October 2003. Under his leadership, numerous economic growth has been recorded. Between 2003 to 2012, per capita GDP grew from USD 880 to 7450 i.e. from lowest to the highest in the South Caucasus. Hydrocarbon resources are the most important indigenous product and is considered as the lifeline for Azerbaijan's economy. Azerbaijan has 7 billion barrel proven oil reserves. There is the network of pipelines, through which oil and gas passes from Azerbaijan to Russia, Georgia, and Turkey and further to Europe.

Both countries are celebrating silver jubilee of their diplomatic relations. In February of current year, His Excellency Ilham Aliyev, the President of the Republic of Azerbaijan visited Islamabad at the occasion of ECO summit.

Nagorno-Karabakh conflict:

The Nagorno-Karabakh conflict is often associated with dissolution of Soviet Union in 1991 when Azerbaijan and Armenia attained independence but it can be traced back to years after World War I. Nagorno-Karabakh was the part of Azerbaijan and lied within its internationally recognized border. After Russian

Occupation of Azerbaijan in 1805, massive number of Armenian started resettling in this region, in order to change demography of native Azerbaijanis artificially. The Nagorno-Karabakh conflict started in 1987, when Azerbaijani people were attacked in Khan Kandi that resulted into huge number of Azerbaijani refugees and IDP's in Armenia. On 20 February 1988, Nagorno-Karabakh Autonomous Oblast (NKAO) was transferred from Azerbaijan's SSR to Armenian SSR by Armenian majority of the region through resolution and Azerbaijan was even not informed and consulted in this process. On 22 February 1988, local Azerbaijani people protested in peaceful manner against this decision, Armenian gunned down two Azerbaijanis that were first victims of this conflict. Later on, 26 Armenian and Azerbaijani people were killed in riot in Sumgait city of Azerbaijan from 26-28 February, 1988. Afterwards, this proved in court, that this violence, massacre and unrest was caused by Armenia through an Armenian Edward Grigorian, a native of Sumgait. He was assigned task to kill Armenians of Azerbaijan to cause unrest and violence and lead an anti-Azerbaijan campaign [1].

Azerbaijan rejected Nagorno-Karabakh resolution of Armenian separatists, so on eve of its independence in 1992, the Nagorno-Karabakh region was recognized part of Azerbaijan as boundaries of Azerbaijan SSR were entitled to it. Azerbaijan became member of the UN in 1992. Azerbaijan's map and border containing Nagorno-Karabakh as its part was recognized by the UN at that time. Armenia also accepted territorial integrity of countries including Azerbaijan to become member of UN in 1992. Now, Nagorno-Karabakh is part of internationally recognized border of Azerbaijan and is integral part of its territorial integrity as recognized by several resolutions of the UN Security Council and international organizations. These resolutions stressed that Armenian forces have illegal occupation of Karabakh and should leave this part. So, Azerbaijan's military operation to control of its territory is justified as against false attempt of some countries and international agencies to stop these operations [2].

Ethnic Armenian separatist movement started in 1994 to control Nagorno-Karabakh part on behalf of Armenia and other foreign countries, which resulted war with Azerbaijan. Ethnic Armenian separatists have been controlling Nagorno-Karabakh since the end of this war in 1994[3]. After it, cross-border violence is common. The Khojaly incident is example of how harshly Armenia is acting on its agenda of changing demography of Nagorno-Karabakh region by mass cleanliness and mass displacement of Azerbaijanis. In April 2016, several soldiers and civilian from Azerbaijani and Armenia were killed in the cross border clashes. The UN does not recognize Nagorno-Karabakh as independent state and stressed that this matter should be resolved by mutual discussion between Azerbaijan and Armenia. Armenia is providing weapons, training and funding

to separatists in order to keep hold on this part. According to international laws, Armenian succession of Karabakh is unlawful [4]

Khojaly Genocide

The Khojaly genocide was the most severe incident of Armenian atrocities done on 25-26 February 1992. Armenian army and paramilitary forces bombarded massively by artillery weapons. It killed 613 innocent people including 106 Women and 63 Children. Large number of people were made hostage (1275) and 150 civilians are missing to date. All the town was demolished. About 487 inhabitants were severely wounded. This was totally outrageous incident as Khojaly was purely civilian settlement having no army personnel or equipment Also this assault was not justifiable as it's provided no military level advantage [5].

Kashmir Issue

Kashmir issue is major territorial conflict between Pakistan and India. It started with the partition of India. Maharaja Hari Singh ruled Kashmir in dictatorial and suppressive way from 1925-1947. It is Muslim majority region containing more than 80% Muslim population. A political party with the name of All Jammu & Kashmir Muslim Conference was established in 1932 in Kashmir for Muslims rights. Although Maharaja permitted limited democracy in 1934 but Muslims were feeling unease with him due his Anti-Muslim policies.

At the time of partition of India, Instrument of partition of Britain allowed princely state to freely accede to Pakistan or India or remain independent depending on the basis of geographical existence and wishes of people. As the state of Jammu and Kashmir was geographically connected with Pakistan, had Muslims majority and people were willing to join Pakistan. Considering this situation, India send large number of Indian troops in Kashmir, in return Kashmiri people started demanding Maharaja to join Pakistan. Due to high tensions in Kashmir that were leading toward tribal warfare and Indian pressure, Maharaja submitted to India to join. India claims that on, 26 October 1947, Maharaja had signed controversial Instrument of Accession. Lord Mountbatten (the last viceroy of the British Indian Empire) accepted the accession by stating that People of Kashmir has to decide this matter through the power of vote/plebiscite. But India has not allowed Kashmiris to use their right to decide with plebiscite and has discarded every attempt to hold plebiscite. [6]

Pakistan and India has fought wars on Kashmir issue in 1948, 1965 and 1999 but the issue remain unsolved. Internationally, it is oldest unresolved conflict still active on UN forum. It is main political dispute between the two countries.

Kashmiri People and Pakistan has not accepted the claim about Instrument of Accession. Even its existence is suspicious. The UN does not rectify Indian claim and designates Kashmir as disputed land. All the world countries except India recognize it as disputed state. In reality, it is justifiable by all the laws and principles regarding partition of Indian subcontinent in 1947 that Kashmir has to become part of Pakistan due to following reasons, Muslim majority State, Geographically connected with Pakistan and have strong economic linkage with different areas of Pakistan.

India is continuously violating basic human rights of People in occupied Jammu & Kashmir region. According to report, Indian forces and local police have killed more than hundred thousand Kashmiris since 1989. Indian forces have forcibly disappeared more than 8000 people [7]. They executed detainees in custody. Innocent and peaceful demonstrators have brutally tortured. International agencies like Amnesty International raise the issue of rape and sexual harassment by occupied Indian forces in Kashmir and stated that Indian forces use these acts as weapon to punish and humiliate local people.

In routine search operation, Indian forces assault Kashmiris without reason. In July 2016, When Indian forces killed a young Freedom fighter Burhan Wani, then civilian demonstrations against Indian forces started. Huge number of civilians chanted slogans of freedom. Indian army responded ruthlessly by firing bullets & CS gas and killed more than 90 people. Indian forces have used pellet guns that damaged eyes of more than one thousands civilians and blinded lot of them. In only 4 months, more than 17000 civilians including children were injured, 5000 were arrested, and toughest & longest curfew was imposed in Kashmir. This is worst example of state violence. No state of the world has willfully shot their civilians to kill or blind them like Indian government in the past [8].

Role of Indian government since 1990 clearly depicts that status of Kashmir is occupied and not control. Indian security forces are involved in brutal atrocities. Detention of suspect for period of six month without any trial is allowed for Indian soldiers. They can stop subversive activity of any group and ban it, they can hold secret trail whenever there is any suspect of guilt, in other words Indian security forces have given free hand, and they misuse it. During last ten years, Indian army is acting on catch and kill policy of suspects, has raises violence and broken every international Human Right code. Azerbaijan has always supported Pakistan on Kashmir issue on all international forums, and stressed to solve this issue through dialogue and peaceful manner according to the UN resolutions [9].

CONCLUSION:

Nagorno-Karabakh and Kashmir issues have many similarities. Both of these territories are occupied by other countries and the UN resolutions regarding these issues are not being enforced due to halfhearted efforts of International organizations including the UN. Pakistan and India are nuclear power and Kashmir is major conflict between them and they have already fought wars on this issue. Now this conflict has turned into nuclear flashpoint between both countries, Similarly Nagorno-Karabakh has become serious issues regarding cross boarder armed clashes of Armenia and Azerbaijan and is serious threat to stability and security of the Caucasus as well as Middle East. Such attitude of international community toward these issues is major hindrance to wipe out main causes of terrorism, and extremism from this region. These similarities of these two conflicts brought close these two countries and both support each other on every international forum. When resolution regarding Nagorno-Karabakh conflicts was first time presented at UN Security Council, then Pakistan was its non-permanent member, and it supported this resolution & lobbied to adopt this document.

Pakistan has supported Azerbaijan stance on Nagorno-Karabakh Issue consistently in the UN and OIC for its peaceful solution. Pakistan has not yet recognize Armenia, whenever Armenia tried to approach Pakistan for this issue, Pakistan softly replied that at first you have to solve Nagorno-Karabakh Problem. As Pakistan and India are located on important geopolitical area of Asia, so many countries exploit Kashmir conflict for their political gains and try to keep this issue unsolved so that both countries should consult them. Similarly Russia is behind Nagorno-Karabakh issue, and cause hindrance to solve this problem to maintain his status-quo in that region. Nagorno-Karabakh and Kashmir are Muslim majority areas. International forums are mostly in the hands of countries that tries to undermine Muslim countries. It is clear from the Russia invasion on Ukraine, international community responded instantly but when it comes to problems of Muslim countries, they seem to have no concern.

REFERENCES

1. De Waal, T. (2013). *Black Garden: Armenia and Azerbaijan Through Peace and War, 10th Year Anniversary Edition, Revised and Updated*. NYU press.
2. Gardner A.M. (2011) Nagorno-Karabakh: Balancing Standards?. In: Democratic Governance and Non-State Actors. Palgrave Macmillan, New York
3. Novikova, G. Transit Stud Rev (2012) 18: 550. <https://doi.org/10.1007/s11300-012-0216-8>
4. Popjanevski J. (2017) International Law and the Nagorno-Karabakh Conflict. In: Cornell S. (eds) The International Politics of the Armenian-Azerbaijani Conflict. Palgrave Macmillan, New York
5. Coyle J.J. (2018) Nagorno-Karabakh. In: Russia's Border Wars and Frozen Conflicts. Palgrave Macmillan, Cham
6. Mangrio, N. (2012). A Historical and Political Perspective of Kashmir Issue. *Dialogue*, 7(3), 256.
7. Amnesty International: Impunity for enforced disappearances in Asia Pacific Region must end. 2007, Public Statement. Index: ASA 01/007/2007 (Public) News Service No: 167)
8. Mathur S. (2016) Kashmir and International Justice. In: The Human Toll of the Kashmir Conflict. Palgrave Macmillan, New York
9. Baba, N. A. (2012). Democracy and governance in Kashmir. In *The Parchment of Kashmir* (pp. 103-124). Palgrave Macmillan US.

TAMAM JAFAROVA*Baku State University**assistant professor of the Department of Diplomacy**and modern integration processes**e-mail: tjafarova59@mail.ru***UDC: 061.231:331.105.44****GENDER QUOTAS AND INTERNATIONAL EXPERIENCE****SUMMARY**

The article is about gender quota problem, increasing women representation in elective-representative and executive structures. Quota is the main mechanism, creating conditions for women to apply equal opportunities with men in the political life. The author, touching the legal bases of the gender quota, notes that the implementation of the principle of gender equality in international documents is great importance to women's equality in practice in different countries. In the second half of the twentieth century, steady progress has been observed in this direction in which the rights of women began to be considered in international law as an integral component of the concept of human rights. The United Nations and its institutions working to promote gender equality as all the major international organizations of different directions - the ILO, the Council of Europe, European Union and others played a greater role in the promotion the rights of women at the international level.

The article also analyses international practice in the area of quotas. Basing on the Global Gender Gap Reports prepared by the World Economic Forum and information base of the "Women in National Parliament" of the Inter-Parliamentary Union and International Institute for Democracy and Electoral Support (International IDEA) the author presents the dynamics of women's representation in parliaments around the world. Today about 100 countries have introduced constitutional, electoral or political party quotas. Women on average occupy only 20.3% of parliamentary seats around the world. According to the author, Scandinavian countries (Iceland, Denmark, Finland, Norway, and Sweden) include to the top five "gender equal" countries.

According to the author situation in Azerbaijan is indicative of most post-Soviet states, where there is a predominance of men in politics. Today, Azerbaijan has all conditions for women's equality policy: there is a mechanism of public

policy; gender equality legislation that meets international standards; the state program in the field of women's policies.

Key words: *gender, gender equality, equality between men and women, informal quotas "parity democracy", "positive" discrimination, the civil and political equality of women, sustainable development, proportional representation, "critical minority", a law on the equal status, the formula "50/50" international conventions "Beijing Declaration", the law "On gender equality" of the Azerbaijan Republic*

Political equality of women and opportunity for their active participation in all spheres of public life and career development is a prerequisite for democratic development of society. In modern developed countries equality between women and men is regarded as a factor of stable, human and sustainable development. Azerbaijan is the country actively aiming for democracy, hence solution of this problem is vitally important for the future of our state. Study of international experience of women's integration in public-political life is essential and makes relevant theme of the study. It is very important for development of the present-day policy regarding women, which would ensure their harmonious development.

The sphere of women's participation in politics and decision-making process is the major backlash from the point of view of gender equality. However, we must not forget that ways and rate of women's involvement in political processes depend on the level of country development. In developed countries these rates are defined by activity of women and women public organizations that for a long time and successfully collaborate with the governments.

Incorporation of the principle of gender equality in the international documents is essential for the ensuring of women's equality in practice in various countries. In the course of steady progress in this area, observed in the second half of XX century, women's rights became regarded in the international law as an integral and indivisible part of the human rights' concept. A concept of the "human being-woman" (UN terminology) (1) appeared, meaning that both women and men shall equally enjoy human rights. United Nations Organization (UNO) and its institutions that established for the promotion of the equality of women played an important role for the equality of women on the global level;

The strategy of "parity democracy" is considered one of the most comprehensive and logically structured. It is based on theoretical studies - preparation important international documents in the sphere of women's rights protection as, e.g. Convention on the elimination of all forms of discrimination against women (2). It was adopted by UN in 1979, and for the first time raised an issue of women's right as an integral part of human rights. Among other measures,

Convention called all member states to include the principle of equality of men and women in Constitutions and other legislative acts of their countries, and aim at its practical implementation. One of recommendations of this Convention was related to the adoption of special measures and procedures (“positive” or “affirmative” measures) contributing to actual aligning of the status of men and women. Among other issues Convention dealt with the allocation of special quotas for women in representative agencies or legislative and executive bodies; in the lists of candidates for deputy; in leading bodies of the parties, movements - to achieve real equality of women in politics.

The next package of documents critically important for the affirmation of civil and political equality of women was formed in the course of preparation to the Fourth World Conference on Women held in September, 1995 in Beijing (3). The strategy of “parity democracy” was discussed at one of regional meetings preceding Beijing Conference, in October 1994, in Vienna. This strategy was developed by the Committee for Equality between Women and Men and Human Rights Directorate within the framework of the Council of Europe. The strategy embodied ideas and proposals of women’s organizations from West European countries put forward at that time. These organizations demanded from their governments and leading bodies of the European community to take special measures for the guarantee of real equality of women in power structures. Key motto of that time: “parity”, representation of women and men in power structures on “50/50” principle” (4).

Special attention is also paid to the equality of rights of men and women in the European Union; this was reflected in the establishment of special Committee on Women’s Rights and Gender Equality under the European Commission. Since 1990-s one can see in the international documents transition from the concept “equality of women and men” that could be interpreted as “bringing women up” to the men’s status to a concept of “gender equality”, which means recognition and establishment of international standards of equal rights for women and men (5).

Real conditions for wide participation of women in management and ensuring of gender equality have been created in a few world countries. However, the progress in strengthening of legal norms for the guarantee of equality and observance of law can be seen in all regions. Establishment of various quotas for women resulted in their wider participation in political power structures. Increased representation of women in the parliaments is ensured by the introduction of gender quotas in constitutions of political parties (6). In various countries quotas were introduced due to different reasons.

In post-communist countries, such as Bosnia-Herzegovina and Serbia quotas were introduced as mandatory prerequisite of democratization of society.

Intention of post-communist countries to join the Council of Europe was also an incentive for the acceptance of quotas at the legislative level. Greece introduced quotas “following recommendations of the European Council dated 02.12.1996 on the balanced participation of women and men in the decision-making process”. Party quotas were included into constitutions of many social-democratic parties forming Socialist International. They carried out its resolutions. To be fair, effectiveness of quotas varies. This measure does not always result in noticeable increase of women’s representation in parliaments. Whereas in the countries with the long-term stable traditions of freethinking, tolerance and democracy, and elaborated legislation ensuring equality of civil rights, high representation of women in power structures is ensured without any quotas. The Netherlands may serve as an example.

In the countries in “transitional period”, where such traditions are absent and with the strong prejudice against women’s participation in politics, use of quotas might become an efficient means for ensuring equal political representation of men and women.

The progress was also observed with women holding higher governmental positions. After 1990 twenty four women were elected heads of states, or governments. At the end of 1994 ten women were heads of governments in their countries - unprecedented event in history. During 1987 - 1994 number of countries where women did not occupy ministerial posts reduced from 93 to 62. At that time about one third of ministers in six countries (Denmark, the Netherlands, Norway, Seychelles, Finland and Sweden) were women. Even more women held positions of deputy ministers. Whilst in 1987 there was 15% of women on this level in 14 countries, in 1994 women held these positions in 23 countries (7).

In the Netherlands, Ireland, Germany they lay emphasis on participation of women in the government of state. Recruitment of civil servants in these countries is carried out on the basis of sex at the level of state policy. The purpose is to ensure wider participation of women in elective power agencies, at leading managerial positions, higher and intermediate positions in the ministries. The government of the Netherlands pursuing the strategy of positive measures was able to create “women-friendly environment”. They established the Emancipation Council and Department for the Coordination of Gender Equality Policy. As a result of policy of positive measures taken by the government and political parties number of women in the government authorities increased. To the end of XX century the Netherlands occupied the fifth place among 164 world countries according to percentage of women-deputies of the parliament.

Experience of Canada and USA. In Canada since 1986 measures were taken ensuring equal employment opportunities and promotion. Canada is one of few

countries where there is special state body responsible for the policy regarding with women. This is the Ministry of Women's Affairs. Besides, in various ministries and agencies of Canada there are special divisions dealing with the issues concerning interests of women. These are: Women's Bureau of Human Resources Development Canada, Women's Health Bureau under the Ministry of Public Health, Gender Equality Division of the Canadian International Development Agency, etc. These institutes are parts of the structures of national Canadian mechanism for the implementation of gender equality policy. National purpose-oriented programs developed by these organizations are another component of this mechanism. Most important among them is so called the Women's Program (developed in 1973). Its main purpose was to provide financial, information and consulting assistance to women's organizations and other organizations oriented to the improvement of women's status in Canada. E.g., during the last ten years of the XX century more than 2000 projects were completed with support of Women's Program for a sum of over 40 million Canadian dollars (8).

During the second half of XX century in USA there was consistent legislative policy aimed to the establishment of equal opportunities for men and women in the sphere of economy. Although to the end of the last century share of women's labour rose significantly (and continues rising) and women continue mastering well-paid "male" professions (medicine, law), there are still many problems on the way to gender equality in the USA.

Thus, there is still unequal access to highly paid professions, which is the result of policy in the sphere of education. Another significant problem for American women is the gender pay gap (e.g. according to statistics for 1998, average annual earnings of American woman was 73% of male earnings).

In the US they attempted to solve these problems by legal means. Equal Pay Act prohibiting sex-based wage discrimination between men and women was adopted in 1963. Civil rights act was adopted in 1964; it forbade discrimination on the basis of sex on employment. Major legislative changes were made in the sphere of education. Discrimination on the basis of sex was prohibited by special law already in 1972. The Women's Educational Equity Act was adopted in 1974. This Law sanctioned governmental activity for the achievement of gender equality at all levels of education. A number of amendments to the Vocational Education Act of 1963 were taken in 1976. The purpose of Article 11 of Amendments was rupture of gender stereotypes regarding existence of "male" and "female" professions. In line with this Article, government of the US finances organization of special centres on professional training of women (9). Especially active employment of women to work in the state organizations began in 1993. Administration of Bill Clinton is considered the most "feminine"

in the US history. Women in this administration held more than 2500 positions, which is over 40 %. Twenty seven women were appointed by the President to higher political positions. Besides, special Office of Women's Initiatives and Presidential interdisciplinary Committee on women's entrepreneurship were established under the Administration of the US President.

Scandinavian model of gender equality. Scandinavian countries are the leaders in policy of gender equality. Here commitment to principles of equality and social justice has deep historical roots. In Scandinavian countries number of women parliamentarians exceeded "critical mass" necessary for the influence on state policy and social technologies contributing to the improvement of women's welfare. The state noticeably extended child care services and ensured availability of education, medical aid and social protection. In Scandinavia the principle of equal opportunities of men and women has been institutionalized, system of social support is well developed, it is generously financed and encompasses all circles of people.

Gender policy was developed and adopted for all Scandinavian countries in 1995; initially it was planned for five years.

Priorities of this program were: achievement of gender equality in the labour market; gender parity in power bodies; solution of the problem for women who must combine paid work with family obligations; research projects required for more efficient realization of the aims of gender equality (10). Sweden takes special place among all Scandinavian countries regarding gender policy. Since 1980-s issues of equality were raised in Sweden to the level of state policy. Ministry dealing with the equality issues and State Commission on gender equality, Equality Ombudsman were established at that time. In 1991 new Equal Opportunities Act was taken (with amendments of 1994). Key challenges of this law are ensuring employment, improvement of working conditions and opportunities for promotion, control over employers, so that they every year take measures for balanced representation of men and women. Special governmental program was taken in 1998, which envisages annual report to the parliament on the status of women in the state bodies with the aim of step-by-step advance of women's representation. Already in 1995 women occupied more than 50% places in the government (11).

Finland has a good track record in gender equality; in 1972 special Council for Gender Equality was founded (similar councils were founded in Sweden and Norway in the same year). The Council is appointed by the government for three years, it must consist of representatives of all political parties. The area of competence of Finnish Council are issues of women's status at work, in education, family, in the parliament, administrative organs. In 1986 Act on

Equality between Women and Men (Gender Equality) was adopted in Finland, its purpose was two-fold: stop direct and indirect sex-based discrimination and promote favourable conditions for creation of equal opportunities for men and women by adoption of special measures that would improve the situation, first of all, in labour market. In 1987 Finland, following Norway and Sweden, introduced position of ombudsman on the problems of gender equality and established special Equality Board (Appeal Commission) for the review of gender equality issues. In 1995 additional act on gender equality was adopted in Finland, at the same time provision on gender equality was included in amended Constitution of Finland. Since that time there is regulation demanding that percent of women at any level of power and decision-making must not be less than 40%. In 1989 governmental program for development of gender equality was adopted and is permanently updated. In the end of 1990-s, in Finland chairman and both vice-chairmen of the country's parliament, 6 ministers, including minister of foreign affairs, defence, transport were women.

The policy of gender equality is implemented in Denmark in similar way. Here the first legislative act aimed to liquidation of any sex-based discrimination was adopted in 1976. This was an Equal Pay Act, which was later repeatedly amended. Two more laws were taken in 1978: Equal Opportunities between Men and Women Act that declared the principle of gender equality in all spheres of public life and Act of Equal Treatment of men and women on job assignment. Law on equality of men and women on their appointment as members of public committees (1985) and Law of equal opportunities for men and women on their appointment to ministerial offices (1990). These laws were taken in order to ensure balanced representation of men and women in power bodies.

However, in spite of thorough development of mechanisms for the implementation of gender equality policy, it would be premature to consider the problem of gender equality in the Scandinavian region solved. As a result of economic expansion in Scandinavia in 1960-1970-s women got more opportunities in the labour market. However, such situation can be explained by the effect of market mechanisms, rather than by the policy of gender equality. Thus, although number of women active in Scandinavian production sector rises steadily, labour market - as earlier, is clean-cut. There is horizontal division, when men and women are usually involved in different sectors of economy, and also vertical division - women at not-executive positions and men with wide access to management and decision-taking positions. The problem of equal pay for same work is still topical, pay gap between men and women in the beginning of XXI century in Scandinavia was 11-12%. However this gap is not so large as in other countries. The problems are still observed in education. According

to statistics, level of female education in Scandinavian countries is higher than men's education; more women have university diplomas than men. The problem arises in the first place when women choose "feminine" professions (medicine, pedagogy) and men - "male" professions (economy, finance, etc.). That is why the policy of gender equality maintained in Scandinavian countries can hardly be regarded "closed", and the governments of these countries still have the problems to be solved.

Thus, to the end of XX century only few countries of the world had the highest level of gender equality. As stated in the report of the UN General Assembly there were just four such countries (Sweden, Denmark, Finland and Norway). In these countries simultaneous gender equality in secondary education was achieved (percentage of girls attending secondary school is more than 95 %), percentage of women in the parliament is not less than 30% and percentage of women in industry and services sector - not less than 50%. These countries do a lot for the ideas of gender equality to take roots both in the sphere of state policy and in public conscience, so that these values shall become a norm of public life. State policy is aimed to formation and consolidation of this provision. It is no coincidence that such policy is called the policy of "state feminism". However even in these countries gender equality is not completely achieved, that is why their governments and women's HGO continue working on these problems.

According to the analysts' estimates, average percentage of women at leading positions in the executive power bodies in various countries is 8-10% and only in Scandinavia this figure is significantly higher - 25-40%. Representation of women in the parliaments is better than in the executive power bodies, their share varies from 21.2% in the countries of Europe to 41.4% in Scandinavia (12). This is illustrated in the reports of various international organizations. Let us refer to some of them.

Global Gender Gap Report. In the Global Gender Gap Report for 2012, prepared by the World Economic Forum gender gap (among 135 world countries) is measured in four important spheres of inequality between men and women (13): involvement in economy; level of education; political representation; health.

Scandinavian countries (Iceland, Denmark, Finland, Norway, Sweden) make the top five best countries with gender equality. Overall in the world gender gap in the area of labour protection (safety) is already closed by 96%, in education - by 93%, participation in politics - only by 20% (14). Women are represented in national parliaments. Obtained result is confirmed by data of global monitoring of women's working in national parliaments carried out by Inter-Parliamentary Union. According to database "Women in national parliaments" (31 October, 2012 г.), women in the world in average take just 20.3% seats in the parliaments

(15). One must note the following factors on inadequate women's presence in top-politics: relevant gender policy at the governmental level; attitude of top and party elite to the fact of women's presence in politics; public opinion (regarding patriarchal and egalitarian roles) and gender stereotypes; activity of women's (feminist) movement, presence of women-leaders in politics (16).

Currently introduction of gender quotas is quite common positive measure on political arena of many countries. An issue of introduction of quotas is studied in two projects: "Quotas - a Key to Equality?" and "Global Database of Quotas for Women" (Joint project with the International Institute for Democracy and Electoral Assistance - IDEA") (17). Besides, databases "Women in Parliaments" and "Women in Politics" were developed by the Inter-Parliamentary Union (IPU). These resources demonstrate the whole spectrum of various quotas, e.g. legislative and volunteer party.

Today about 100 world countries introduced constitutional, election or political party quotas. However, as already stated, notwithstanding the quotas, women hold just one fifth of places in the parliaments.

Thus, elections in Rwanda in 2003 made the country first in the list of countries with the largest percentage of women in the Parliament - 56.3%. Researchers call this phenomenon new trend in global policy, "On the Fast Track to Gender Balance in Politics". In Afghanistan without quotas women would hardly obtained one third of places in the Parliament (27.7% of women in the Parliament). Legislative gender quotas exist also at the level of electoral legislation. Occasionally gender quotas are adopted locally, as in India (18).

Sweden (as other Scandinavian countries) is an example of the use of another type of gender quotas - volunteer party ones. In 1972, the Liberal Party became the first to introduce a policy of a minimum 40 percent of either sex in internal boards and committees. Party quotas anticipate quite favourable level of so called party culture in the country, understanding of importance of women's involvement in policy on the part of the parties, as "gate-keepers" of political process. Importance of the type of electoral system for the participation of women is also significant aspect of gender integration. Researchers of political participation of women are inclined to think that proportionate electoral system is more women-friendly than majoritarian system. Quotas are regarded as mechanism, which assists with the attraction of women to politics, to the top positions in power structures in conditions of existing structural barriers.

Active feminist movement. Actions from the "above" need permanent support from "below". Strong women's (or feminist) movement is the prerequisite for the success of gender policy in many countries. In Sweden women's groups, especially in political parties made efforts to introduce institutional bases for the regulation

of gender equality in the country. Result of feminist movement in Sweden, as in other Scandinavian countries was so called policy of state feminism.

Thus, women in average take just 20.3% seats in the parliaments across the world.

Situation in Azerbaijan is typical for most post-soviet states, where men dominate in politics. Whilst during Soviet period existence of 30% quotas supported noticeable level of political involvement of women at all levels of power, their cancellation in conditions of post-soviet political transformation led to significant decline of this index (19).

In Azerbaijan all conditions are created for gender equality: mechanism of state policy exists - Committee on the affairs of women, family and children; legislation on gender equality meeting international standards; governmental program in the sphere of women's policy has been adopted. Law on guarantees of gender equality was taken in 2006. Percentage of women in Milli Majlis is 16.0 %.

Currently key instruments in the world ensuring equality between men and women in the power bodies are introduction of gender quotas and development of women's movement.

REFERENCES

1. Поленина С.В. Развитие института прав женщин во взаимодействии международного и национального права. URL: <http://www.owl.ru/library/021t.htm>
2. Конвенция о ликвидации всех форм дискриминации в отношении женщин: Принята Генеральной Ассамблеей Организации Объединенных наций 18 дек. 1979 г. (Нью-Йорк), 1980.
3. ООН. Всемирная конференция для обзора и оценки достижений “Десятилетие женщины” // ООН: равенство, развитие и мир. Найроби, Кения, 1985. A/CO/116/28.
4. Шинелева Л.Т. Путь в XXI век. Четвертая Всемирная конференция по положению женщин. (Пекин, 1995 г.). М., 1995.
5. Ахметшина Ф. Международный опыт в продвижении гендерного равенства. URL: <http://www.undp.uz/ru/publications/publication.php?id=75>.
6. Шведова Н.А. Квоты: благо или новые проблемы? // Женщина и власть: Сборник. - М.: Эслан, 2001
7. Айвазова С. Женщины и политика в Западном обществе // Соц. исследования. 1989. №5.1. Конвенция о ликвидации всех форм дискриминации в отношении женщин. Ст.4.
8. Н. М. Степанова. Опыт использования гендерных квот в странах Западной Европы. Сборник статей. – М.: Информация XXI век, 2000.
9. Шведова Н. А. Политическое участие и представленность женщин в США: последняя треть XX века // Гендерная реконструкция политических систем / Ред.-сост. Н. М. Степанова, Е. В. Кочкина. СПб.: Алетейя, 2004.
10. Школьников И. А. Скандинавская модель гендерного равенства // «Женские миры-99»: Гендерные исследования в России и западный опыт. Иваново: ИЦГИ, 2000.
11. Степанова Н. М. Политика гендерного равенства в Скандинавских странах // Гендерная реконструкция политических систем / Ред.-сост. Н. М. Степанова, Е. В. Кочкина. СПб.: Алетейя, 2004.
12. Чирикова А. Е. Женщина во власти и бизнесе: сравнительный анализ российских и французских практик. URL: http://www.perspektivy.info/misl/cenn/zhenshhina_vo_vlasti_i_biznese_sravnitelnyj_analiz_rossijskih_i_francuzskih_praktik_2013-10-16.htm.
13. World Economic Forum: Global Gender Gap Report 2012.

14. The Global Gender Gap Report 2013.URL: http://www3.weforum.org/docs/WEF_GenderGap_Report_2013.pdf.
15. Proportion of seats held by women in national parliaments (%). URL: <http://data.worldbank.org/indicator/SG.GEN.PARL.ZS>.
16. Марценюк Т.О. Женщины и «большая политика»: механизмы преодоления дискриминации. URL: http://www.ekmair.ukma.kiev.ua/bitstream/123456789/2416/1/Martsenyuk_Zhenshchiny%20i%20bol%27shaya%20politika.pdf.
17. The Global Gender Gap Report 2013.URL: http://www3.weforum.org/docs/WEF_GenderGap_Report_2013.pdf.
18. International IDEA and Stockholm University. <http://www.idea.int/>
19. Azərbaycanca qadın məsələsi : 60-90-cı illər: məqalələr toplusu / Ə. S. Abasov ; red. heyəti: Ə. S. Abasov ; elmi red. Ə. S. Abasov; AMEA Fəlsəfə, Sosiologiya və Hüquq İnstitutu, Müasir ailə tədqiqatları İB. - Bakı : Təknur MMC, 2011. - 159 s

JURNALDA DƏRC OLUNAN MƏQALƏLƏRİN TƏRTİBATINA DAİR TƏLƏBLƏR

Dərc olunacaq məqalə redaksiyaya həm kağız, həm də elektron formada təqdim olunmalıdır.

Məqalə hazırlanarkən aşağıdakı tələblər nəzərə alınmalıdır:

1. Məqalə Azərbaycan, rus və ingilis dillərindən birində hazırlanmalı, məqalənin adı, xülasə və açar sözlər hər üç dildə təqdim olunmalıdır.

2. Məqalə Microsoft Word mətn redaktorunda A4 formatında (soldan – 2 sm., yuxarıdan, aşağıdan və sağdan – 2,5 sm.), Times New Roman şrifti ilə 12 pt. ölçüdə, vahid sətirarası intervalla və mətn daxili yazıda 1 sm. abzas buraxmaqla hazırlanmalı və 12 səhifədən artıq olmamalıdır.

3. Məqalə aşağıdakı ardıcılıqla hazırlanmalıdır: UOT – soldan, qalın şriftlə, sonda 6 pt. interval; müəlliflərin soyadı və inisialları – soldan, kursiv və qalın şriftlə; müəlliflərin iş yeri, şəhər, ölkə və e-poçt ünvanı – soldan, sonda 6 pt. interval; məqalənin adı – ortadan, böyük hərflərlə, qalın şriftlə, sonda 6 pt. interval; xülasə (mətn təqdim olunan dildə) – kursivlə, sonda 6 pt. interval; açar sözlər – kursivlə, sonda 6 pt. interval; giriş və digər alt başlıqlar – soldan, qalın şriftlə, əvvəlində və sonunda 6 pt. intervalla.

4. Ədəbiyyat siyahısı: hər bir istinad olunan mənbənin adı tərcümə olunmadan, məqalədə istifadə olunma ardıcılığına uyğun olaraq nömrələnir. Mənbənin bibliografik təsviri Ali Attestasiya Komissiyasının dissertasiya işlərində mənbənin bibliografik təsvirinə irəli sürdüyü tələblərə uyğun olaraq göstərilməlidir.

5. Ədəbiyyat siyahısından sonra məqalənin hazırlandığı dildən fərqli digər 2 dildə müəllifin soyadı, adı, atasının adı, məqalənin adı, xülasə və açar sözlər təqdim olunur.

6. Məqalədə cədvəl və şəkillər nömrələnir: cədvəl – cədvəlin yuxarisında, sağdan (məs., cədvəl 1.), şəkil – şəklin altında, ortadan (məs., şəkil 1.) və mətn hissədən (yuxarıdan və aşağıdan) 1 boş sətir buraxmaqla göstərilməlidir.

7. Düsturlar Microsoft Equation-də standart parametrlərlə yığılır. Mətnə ancaq istifadə olunan düsturlar nömrələnir. Düsturun nömrəsi sağda mötərizədə yazılır.

8. Redaksiyaya məqalə göndərildikdə müəlliflər haqqında məlumat: soyadı, adı, atasının adı, elmi dərəcəsi, elmi rütbəsi, iş yeri, vəzifəsi, telefon nömrəsi, e-mail ünvanı da təqdim olunmalıdır.

9. Məqalədə göstərilən məlumat və faktlara görə müəllif məsuliyyət daşıyır.

10. Redaksiyaya daxil olan məqalələr rəyə təqdim olunur və müsbət rəy almış məqalələr çapa tövsiyə olunur.

11. Redaksiyanın ünvanı: Az1114, Bakı şəh., Z.Mehdiyev küç., ev 8/6 “İqtisadi və siyasi elmlər” jurnalının redaksiyası. Sayt: www.maarif.az E-poçt ünvanı: journal@maarif.az

REQUIREMENTS ON DESIGN OF ARTICLES PUBLISHED IN THE JOURNAL

Articles published in the paper, as well as in electronic form will be submitted.

The following requirements must be taken into account while designing the article:

1. Articles should be prepared in one of the languages - Azerbaijani, Russian and English, the title of the article, abstract and keywords should be submitted.

2. The articles should be submitted in the Microsoft Word text editor A4 format (from left - 2 cm., above, below and right - 2.5 cm.), Times New Roman 12 font., 1 cm inter-text interval, remaining paragraphs and not exceeding 12 pages.

3. The articles must be prepared in the following sequence: initials and surname of authors - from the left, and bold italic; author's place of work, city, country and e-mail address - from the left, in the end 6 font, interval; the title of the article - from the middle, capitalized, bold, 6 font, interval; abstract (in the language of the article) - italics, in the end 6 font, interval; interval; keywords - italics, in the end 6 font, interval; introduction and other sub-headings - from left, bold, and at the beginning and end 6 font, interval.

4. References: each referred source must be numbered in accordance with the sequence used in the article and remained untranslated.

5. References must be followed by the article title, abstract and key words in 2 specified languages.

6. The tables and pictures in the article must be numbered: Table – at the top of the table, from the right (eg, Table 1.), a picture - below the picture, from the middle (eg, Picture 1.) remaining parts (from the above and below) a blank line.

7. Formulas must be set in standard parameters - Microsoft Equation. Only formulas used in the text must be numbered. The formula numbers must be written in brackets in the right.

8. The articles submitted to the editorial board must contain information about the authors: first name, last name, middle name, scientific degree, scientific rank, place of work, position, phone number, or e-mail address.

9. The author is responsible for the information and facts mentioned in the article.

10. The articles received by the editorial office are presented for review and the articles with positive reviews are recommended for publication.

11. Editorial Board Address: AZ 1114, Baku city., Z.Mehdiyev str., h. 8/6 "Journal of Economics and Political sciences" editorial board. E-mail: journal@maarif.az Site: www.maarif.az

ТРЕБОВАНИЯ К СОСТАВЛЕНИЮ СТАТЕЙ, ПУБЛИКУЕМЫХ В ЖУРНАЛЕ

Публикуемая статья должна быть представлена в редакцию в бумажном и в электронном виде (если автор находится в не Азербайджана тогда электронного варианта достаточно).

При подготовке статьи должны быть выполнены следующие требования:

1. Статья должна быть подготовлена на одном из языков – азербайджанском, русском или английском. Название статьи, аннотация и ключевые слова должны быть представлены на трех языках (для зарубежных авторов английская и русская версия достаточно).

2. Электронный вариант статьи должен выполняться в текстовом редакторе Microsoft Word в формате A4 (поля: левое – 2 см, правое, верхнее и нижнее – 2,5 см), шрифтом Times New Roman размером 12 пт. Междустрочный интервал – одинарный, абзацный отступ – 1 см, размер статьи не должен превышать 12 страниц.

3. Статья должна быть подготовлена в следующей последовательности: УДК – слева, жирным шрифтом, в конце интервал 6 пт; инициалы и фамилии авторов – слева, курсивом и жирным шрифтом; место работы авторов, страна, город и адрес электронной почты – слева, в конце интервал 6 пт; обзор (на языке представленного текста) – курсивом, в конце интервал 6 пт; ключевые слова – курсивом, в конце интервал 6 пт; введение и другие подзаголовки – слева, жирным шрифтом, в начале и конце интервал 6 пт.

4. Список литературы: название каждого источника не переводится и нумеруется в статье в соответствии с последовательностью использования. Библиографическое описание источников должны быть указаны в соответствии с требованиями, предъявляемыми ВАК к библиографическому описанию источников в дипломной работе.

5. После списка литературы название статьи, аннотация и ключевые слова представляются также на двух других языках.

6. В статье нумеруются таблицы и рисунки: таблица – в верхней части таблицы, с правой стороны (например, таблица 1), рисунок – под рисунком в центре (например, рисунок 1) и, пропуская одну пустую строку от текста (из верхней и нижней частей).

7. Формулы набираются стандартными параметрами в Microsoft Equation. Номер формулы пишется в скобках с правой стороны. В тексте нумеруются только использованные формулы.

8. При отправке статей в редакцию также должны быть представлены сведения об авторах: фамилия, имя, отчество, ученая степень, ученое звание, место работы, должность, номер телефона, адрес электронной почты.

9. Автор несет ответственность за информацию и факты, указанные в статье.

10. Статьи, поступившие в редакцию, направляются на отзыв; статьи, получившие положительные отзывы, рекомендуются к публикации.

11. Адрес редакции: Az1114, г. Баку, ул. 3.Мехдиева 8/6, Редакция научно-аналитического и практического журнала “Экономических и политических наук”. Электронная почта: journal@maarif.az, Сайт: www.maarif.az

QEYD ÜÇÜN

QEYD ÜÇÜN

QEYD ÜÇÜN

İqtisadi və Siyasi Elmlər Jurnalı

№ 2 (7) 2017

Jurnalın təsisçi və həmrədaaktorları:

**Laçın Vəzir oğlu Abışlı
İkram İsmayıl oğlu Cəbrayıl**

Jurnal Azərbaycan Respublikası Ədliyyə Nazirliyində
mətbu nəşr kimi № 4022 qeydiyyat nömrəsi ilə
01.12.2015-ci il tarixində qeydiyyatata alınmışdır.

ISSN: 2518-7082 (Print)

ISSN: 2519-4925 (Online)

© L.Abişlı, İ.Cəbrayıl

Tərtibat və dizayn:
FƏXRİ VƏLİYEV

Yığılmağa verilmişdir: 29.06.2017. Çapa imzalanmışdır: 03.07.2017.
Nəşrin ölçüsü: 70x100 1/16. Fiziki çap vərəqi: 8,5. Sifariş: **144/17**.
Sayı: 100 ədəd.

NURLAR
Nəşriyyat-Poliqrafiya
Mərkəzi

Bakı, Az1122, Zərdabi pr. 78
Tel: 4977021 / Faks: 4971295
E-poçtu: office@nurlar.az